

ÁTTEKINTÉSEK, RECENZIÓK A MAGYAR SZÖVEGKUTATÁS IRODALMÁBÓL

A MAGYAR SZÖVEGTANI KUTATÁSOK MAI HELYZETE (I)

MÁTÉ JAKAB

1. Bevezető megjegyzések

Ennek a dolgozatnak az a célja, hogy bemutassa a lendületesen fejlődő magyar szövegnyelvészet kialakulásának a folyamatát és eddig elért eredményeit. Ez a célkitűzés természetesen magában foglalja az egyetemes nyelvészeti gondolkodásban bekövetkezett változások rövid ismertetését is, hiszen a magyar szövegnyelvészeti eredményeinket is csak ebben az összefüggésrendszerben értékelhetjük valamennyire is tárgyilagosan.

Még két rövid bevezető megjegyzés. Noha a *Szemiotikai szövegtan* című sorozat szerkesztői a szintézisnek a terjedelmét különösebben nem korlátozták, ám még ennek ellenére sem merészelnék a teljesség igényével fellépni. Ilyen feladatra csak egy igényes és terjedelmesebb monográfia szerzője vállalkozhatna.

A magyar szövegnyelvészeti kutatások eredményeinek a bemutatását természetesen nem korlátozhatjuk Magyarország jelenlegi határai között folyó vizsgálatok elemzésére és értékelésére. Ismertetni kívánjuk az egész magyar nyelvterületre kiterjedő szövegnyelvészeti kutatások eredményeit, hiszen a szomszédos országok — Románia, Jugoszlávia és Csehszlovákia — egyes egyetemein és tudományos kutatóközpontjaiban is igen jelentős magyar szövegnyelvészeti kutatásokat végeznek.

Természetesen e célkitűzésekkel összefüggő általános elméleti és módszertani kérdéseket is érinteni fogjuk.

2. A modern szövegnyelvészet kialakulásának előzményei

Ha azt a folyamatot akarjuk felvázolni, amely a korszerű szövegnyelvészet kialakulásához vezetett, akkor — ha mégoly röviden is — szemügyre kell vennünk a nyelvészeti gondolkodás történetének az utóbbi évtizedekben bekövetkezett legfontosabb változásait. E feladat eredményes megoldására a legjárhatóbb útnak azt tekintjük, ha THOMAS S. KUHN felfogásából indulunk ki, vagyis ha számba vesszük a 20. század nyelvtudományában bekövetkezett paradigmaváltásokat (KUHN: 1986.); természetesen KUHN-nál sokkal hajlékonyabban értelmezve az egyes paradigmák közötti átmeneteket. Ebből a felfogásból kiindulva, a 20. századi nyelvészeti gondolkodás eddigi történetének három jelentős paradigmarendszerét, azaz egymástól viszonylag jól elhatárolható szemléletmódját különböztethetjük meg, amely egyben három nagy fejlődési korszakot is jelöl. Ezek a következők:

1. a nyelvtudomány önállósulásának, — HJELMSLEV szavaival élve — a „nyelvészeti nyelvészet” kialakulásának a korszaka. Ez időben felöleli azt a három, három és fél évtizedet, amely FERDINAND de SAUSSURE alapvető művének megjelenésétől nagyjából a hatvanas évek elejéig tart. Erre az időszakra esik a nyelvészeti strukturalizmus különböző irányzatainak a kialakulása és a strukturalista szemléletmód térhódítása;

2. a generatív nyelvészet kibontakozásának és koncepciója elterjedésének a korszaka. Ez a folyamat a hatvanas években volt a legerőteljesebb, a hetvenes évek kezdete óta a generatív nyelvészetben több lényeges változás történt. (Erre vonatkozólag I. CHOMSKY: 1982.);

3. az integrálódás, a nagyobb összefüggések keresésének a korszaka, ez a hetvenes évek utáni időszakra jellemző szemléletmód, a szintetizálás korszakának is nevezhetjük.

Mondanunk sem kell, hogy az első korszak nyitányát FERDINAND de SAUSSURE tevékenysége jelzi, elsősorban az ő örökségéből inspirálódva alakulnak ki a különböző strukturális nyelvészeti irányzatok. A strukturális nyelvészeti irányzatok klaszszikus korszakában a kutató figyelme a szinkrón szemléletmód és az új módszertani eljárások birtokában természetszerűleg a nyelv működése törvényszerűségeinek, az állapotnak, a nyelv rendszerének, egyszerűen: a belső nyelvészetnek a vizsgálata felé fordul.

A harmincas-egyvenes években kezdődik és nagyjából az ötvenes évek közepéig tart az a folyamat, melynek során a korabeli nyelvtudomány sorra „birtokába veszi” a különféle nyelvészeti diszciplínákat: a hangtanon s főleg a fonológián kívül az alaktant, a mondattant (az aktuális mondattagolás), a szókinccsant (J. TRIER, W. PORZIG, A. JOLLES, F. DORNSEIF és mások), s mindezeknek az alapvető kérdéseit a korabeli szemléletmód „ítélőszéke elé állítva”, annak igaznak vélt tükrében próbálja megrostálni, újszerűen, azaz másként, a régítől eltérő módon értelmezni, de mindenképpen a pontosságunk és az egyértelműségnek magasabb szintjére emelni. A szemantikával szembeni kezdeti fenntartások után, melyek az ún. kriptóanalízisben tetőznek, az ötvenes-hatvanas évek fordulójától a jelentéstani vizsgálódások is, egyre egzaktabb színezetet öltve, valóságos reneszánszukat élik, s ily módon a szemantika az utóbbi két évtized nyelvtudományának egyik legjelentősebb kutatási területe lesz, amiben nem lebecsülendő szerepük van éppen a szövegnyelvészeti vizsgálódásoknak.

A szövegnyelvészet kialakulása szempontjából rendkívül jelentősek azok a változások, amelyek a negyvenes-ötvenes évek fordulóján következtek be a nyelvtudomány életében. A tudományos vizsgálódások szédítő iramú fejlődése, melyet a nagy memóriájú elektronikus számítógépek tökéletesedése még inkább felgyorsít, a kibernetika és az információelmélet megszületése vagy a rendszerelmélet kidolgozása (N. WIENER és L. VON BERTALANFFY), egyszerűen: a nagy összefüggések felismerése, amely alapvető kérdés a szövegnyelvészeti stúdiumokban is, lehetővé teszi az információkeresés és -tárolás, az annotálás, a gépi fordítás, az automatizálás megvalósítását, s mindezek eredményeként kialakul egy, a régítől minőségileg különböző, annál jóval szélesebb területet és bonyolultabb problematikát átfogó tudományág: az alkalmazott nyelvészet s ennek önálló vetületeként a gépi vagy számítógépes nyelvészet (computational linguistics).

Mindezeknek a feladatoknak a megoldása a nyelv formális mozzanatainak a vizsgálatán alapszik, és azoknak az aspektusoknak az előtérbe állításával történik, amelyekkel a századunk negyvenes-ötvenes éveiben kialakult matematikai nyelvészet foglalkozik, s mely lényegét tekintve a nyelvtudomány, a matematika, a kibernetika és a lélektan kapcsolata (MARCUS: 1968.), de alkotóelemei közé sorolhatjuk az információ-, a modell-, a struktúra- és a rendszerelméletet is.

A matematikai szemléletmód meghonosodása, néminemű térhódítása a társadalomtudományokban azzal a magától értetődő gyakorlati következménnyel járt, hogy a nyelvtudományban is az indukciót egyre gyakrabban föl váltja a dedukció (ami már tapasztalható SAUSSURE-nél és L. BLOOMFIELDNál is), a hipotézisek és az elméletek egyre hatékonyabb előrelendítői lesznek a tudományos fejlődésnek. A pol-

gári filozófiában bekövetkezett „nyelvi fordulat” is (SCHAFF: 1960., 1967.) rendkívül termékenyen hatott a 20. századi tudományos gondolkodás fejlődésére. GOTTLOB FREGE, BERTRAND RUSSEL, LUDWIG WITTEGENSTEIN, RUDOLF CARNAP munkássága — ha közvetve is — érezhetően hatott a mai korszerű nyelvészeti kutatásokra.

Mindezekkel a jelenségekkel párhuzamosan a szemiotika is rangos helyet vívott ki magának a tudományok rendszerében.

Sajátos képződménye az európai nyelvészeti gondolkodásnak az újhumboldtianizmus, melynek lényege az, hogy a nemzeti nyelvek egymástól eltérő „világfelfogások”-at (Weltanschauung) hordoznak. Nagyjából ugyanezt az elvet vallja magáénak az Amerikában meghonosodott SAPIR—WHORF-féle hipotézis is. Mind az európai, mind az amerikai változat — olykor merész és megkérdőjelezhető következtetések ellenére is — a jelentéstani kutatásokban hasznosítható megállapításokat tartalmaznak (SCHAFF: 1960., 1967.; MÁTÉ: 1983.; HEGEDŰS: 1984.).

Sokkal közelebb jutunk és közvetlenebb kapcsolatba kerülünk a szövegnyelvészettel, ha egészen röviden vázoljuk a második korszak paradigmájának — a generatív nyelvészet koncepciójának — legalapvetőbb vonásait. Aki valamennyire is járatos a 20. századi nyelvtudomány történetében, annak nem kell különösebben bizonygatnunk, hogy a SAUSSURE utáni nyelvészetben a leggyökeresebb változást a nyelvszemléletben a NOAM A. CHOMSKY nevével jelzett irányzat jelentette (REVZIN: 1967.). Sem kialakulásának, sem pedig lényegének ismertetésére nem kívánunk még csak vázlatosan sem kitérni, csupán azt kívánjuk hangsúlyozni, hogy az elméletét ért legtöbbször jogos és igen szigorú bírálatok (AHMANOVA—POLUBICENKO: 1980.) ellenére is, erőteljes impulzust adott a nyelvészeti vizsgálódások kiszélesítésére.

A mondattani elméletként indult generatív nyelvészet, mely az ún. taxonomikus nyelvészet (a hagyományos és a strukturális nyelvészet) bírálatából nőtt ki, a „szövegszékesítés” során időben DESCARTES-ig és a port-royali logikusokig megy vissza (STATI: 1970.), de elméletének alap gondolata a humboldti energia fogalmán alapszik. Hogy ez milyen eredménnyel járt és milyen buktatókat rejtett magában (ROBINSON: 1975.; HAGÈGE: 1976.), az ma már közismert tény, viszont a nyelvészeti gondolkodás számára a kutatók fölfedezik a 19. század előtti színes és gazdag nyelvészeti és nyelvfilozófiai örökséget, sőt ennek révén egyre inkább az érdeklődés előterébe kerül a középkori hagyomány és a klasszikus ókori örökség, azok a szellemi értékek, amelyek szerves összetevői és kiegészítői a korszerű szövegnyelvészettnek is: a retorikák, a homiletikák, a különböző szerkesztéstanok stb. (SZABÓ: 1977.; MÁTÉ: 1983.). Ezzel a folyamattal párhuzamosan megindulnak a rendszeres nyelvtudománytörténeti kutatások, a nyelvfilozófiai és a szemiotikai vizsgálódások is valóságos reneszánszukat kezdik élni.

Miközben a generatív nyelvészetben a hetvenes évek elejére egy nagyfokú differenciálódási folyamat zajlik le (KIEFER: 1975.; RADICS: 1975.), egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a maga elé tűzött igényes feladatokkal (CHOMSKY: 1968.) a generatív nyelvészet nem tud megbirkózni. Szemléletmódjánál fogva képtelennek bizonyult arra, hogy a nyelvi valóságnak az elméletén kívül rekedt részét beépítse modelljébe. Nyelvelméletében ugyanis csak a kognitív szférának jutott hely, s a kompetencia, mely egy működő szabályrendszert tételez fel, jellegénél fogva csak a gondolatalkotó, a referenciális szférán belül tekinthető hatékonyabb tényezőnek.

Furcsa paradoxona tudományos gondolkodásunk fejlődésének, hogy sokak szerint a nyelvi valóságtól egy olyannyira elrugaszkodott nyelvelmélet, mint a CHOMSKYÉ, a további fejlődés szempontjából mégiscsak igen pozitív jelenségeként tekintendő a 20. századi nyelvtudomány történetében, és magát a korszakot, melynek jellegét jórészt meghatározta (MÁTÉ: 1981., 1983.), bizvást tekinthetjük egy új tudományos

stratégiát meghonosító paradigmának. A furcsa paradoxont az okozza, hogy a generatív nyelvelmélet — úgymond — egyoldalúsága, hipotetikus-deduktív jellege ellenére, amit sokan fokozott mértékben az elmélet legnegatívabb vonásának tekintettek, voltaképpen olyan folyamatot indított el az ötvenes-hetvenes években, amely mélyrehatóan átalakította a nyelvészeti gondolkodást. Ugyanis nyilvánvalóvá vált — amit az ún. hagyományos nyelvészeti gondolkodásmód is magáénak vallott, és amit most a generatív nyelvészet gyakorlata is igencsak megerősített —, hogy tisztán a kognitív szférára támaszkodva a nyelvéleírás a nyelv működésének és funkcióinak a vizsgálata csak felemás lehet, s éppen ezért a kutatóknak messzemenően számolnia kell a pragmatikai természetű jelenségekkel, az ún. kommunikációs kontextussal, azaz a referenciális, a gondolatalkotó szférán kívül figyelembe kell vennie azt a közeget is, amelynek közepette a nyelv az adott pillanatban és az adott helyzetben működésbe lép. CHOMSKY, midőn kidolgozta elméletét, egyszerűen szemléleténél fogva sem gondolhatott ezekre a jelenségekre; „az ideális beszélő és hallgató” igényeire szabott grammatikának akkor ezekre a mozzanatokra nem kellett különösebb gondot fordítania.

Ám a gyakorlat fokozatosan rácsfolt az elméletre, a konkrét nyelvi valóság egyre jobban kikezdte a generatív nyelvészet alapjait. Eleendő, ha csupán CHOMSKY egykori követőire és híveire gondolunk (MCCAWLEY: 1968.; FILLMORE: 1968. és mások), akik már a hatvanas évek második felében, nyomban az *Aspects* megjelenése után keresték a kiutat, a megoldást, mert az elmélet keretei szűknek bizonyultak a bonyolult nyelvi valóság felmérésére. A kommunikációelméleti kutatások nagymérvű kibontakozása, a nagyobb összefüggések feltárásának az igénye szinte maradéktalanul egyértelművé tették, hogy a nyelv használatának vannak olyan törvényei, amelyek birtoklása éppúgy hozzátartozik a beszélők nyelvi kompetenciájához, mint a grammatikai szabályrendszer ismerete.

Mindezek a megállapítások azt igazolják, hogy a beszélők nyelvi teljesítménye nem redukálható valamiféle „tisztán grammatikai” szabályrendszerre, mint ahogyan azt CHOMSKY elméletében láttuk, és a nyelvi kompetencia lényege nem merül ki abban, hogy a nyelven kívüli tényeket egyszerűen képesek vagyunk nyelvileg visszatükrözni, hanem ebbe az is beletartozik, hogy képesek vagyunk a nyelvet a társadalmi érintkezés és cselekvés eszközeként is használni (TERESTYÉNI: 1981. 9). Éppen ezért, mert átfogóbb, sokkal célszerűbb, ha a nyelvi kompetencia fogalma helyett a DELL HYMES-től javasolt kommunikációs kompetencia fogalmát használjuk, amely a szűkebb értelemben vett grammatikai képességek mellett magában foglalja a nyelv használoinak azt a képességét is, hogy nyelvüket fel tudják használni a legkülönbözőbb érintkezések és cselekvések eszközeként (IONESCU—RUXĂNDIOIU—CHIȚORAN: 1975. 37—38).

Ez utóbbi megállapításban már benne foglaltatik az is, hogy a nyelvészek a gyakorlati kutatásaikban egyre határozottabban felismerik a pragmatikai tényezők szerepét, annak a társadalmi közegnek a meghatározó jelentőségét, amelyben a nyelvi érintkezés végbemegy, és ami már az új határtudomány: a szociolingvisztika kibontakozásának a kezdetét jelzi. Ez egyben azt is jelenti, hogy az eddigieknél határozottabban tudatosodik a nyelv társadalmi meghatározottsága (SZÉPE: 1975., IONESCU—RUXĂNDIOIU—CHIȚORAN: 1975. 37—38). Egészen a hatvanas évek elejéig „A verbális kommunikációval foglalkozó kutatások általános jellemzője, hogy a nyelvi közlést a cselekvéssel szembeállított valóságszféraként fogják fel; pusztán úgy tárgyalják, mint a valóság leírását, vagy »legmerészebb« esetben mint a cselekvés irányítóját” (PLÉH—TERESTYÉNI: 1979. 5). Nos, a verbális kommunikáció nem csupán a „cselekvés irányítója”, hanem — bizonyos esetekben — maga a cselekvés. Ennek a meg-

állapításnak a lényegét a hatvanas évek elején a beszédaktus-elméletben ismerte meg a tudományos világ (AUSTIN: 1962.), amely voltaképpen a hagyományos nyelvfilozófia és logika megoldatlan kérdéseire kereste a választ (PLÉH—TERESTYÉNI: 1979.).

Világos tehát, hogy a beszédaktus-elmélet és a kommunikáció-kutatás „szerencsés találkozása” eddig kevésbé vizsgált kérdéseket tűzött a kutatók elé. Nemcsak arról van szó, hogy megnövekedett a pragmatikai tényező szerepe a nyelvészeti vizsgálódásokban (l. a szociolingvisztika kialakulása), és egyre nagyobb hangsúly esik a nyelvi folyamatok mögött rejlő lélektani mozzanatokra (l. pszicholingvisztika), hanem tisztázni kellett olyan kérdéseket is, hogy például a kutató mit tekint nyelvnek és mit nyelven kívülinek a vizsgálódásaiban, s ha mindezek a kérdések napirendre kerültek, akkor válaszolnia kellett arra is, mi a jelentéstan szerepe ezekben az összefüggésekben, és a jelentésnek milyen típusai realizálódnak a különféle kommunikációs helyzetekben. Mindezekkel a mozzanatokkal összefügg a preszuppozíciók lényegének a tisztázása is. (Részletesebben l. KIEFFER: 1983.)

A generatív nyelvészetet ért bírálatok nem csupán az elméletnek elég lényeges átalakulását (CHOMSKY: 1982.) és újabb diszciplínák kialakulását eredményezték (szociolingvisztika, szövegnyelvészet), hanem egyben elindítottak egy olyan folyamatot is, amely a régebbi kutatási módszereknél és technikáknál fejlettebb apparátussal olyan tudományos stratégia felé mutat, amely a nyelvészeti gondolkodást a hagyomány és újítás egységében próbálja a tudományosság magasabb szintjére emelni. Ha időben rögzíteni akarjuk ezt a korszakot, akkor nagyjából a hetvenes évek elejét jelölhetjük meg — azzal a nagyon természetes fenntartással —, hogy a korszakhatárok nagyon viszonylagosak, a korszakolással csupán bizonyos tendenciák határozottabb érvényesülését kívántuk érzékeltetni.

Nagyjából hat évtized tanulságokban gazdag tudományos örökségének, egy meglehetősen új szemléletmódnak és az eddiginél korszerűbb módszertani apparátusnak a birtokában a hetvenes évek nyelvtudományában kezdenek kirajzolódni az új kutatási irányok körvonalai, amit fokozatosan követ a megfelelő tudományos diszciplínák kibontakozása: a szociolingvisztika, a legtarkább és legváltozatosabb elnevezésekkel (IONESCU—RUXĂNDOIU—CHIȚORAN: 1975.), amely a nyelv és a társadalmi élet közötti okozati összefüggéseket vizsgálja az emberi élet legkülönbözőbb szféráiban; a rendkívül igényes integráló szövegnyelvészet, a stilisztika, mely kisebb-nagyobb megtorpanásokkal és kiesésekkel ugyan jelen van hol a nyelvészeti, hol az irodalomtudományi kutatásokban, ám tudományos rangját ezekben az években vívja ki. Ezzel párhuzamosan, eddig nem tapasztalt lendülettel megindulnak a poétikai kutatások is, melyeknek érezhető lökést adott az orosz formalisták munkáinak a felfedezése (ERLICH: 1955.); a retorikát is kezdték kiánsni a feledés homályából. A nyelvtudomány kivívott rangját, vezető (science-pilot), „szolgáltató” tudományi szerepét igazolják a különböző területeken végzett kutatások (ZVEGINCEV: 1977., MARCUS: 1977.), melyek rendkívüli módon kiszélesítették a nyelvtudomány interdiszciplináris kapcsolatait. Elegendő, ha csupán a nyelv(észet)i központú műelemzésekre, az etnológiára, a molekuláris biológiára stb.-re gondolunk (MARCUS: 1977.). S ha mindezekhez a hiányosan felsorolt kérdésekhez még hozzávesszük a kommunikáció- és információelméleti, a szemantikai kutatásokat, melyekben igen nagy szerepük van a preszuppozíciók vizsgálatának, vagy utalunk a nagyon kiterjedt és a legkülönbözőbb tudományokat átfogó szemiotikai vizsgálódásokra, a beszédaktus-elméletre, s mindezekkel a kutatási területekkel összefüggésben a logikára, a logikai és filozófiai szemantikára, a cselekvés-elméletre, a lehetséges világról szóló elképzelésekre (PETŐFI: 1982., 1987.), a számítógépes nyelvészetre, vagy a mesterséges intelligenciával kapcsolatos vizsgálódásokra, az alkalmazott nyelvészeti kutatások erőteljes fellen-

dülésére (l. az 1978-as montreali nemzetközi alkalmazott nyelvészeti kongresszus anyagát: *Papers from the 5th International Congress of Applied Linguistics*), akkor talán némileg kezd nyilvánvalóvá válni, hogy ebben a felsorolásban századunk hatvanas-hetvenes éveit nyelvészeti problematikájának a gazdagodási, szemléletváltozási folyamata is tükrözzük.

Ez a nagyon vázlatos körkép, amely a 20. századi nyelvészeti gondolkodás néhány fontosabbnak vélt mozzanatát villantja fel a szövegnyelvészet kibontakozásának és térhódításának a folyamatában, mind elméleti, mind módszertani szempontból igen jelentős, mert azok a mozzanatok, amelyeket valóban csak felvillantottunk, igen szorosan kapcsolódnak a szövegnyelvészet lényegéhez. Felsorolásunk, ha nem is teljes, de némileg sejteti a források gazdagságát. (Mindezt kiegészítendő l. PETŐFI: 1982.)

3. A magyar szövegnyelvészet kialakulása

Ahogy napjainkban merő illúzió a gazdasági élet minden területén autarkióra törekedni, legalább ennyire irreális és fölösleges szellemi erőpocsékolás lenne, ha a tudományos gondolkodásban ilyesfajta illúzióknak esnénk áldozatául. Érthetőbben fogalmazva: a korszerű magyar szövegnyelvészeti kutatások kibontakozása szerves része annak az általános folyamatnak, annak a szemléletbeli változásnak, amely az egyetemes nyelvtudományban a szövegnyelvészeti felfogás kialakulásához vezetett. Am nyelvészeti gondolkodásunknak a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe történő bekapcsolódása korántsem jelenti a nemzeti örökségünk háttérbe szorítását; korszerű koncepciókat az egyetemesnek és a nemzetinek az egységében alakítjuk ki. És hogy ez mennyire nem ünnepélyes kinyilatkoztatás, hanem szilárd elvi alapokon nyugvó megállapítás, arra vonatkozólag szövegnyelvészeti kutatásainkban is gazdag nemzeti hagyományaink jelentik a biztos fogódzót. A 'gazdag' jelzőt természetesen viszonylagos értelemben használjuk, ám a „klasszikus filológiában kifejlesztett szövegmagyarázatnak” (SZABÓ: 1977.) a régebbi magyar egyetemi oktatásban igen kiterjedt hagyományai voltak, amelyek jószérével szinte napjainkig kitartottak. S ha már a forrásoknál és a hagyományoknál tartunk, nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy az 1944 előtti magyar középiskolai oktatásban igen széles körű és elmélyült retorikai, poétikai és stilisztikai, sőt szerkesztéstani ismereteket kellett a tanulóknak elsajátítaniuk.

A szövegnyelvészettel határos területek örökségéről szólva az egykori középiskolai oktatás gyakorlatát idéztük, ám ez korántsem jelenti azt, hogy ezeket a területeket csak az akkori gimnáziumi oktatás karolta fel. Ellenkezőleg. A felsőoktatási intézmények már jellegükből, rendeltetésükből eredően sem hanyagolhatták el ezeknek a területeknek a színvonalas oktatását. A legtöbb bölcsészettudományi karon folyt olyan oktatói és tudományos tevékenység, amit kapcsolatba hozhatunk a mai szövegnyelvészeti kutatások határterületeivel (gondoljunk csak a híres NÉGYESY LÁSZLÓ-féle szemináriumokra, a retorikáról tartott egyetemi előadásaira, vagy HORVÁTH JÁNOS szerteágazó tevékenységére, de a legrendszeresebb retorikai oktatásban a hittudományi karok hallgatói, a teológusok részesültek, az előadás művészetének a műhelytitkaival pedig főleg a színművészeti intézményekben foglalatostkódtak). De az 1867-es kiegyezést megelőző és az azt követő korszak politikai légköre is kedvezett a szónoklattan fellendülésének, ezt bizonyítják azok a munkák is, amelyek ebben az időszakban láttak napvilágot (VÍGH: 1981.). VÍGH ÁRPÁD most idézett kiváló munkája, noha elsősorban a különféle típusú magyar retorikák alapvető kérdéseit elemzi egy majdnem két évszázados történeti körképben (1790—1980), ám

ennek ellenére igen hasznos és értékesíthető, ihlető forrása a jelenlegi magyar szövegnyelvészeti kutatásoknak, ugyanakkor a majdnem félezer címet magában foglaló szakirodalmi összeállítás biztos fogódzót jelent a további kutatások számára. A mi szempontunkból, szövegnyelvészeti kutatásaink forrásai szempontjából VÍGH ÁRPÁD munkája azért is igen fontos, mert a jeles szerző sikeres kísérletet tett arra, hogy közös nevezőre hozza a két nagy retorikai iskolát: a logikai szempontú, meggyőzésre irányuló retorikát a nyelvészeti vagy esztétikai szempontú, a szép kifejezésére irányuló retorikával. Nem kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy a korszerű szövegnyelvészeti kutatásainkban is a logikai szempontú vizsgálatok mellett, főleg az irodalmi művek elemzésében érvényesíteniük kell a szöveg kívánta és kínálta esztétikai lehetőségeket is, ahogy azt már HORVÁTH JÁNOS is — az említett szemináriumain — irodalmi művek mintaszerű elemzéseiben bemutatta hallgatóinak.

Ha a magyar szövegtan kialakulásának körülményeit kívánjuk felvázolni, akkor az igen-igen vázlatosan ismertett előzményeken kívül nem feledkezhetünk meg az utóbbi évtizedek gazdag magyar grammatikai örökségéről sem. A grammatikai örökséget voltaképpen amolyan „közvetett előzménynek” tekinthetjük a szövegtan kialakulásának a folyamatában, mivel ebből az örökségből igen sok értékes mozzanat „átszivárgott”, „beépült” a magyar szövegtan elméletébe és módszertanába.

ANTAL LÁSZLÓ tanulmányait nem kell bemutatnunk sem a hazai, sem a külföldi szakembereknek (ANTAL: 1976a., 1976b.). BÁNRÉTI ZOLTÁN mondattani és szemantikai tanulmányai (BÁNRÉTI: 1971., 1983.), vagy BÉKÉSI IMRE mondattani és ezzel szervesen összefüggő szövegtani tevékenysége közvetve és közvetlenül is a szövegtani stúdiumok kibontakozását és a kutatási eljárások, módszerek (modellek) megszilárdulását segítette elő (BÉKÉSI: 1986. 360). BENKŐ LÁSZLÓ (1959., 1982.) vagy BERRÁR JOLÁN dolgozatait (1956., 1963.), DÁNIEL ÁGNES munkáját (1983.) vagy a magyar szövegtan egyik neves úttörőjének és jeles művelőjének, DEME LÁSZLÓNAK (BÉKÉSI: 1986. 361—362) a gazdag mondattani és a nyelvtudomány más területein kifejtett munkásságát teljes biztonsággal az „alapozás” mintaképének tekinthetjük. S mindaz, amit a szövegtan kialakulása előzményeként eddig elmondtuk, különleges hangsúlyt kap, ha DEME LÁSZLÓNAK egy 1969-ben megfogalmazott és azóta is nagyon időszerű megállapítására utalunk: „(...) Elég korán kiderült így: a beszédmű, a szöveg vizsgálatának fontos része a 'kontextológia' (összefüggéstan). Nélküle nem vizsgálhatók a mondatban a mondaton kívüli, a szövegösszefüggésből és csak abból megérthető sajátosságok. Például a hangsúlyelhelyezés, a szórend; a névmások, a névelők és egyéb kifelé utaló elemek használata; a mondat nyelvi hiányossága stb.” (DEME: 1979. 63.)

Itt kell szólnunk LAZICZIUS GYULA felfogásáról is. LAZICZIUS már 1942-ben (*Általános nyelvészet*) a BÜHLER-féle felfogás nyomán, de attól némileg eltérő módon a Sprachwerk, azaz a szöveg lényegi vonásait elemzi (BALÁZS: 1985. 53—54). BÜHLER — Arisztotelész felfogására támaszkodva — megkülönbözteti a célra irányuló, tudatos emberi cselekvésnek a kezdetlegesebb formáját (praxisz) a kimunkáltabb formájától (poiészis), és ezt a beszédtevékenységre vonatkoztatva úgy értelmezi, hogy a szöveggalkotásnak, amit BÜHLER nyomán beszédműnek (Sprechwerk) nevezhetnénk, csak az eredménye (Sprachwerk) érdekes a kutatás számára, amely mint eredmény válik közkinccsé kb. úgy, mint egy szállóige vagy költői mű (BALÁZS: 1985. uo.). LAZICZIUS viszont megkérdőjelezi BÜHLER felfogásának helyességét, azt elismerve, hogy a kész mű „már kívül áll alkotóján, fizikailag elvált tőle”, de ez az elszakadás csak külsődleges, mert felfogása szerint az igazi alkotás „mindig egyéni, mindig egyszeri” (uo.).

LAZICZIUSNAK a felfogásával (BALÁZS: 1985. 54) BALÁZS JÁNOS is többé-kevésbé

egyetért, hogy ti. „(...) a mű az alkotójától lényegileg sohasem tud elszakadni”, mivel az igazi alkotás „mindig egyéni, mindig egyszeri”. Persze BALÁZS JÁNOS a BÜHLER—LAZICZIUS „ellentét” abból a szempontból vizsgálja, hogy az írott vagy a szóbeli szöveg milyen mértékben válhat el a szerzőjétől, és arra a következtetésre jut, hogy „szerzőjétől és létrejöttének társadalmi körülményeitől tökéletesen mégsem függetlenül lehet” (BALÁZS: 1985. 55). Ez a BÜHLER—LAZICZIUS-féle „ellentét” egyik vonatkozása. A másik igen lényeges mozzanat, ami mind a mai napig vitatott, és ami a LAZICZIUS-idézetből kiolvasható, az az, hogy a langue—parole viszony vajon kiterjeszhető-e a mondat feletti szintre. Ez lényeges elméleti kérdés, de sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalomban erre vonatkozólag nem alakult ki egységes álláspont (l. BÉKÉSI: 1986. 19—21 és TEMESI: 1977-ben idézi DEME a SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 58). Nem kétséges, hogy LAZICZIUSNAK ez az előrelátása nem lebecsülendő eredménye az általános magyar szövegtannak (LAZICZIUS szövegelméleti felfogását részletesebben l. BALÁZS: 1976.).

Lényeges a mondat aktuális tagolásának a kérdésköre is, mely nem csupán a mondatnak, hanem a mondat feletti szintnek is alakítója és formálója. A DEZSÓ—SZÉPE szerzőpárosnak (1967.) és külön DEZSÓNAK a dolgozata (DEZSÓ: 1972.) a generatív nyelvelmélet jegyében vizsgálja a mondatnak az ún. funkcionális perspektíváját, amely a szövegépítkezésben, ill. a szövegelemzésben is rendkívül jelentős. SZABOLCSI ANNA ezt a kérdést hangsúlyozottan jelentéstani szempontból elemzi (SZABOLCSI: 1980.), KIEFFER FERENC pedig az aktuális mondattagolás és az előfeltevések közötti bonyolult viszonyt veszi szemügyre (KIEFFER: 1976.).

Az eddigieknél hagyományosabb színezetű ELEKFI LÁSZLÓNAK a mondattagolás kérdéseit vizsgáló módszertana, ám eredményessége minden kétségen felül áll. Ebből a szempontból különösen jelentős kandidátusi értekezése, amely Petőfi költeményeinek versmondattani felépítéséről szól (ELEKFI: 1975.), vagy megemlíthetjük az aktuális mondattagolás stilisztikai szerepének az elemzését Petőfi verseiben (ELEKFI: 1967.), avagy utalhatunk a többi hasonló témájú dolgozatára is, különösen arra, amelyben a kommunikációelmélet, a grammatika és az aktuális tagolás közötti viszonyt veszi szemügyre (ELEKFI: 1973.). (L. még ELEKFI: 1964., 1969., 1971.)

Előzménynek tekinthetjük HADROVICS LÁSZLÓ *A funkcionális magyar mondatlan alapjai* című munkáját is (HADROVICS: 1969.; — a róla szóló bíráló megjegyzéseket és értékeléseket l. RÁCZ: 1973.). HADROVICS szempontjai, különösen az előre és hátra utaló vagy az ún. tartalomváró szavakról kifejtett elgondolásai föltétlenül „előre” mutatnak, a szöveg felé. Itt kell megemlítenünk É. KISS KATALINNAK is a mondatnani és jelentéstani tevékenységét, mely igen értékes előzménye és serkentője a magyar szövegtani vizsgálódásoknak. *A magyar mondat szerkezet generatív leírása* című értekezését (É. KISS: 1983.), valamint az anaforikus névmásokról szóló tanulmányát (1985.) — a szövegnyelvészeti kutatások szempontjából azért tartjuk nagyon jelentősnek, mert főleg a szöveggrammatikának, de a szövegelmélet más területein is, a generatív metodológia jelenti azt a szilárd elméleti és módszertani alapot, amelyet sokan az egész szövegelméleti kutatási stratégia alapjának tekintenek (van DIJK: 1972., PETŐFI: 1971.). A generatív metodológia kiszélesítését segítik elő PAP MÁRIA dolgozatai is, melyek közül kiemelnénk a koordinációról szóló közleményét (PAP: 1971.). A szövegnyelvészet különböző területeit (főleg a szöveggrammatikai, szövegsemantikai és szövegpragmatikai ágait) gazdagítják RADICS KATALINNAK a hetvenes években és a nyolcvanas évek elején publikált tanulmányai. Külön kiemeljük a generatív grammatikai irányzatokról szóló, az MTA nívódíjával kitüntetett tanulmányát, melyben a szerző tudományos rendszerességgel és módszerességgel, gazdag szakirodalmi ismeretanyag birtokában egy igényes körképet vázol fel az elmúlt két évtized

szinte valamennyi irányzatáról, amelyek valamilyen formában kapcsolódnak a generatív grammatika alaptételeihez (RADICS: 1974., 1975., 1977. és RADICS—LÁSZLÓ szerk.: 1980.).

H. MOLNÁR ILONA igényes mondattani és jelentéstani tanulmányai (H. MOLNÁR: 1956., 1968., 1977., 1983.), RÁCZ ENDRE grammatikai (elsősorban szintaktikai) tevékenysége (RÁCZ: 1957., 1965., 1968., 1973.) bőséges adattárát kínálják azoknak a grammatikai (mondattani) jelenségeknek, amelyeket a kutató eredményesen használhat a szöveggrammatika különféle jelenségeinek a megvilágítására, vagy ebben a vonatkozásban megemlíthetjük TOMPA JÓZSEF több évtizedes eredményes grammatikai munkásságát, TÖRÖK GÁBOR és ZOLNAI BÉLA, valamint SEBESTYÉN ÁRPÁD tanulmányait (I. BÉKÉSI: 1986. 368 és 370).

A grammatika régióiból visszatérve a szövegnyelvészettel határos területekre, megállapíthatjuk, hogy a retorika, poétika, stilisztika és a szerkesztés, ha más-más szempontból és más megvilágításban is, de valamennyi a szöveggel foglalatosságot, tehát egy olyan nyelvi objektummal, amely mind mennyiségileg, mind minőségileg messze túlmutat a mondatnak a határait, ami azonban korántsem jelenti azt, hogy egy mondat önmagában — bizonyos feltételek között — nem lehet szöveg. (A szöveg és a mondat viszonyára vonatkozólag I. ZVEGINCEV: 1976. 112—205. A szöveg lényegi vonásait I. PETŐFI: 1987.)

Megállapítottuk, hogy a SAUSSURE utáni nyelvészetben végbement változások a legérezhetőbben a generatív nyelvelméletben jutottak kifejezésre. Ugyanis a nyelv alsóbb szintjeinek a viszonylag pontos felmérése után, ill. ezzel párhuzamosan a már többször említett gyökeres változások következtében a figyelem egyre inkább a magasabb nyelvi egységek vizsgálata felé fordul, és az ötvenes-hatvanas évek fordulójára az egyetemes nyelvtudományban kialakul egy „mondatközpontú” szemlélet, amely a szintaxist a tudományos érdeklődés középpontjába állítja. Ennek a „mondatközpontú” szemléletnek a legtöményebb kifejezője — minden kétséget kizáróan — a generatív nyelvelmélet volt, hiszen a mondat generálása alkotta az új elmélet magvát. De a generatív nyelvelmélet határait kívül is oly méreteket öltött a szintaxis iránti érdeklődés, hogy nyugodtan beszélhetünk a mondattani kutatások 20. századi reneszánszáról (STATI: 1967.).

A felfogásbeli különbségek elmélyítésében a generatív nyelvészek jártak elől, ők voltak azok, akik leginkább próbálták „megreformálni” a szintaxist. A generatív nyelvelmélet első változatában (CHOMSKY: 1957.) még nem jutott hely a szemantikának, ám a szintaktikai és a fonológiai komponens nem bizonyult elegendőnek az eredeti célkitűzés megvalósítására. Be kellett építeni a szemantikát is a generatív nyelvelméletbe, ez a lépés viszont mind a generatív nyelvészetben belül, mind annak határain kívül igen kedvező lehetőségeket biztosított a jelentéstani kutatások fellendülésének (KIEFER: 1975., 1986.). A nyelvészeti vizsgálódások — kis túlzással szólva — szemantikaközpontúvá válnak. A hatvanas évek második felétől kezdve a nyelvészeti kutatások elméletében és gyakorlatában egyre tudatosul az a felismerés, hogy a mondaton belül maradván, a mondatközpontúság szemléletével a kutató egy egységes és átfogó folyamatnak — egy meghatározott beszédműnek — csak egy jól körülhatárolt alapegységét, a mondat lényegét ragadhatja meg, ám ez utóbbi vizsgálata révén az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy a mondatnak a tartalmi és formai jegyei a beszéd lineáris jellegéből következően egyaránt mutatnak előre és hátra is. Voltaképpen tehát a mondat vizsgálata vált a mondatnál nagyobb nyelvi és beszédbeli egységek kutatásának a kiindulópontjává és ösztönzőjévé (MÁTÉ: 1981.).

Ilyen előzmények után bontakozott ki a hatvanas évek első felében a szocioling-

visztika, a kommunikáció- és a beszédaktuselmélet mellett az igen nagy frissítő- és integráló hatású, gyökereivel a klasszikus ókorba visszanyúló szövegvizsgálati metodológia, a korszerű szövegnyelvészet. (Részletesebben I. SZABÓ: 1977.)

4. A magyar szövegnyelvészet elmélete és módszertana

Ha egy röpke pillantást vetünk az egyetemes nyelvtudomány, és azon belül is a grammatika történetére, csalhatatlan biztonsággal megállapíthatjuk, hogy az évszázadok hosszú során át valamilyen formában mindig foglalkoztak a mondatnál nagyobb nyelvi és beszédbeli egységek tanulmányozásával. A mostani, a hatvanas évek közepe óta egyre jobban kibontakozó szövegnyelvészeti stúdiumok újszerűsége abban áll, hogy minden előbbi szövegvizsgálati eljárásnál rendszeresebb, módszereiből és következetesebb metodológia alapján vizsgálják a mondatnál nagyobb nyelvi és beszédbeli egységek lényegét. E metodológia alapján a vizsgálatok gyökeres változást idéztek elő a nyelvi és beszédbeli egységről eddig vallott felfogásban: a szövegnyelvészeti metodológia szerint a beszéd teljes és befejezett megnyilatkozást kifejező egysége nem a mondat, hanem a szöveg. A mondat (parole jelentésében) csupán egyedi esete, különleges változata a szövegnek. A szöveg etikus szinten a beszéd, emikus szinten pedig a nyelvi rendszer, a nyelvi (kommunikatív) kompetencia egysége. A nyelv többi szintjéhez hasonlóan a szöveg a nyelv rendszerének szerves része, és mindezekből következően a nyelv és a beszéd egységének komplex módon történő tanulmányozására a szövegnyelvészet hivatott (DRESSLER: 1973., 1978a., 1978b.; ZVEGINCEV: 1976.; MOSKALSKAJA: 1981. 9).

Ez az ún. szövegnyelvészeti fordulat (SLJUSAREVA: 1987.), amely az utóbbi másfél-két évtizedben következett be, a nyelvtudomány egészében nagyfokú átrendeződést váltott ki. A szövegközpontú szemlélet jegyében folynak a leglényegesebb nyelvészeti kutatások, a legegyszerűbb nyelvi megnyilatkozás tanulmányozásától az igen-igen elvont szövegelméleti vizsgálatokig.

A korszerű magyar szövegnyelvészetben — kibontakozásának első pillanatától kezdve — nyomon követhetők azok a folyamatok és változások, amelyek a nemzetközi tudományos gondolkodásban a szövegnyelvészet és a szöveg mibenlétét illetően végbementek. Szövegnyelvészeti szakirodalmunkban az angol textlinguistics és a német Textlinguistik magyar megfelelőjét, a szövegnyelvészetet használjuk az új diszciplína megjelölésére. Ha viszont figyelembe vesszük azt, hogy az „új kutatási tárgy”, a szövegnek nemcsak nyelvészeti (fonetikai, grammatikai, prozódiai, szemantikai stb.) mozzanatai vannak, és vizsgálatában a nyelvtudományon kívül jócskán érdekeltek benne az olyan tudományok, mint a kommunikációelmélet, a szociológia és a szociolingvisztika, a lélektan (mint pszicholingvisztika), az irodalomtudomány és a stilisztika, a szemiotika és a logika, a beszédaktus-elmélet, a folklorisztika, valamint a teológia és a retorika, hogy ne is beszéljünk a matematikáról, a rendszerelmétről, a kialakulóban lévő cselekvésemletről (Handlungstheorie) vagy a dokumentum- és tartalomelemzésről egészen a fordítástanáig és az oktatás területéig, — akkor teljesen jogos és vitathatatlan előnyben van a magyar szövegtan elnevezés, amely ebben a formában semlegesíti az új diszciplína megkérdőjelezhető konnotációit. A magyar szövegtan elnevezés tehát jobban kifejezi az új tudományág interdiszciplináris jellegét, s mint új elnevezés az 1978-as kaposvári tudományos ülésszak után nyert egyre tartósabb polgárjogot tudományos gondolkodásunkban (SZATHMÁRI—VÁRKÖNYI szerk.: 1979.). Ezek ellenére is mindkét elnevezést használjuk a magyar szakirodalomban, sőt a szövegnyelvészet használata talán a gyakoribb.

Ami magát a szöveg létét illeti, azt hiszem, nincs olyan magyar nyelvész, aki ezt

kétségbe vonná. Viszont szinte elképzelhetetlen a szöveg mibenlétének egy olyan meghatározása, amely feltárná ennek a fontos jelenségnek az egész bonyolultságát. Ily módon a kutató csak két dologra vállalkozhat: vagy munkahipotézisként ad egy meghatározást, amellyel biztosítottak véli az általa végzett tevékenység lényegének a feltárását, vagy pedig a kutatási tárgy lényeges jegyeit elméleti keretben, viszonylag terjedelmesebb formában fejt ki (FEHÉR—HÁRSING: 1977. 53). A magyar nyelvtudományban — a szakirodalom is erről tanúskodik (BÉKÉSI: 1986., 1987.; *Hungarológiai Értesítő* és *Analecta Linguistica* 1977—1985.) — a szöveg lényegének feltárásában a fenti két lehetőséget összekapcsolják a kutatók: a munkahipotézisként adott meghatározást követi a definíció legfontosabb aspektusainak a terjedelmesebb formában való kifejtése. Sajnos, szövegteni szakirodalmunkban az igényesebb elméleti dolgozatok növekvő száma ellenére sem született sokáig olyan magyar nyelvű monográfia, amely az ún. reális definíció szabályai szerint (FEHÉR—HÁRSING: 1977. 53) a szöveg lényeges jegyeit elméleti keretben, viszonylag terjedelmesebb formában fejtené ki. Ezt a hiányt részben pótolja BALÁZS JÁNOS *A szöveg* című monográfiája (Gondolat, Budapest, 1985.), amelyben a jeles nyelvtudós a magyar irodalom nagyjai műveinek felhasználásával megismerteti az új tudományág rendszerét, terminológiáját; feltárja a szöveg belső szerkezetét, és végigvezeti az olvasót a „(...) magyar írásbeli kultúra jellegzetes szövegalkotó módszerein”. BALÁZS JÁNOS munkája — rendeltetését tekintve — a magyar szövegteni szakirodalomban körülbelül olyan helyet foglalhat el, mint W. DRESSLER összefoglalója (DRESSLER: 1972.) a nemzetközi szakirodalomban. Mindkét szerző azt a feladatot tűzte maga elé, hogy általános képet adjon magának a szövegnyelvészettnek és a szöveg mibenlétének a leglényesebb kérdéseiről. Minthogy DRESSLER monográfiája voltaképpen egy szövegnyelvészeti/szövegteni bevezető — egyetemi hallgatók részére, ez nyilvánvalóan magyarázza azt is, hogy az osztrák professzor könyve, bár terjedelmét tekintve kisebb a BALÁZS JÁNOSénál, a szövegten kérdéseit valamivel részletesebben tárgyalja, legalábbis több mozzanatát említi, mint magyar kollégája, ami azonban mit sem von le ez utóbbi könyvének az értékéből. BALÁZS JÁNOS legfőbb érdemét abban látjuk, hogy a nemzetközi szakirodalom igen mélyreható ismeretében részletesen foglalkozik a legkülönbözőbb szöveg típusok kérdéseivel, bemutatja az érvelés és a szónoki beszéd helyes felépítésének a legalapvetőbb mozzanatait, foglalkozik az oklevél és az elbeszélő szövegek szerkezetével, s mindezt úgy oldja meg, hogy — számba véve a szövegalkotás és a szövegértés legfontosabb tényezőit a nyelvi közlés dinamizmusában — előzetesen felméri a szövegnek a különböző szintjeit: a szintaktikai, a szemantikai és a pragmatikai szintet, amit a szöveg aktuális és tematikus tagolódásának a megvilágításával zár. (Erre vonatkozólag részletesebben l. MATHESIUS: 1929.; BENEŠ: 1971.; DANEŠ: 1970., 1974a., 1974b.; FIRBAS: 1971.; SGALL—HAJČOVÁ—BENEŠOVA: 1973.; DEZSŐ—SZÉPE: 1967., 1974.; DEZSŐ: 1972.; ELEKFI: 1964., 1967., 1971., 1975.; KIEFER: 1976., 1979. — BALÁZS JÁNOS munkájáról l. BÜKY BÉLA: 1988.)

Természetesen a magyar nyelvtudományban is, akárcsak az egyetemes nyelvtudományban a modern szövegkutatások kezdetét a legalapvetőbb elméleti kérdések tisztázásának az igénye jelzi. Noha a magyar nyelvtudomány története folyamán nem dolgozott ki olyan koherens felfogást, mint mondjuk amilyen a prágai iskoláé volt, ám a szövegteni kutatásokban, a szövegnyelvészeti kérdéseinek a megvilágításában igen korán hallatta hangját, legalábbis az itthoni tájakon. DEME LÁSZLÓNak egész sor tanulmánya és nagyobb lélegzetű munkája (l. BÉKÉSI: 1986. 361—362) arról tanúskodik, hogy a jeles nyelvészprofesszor — jóval a voltaképpeni szövegnyelvészeti kialakulása előtt — sokat „megsejtett” abból, amit később szövegszerkezeti, szövegnyelvészeti vizsgálatoknak kezdtünk nevezni. „Másfél évtizede sincs még — írja

DEME 1978-ban —, hogy egymástól függetlenül, ki-ki a maga előzményei felől indulva, világszerte erősebben tapogatózni kezdtünk a mondat fölötti régiók irányába (kiemelés tőlem: M. J.). Magam — folytatja DEME — az önálló mondatoknak — kötőszós és kötőszó nélküli — összekapcsoltságát észlelve, nem kis óvatossággal javasoltam: »(...) nézzünk körül még jobban: vajon önálló mondataink egymástól független gondolatdaraboknak nyelvi burokba öntött kifejezői-e, vagy maguk is részei egy még nagyobb egységnek?« (Nyr. 89. 1965. 294. Idézve SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 57). De nem kevésbé lényeges az sem, amit még ehhez hozzátesz a neves szegedi professzor. Ezt írja: „Merész ötletnek tűnt ez akkoriban, amikor a legtöbb irányzat és iskola annak örült még, hogy a mondatig eljutott, azt tartván a legmagasabb rendű szerkesztménynek a nyelv szintjén; s ha terminológiájukba beszívargott is az 'utterance' (azaz 'Äusserung', azaz 'megnyilatkozás') kifejezés, az nem a „beszédmű”-vel azonosult felfelé, hanem a „mondat”-nak volt szinonímája”. (SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 57—58.)

A „megnyilatkozás”, a „beszédmű” fogalma akarva-akaratlanul fölvet egy általános elvi kérdést: vajon a szöveg a langue vagy a parole szintjére tartozik-e? A kérdés látszólag egyszerű, de a rá adandó válasz korántsem egyértelmű; e tekintetben a magyar szövegtani szakirodalomban is megoszlanak a vélemények. A legtöbb kutató — így DEME LÁSZLÓ is — a szöveget parole-jelenségnek tekinti. Viszont a mondatfogalom differenciálásának az analógiájára szövegtani szakirodalmunkban is többben érvényesnek tartják a mondat fölötti szinten is a langue—parole megkülönböztetést. (Erre vonatkozólag l. BÉKÉSI: 1986. 19—21.) „(...) A szöveg nem a beszéd mindig egyedi, individuális és dinamikus egysége — írja TEMESI MIHÁLY —, hanem a konkrét megnyilatkozásokban megvalósuló általános érvényű funkcionális és szerkezeti törvények eredményeként a kommunikáció eszközeinek, a nyelvnek az egysége” (TEMESI: 1977. — idézi DEME a SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 58). A nemzetközi szakirodalomban lényegében ezt az álláspontot képviseli vagy képviselte annak idején DRESSLER is (DRESSLER: 1972.), ezt a nézetet vallja a szovjet MOSKALSKAJA is (1981.).

Igazat kell adnunk BÉKÉSI IMRÉNEK (1986.), aki óvatosságra int a tekintetben, hogy a langue—parole viszonyt kiterjesszük a mondat fölötti szintre is, nevezzük ezt a szintet akár szövegnek, akár mondaton felüli egységnek, összetett szintaktikai egésznek vagy diszkurzusnak (MOSKALSKAJA: 1981.). BÉKÉSI elismeri, hogy létezik olyan felfogás is, amely a langue—parole viszonyt ugyan kiterjeszti a mondat fölötti szintre is, ám „ez még nem jelenti azt, hogy ezek a nyelvi rendszerhez tartoznak” (BÉKÉSI: 1986. 20). Ha a mondat a nyelvi rendszer elemeként értendő, az angol sentence, ill. KÁROLY SÁNDOR találó kifejezése: a rendszermondat adja vissza ennek a fogalomnak a lényegét, szemben az utterance-szel, a megnyilatkozással, amely volta-képpen „szövegmondat” (KÁROLY: 1981., PETŐFI: 1984.).

BÉKÉSI érvelése minden szempontból helytálló. Ma már szinte biztosra vehetjük, hogy ezek a mondat fölötti „egységek”, melyeket hol makrokompozícióknak; hol szuperstruktúráknak, esetleg szövegmodelleknek nevezhetünk (PETŐFI: 1971., 1982., 1984.; van DIJK: 1980. — idézi BÉKÉSI: 1986.), nem a nyelvi rendszer, hanem a kommunikáció elemei, „(...) a gondolatcsere megértésre — megértetésre irányuló feladatai formálták ki s irányítják őket” (BÉKÉSI: 1986. 20). Azaz pontosabban fogalmazva: minthogy a mondat fölötti szinten egy gondolat ölt nyelvi formát, sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a viszonylag egységes gondolati tartalom alakítja a maga sémáját, és nem megfordítva, bár bizonyos esetekben, az ún. sztereotip képződményekben a sémának (tehát a szövegmodellnek) is lehet és van meghatározó szerepe.

A már többször idézett BÉKÉSI IMRE a magyar szövegnyelvészeti vizsgálódások egyik legkövetkezetesebb képviselője. Empirikus és elméleti kutatásainak eredményeit nemcsak a hazai és külföldi szakfolyóiratokban és tanulmánygyűjteményekben tette közzé (BÉKÉSI: 1983., 1986.; HEYDRICH und J. S. PETŐFI szerk.: 1986.; BÉKÉSI: 1986b. 360), hanem az utóbbi fél évtizedben két nagyobb lélegzetű monográfiával gazdagította az egyre erőteljesebben kibontakozó magyar szövegtani vizsgálódásokat. A *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok* című dolgozatában (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.) BÉKÉSI magyar újsághíryanagyok alapján a szövegek tartalmi—logikai összekapcsolási módjait vizsgálja, és bőséges példaanyaggal illusztrálja szövegnyelvészeti felfogásának legfontosabb mozzanatait.

BÉKÉSI másik jelentős munkája *A gondolkodás grammatikája* (A szövegfelépítés tartalmi—logikai szabályrendszere) című könyve (Tankönyvkiadó, Budapest, 1986.). Ha játszani akarunk a könyv címével, akkor azt mondhatnánk, hogy ez a cím voltaképpen azt fejezi ki, ami a szövegtannak is a lényege, vagyis a szövegvizsgálati metodológiát úgy is felfoghatjuk, mint a „gondolkodás grammatikáját”. De ez valójában nem is játék a könyv címével, hiszen maga a szerző is tulajdonképpen e köré a gondolat köré csoportosítja megállapításait, midőn a „gondolat modellálásának konstrukcionális megközelítését” tűzi ki célul. Egyetértünk BÉKÉSI IMRÉNEK azzal a megállapításával, hogy a gondolkodásnak a logikában nincs grammatikája, de a metaforikus cím mégiscsak kifejezi azt, ami meghúzódik a „gondolkodás mögött”: a szövegalkotást vagy a szövegfelépítést (BÉKÉSI: 1986. 15). A cím még azt is megerősíti, hogy a szerző a funkcionális szemlélet híve, vagyis nem formálisan és kívülről közelíti a szövegfelépítéshez, hanem „a kifejezendő gondolat mint tartalom, valamint a gondolat kifejezés mint kommunikációs szándékú megoldás felől” (uo. 15).

Ebben a könyvben is, akárcsak a többi munkáiban (1983., 1986a., 1986b.), a szöveg szerkezetének az alapegységét a szövegkonstrukciós formák különböző változataiban, az ún. konstrukciótipusokban fedezi fel. A konstrukció típus voltaképpen konstelláció. „Formailag egyfajta szövegszerkezeti egység, amelyet két tartalmi—logikai viszonyfajta hierarchikus egysége jellemez. A magasabb szövegegységbe a két viszonyfajta (s a viszonyított részek) sorrendi cseréjével épül be, beépítetlen helyzetben pedig szövegmű értékű lehet, s a lezárság érzetét kelti” (BÉKÉSI: 1986. 31).

BÉKÉSI az utóbbi években argumentatív struktúrákat vizsgál, és abból a feltételezésből indul ki, hogy az egyes mellérendeléses kapcsolásfajták nem egymástól elkülönülten vesznek részt a széttagolt gondolati tartalmak viszonyításában, hanem leggyakrabban párosával. Erre az egységre tipológia építhető, s ennek leggyakoribb típusa az elvárás—törlő ellentét megokolása, vagyis (*A de (B mert C)*). Ezt a szövegkonstrukció-típust s ennek realitását a komponensek szabályos sorrendi cseréjével igazolja:

(A de (C tehát B))
((B mert C) de A)
((C tehát B) de A)

Ezket a konstrukciótipusokat BÉKÉSI előbb újságnyelvi (BÉKÉSI: 1983.), majd esszé-szövegeken vizsgálta (BÉKÉSI: 1986a.), és argumentáló szépirodalmi részleteken konfrontatív megközelítésben is szemügyre vette (BÉKÉSI: 1986b.; BÉKÉSI szóbeli közlése).

A teljesség legcsekélyebb igénye nélkül sólnunk kell KIEFER FERENC és KÁROLY SÁNDOR meglehetősen gazdag és szerteágazó szövegnyelvészeti tevékenységéről is, akik — akárcsak az eddig bemutatott szerzők — nem csupán a szövegelmélet általános elvi kérdéseit taglalják munkáikban, hanem a szöveggrammatika, a szövegszemantika, a pragmatika stb. leglényegesebb elvi és gyakorlati problémáit is szemügyre veszik.

Ha PETŐFI dolgozatának (PETŐFI: 1982.) *A kutatás tárgya* című fejezetét vesszük alapul, akkor is megállapíthatjuk, hogy a magyar szövegnyelvészet eredetileg talán kívülről jövő tényezők hatására, de később a sajátosan magyar belső fejlődés eredményeként — legtöbbször talán a PETŐFIÉTŐL eltérő terminológiával, bár az ő és van DIJK szakkifejezéseit ma is viszonylag elég sokan használják a magyar szövegtani szakirodalomban — végigment a szövegelemzésnek azokon a fázisain, amelyeket a maceratai egyetem nyelvészprofesszora sorol fel idézett munkájában. A ko-textuális elemzés, amely az egyszerű mondatok grammatikai struktúrájának elemzését jelenti (persze a 'grammatika' terminus meglehetősen eltérő értelmezésében), kapcsolódik a konnexitás kérdésköréhez is. (Csak zárójelben: a konnexitás nem azonos sem a kohézióval, sem a koherenciával. A kohézió értelmi — szemantikai konnexitásra utal, a koherencia pedig olyan tulajdonságot jelent, „amelynek egy verbális tárgyhoz való hozzárendelése során az elemzőnek nem csupán e tárgyra, hanem a tárgy használatára és általában a világra vonatkozó ismeretei is szerepet játszanak” (PETŐFI: 1982. 11)). Természetesen az elemzés folytatódik az összetett mondatokkal egészen a szövegig. Ez utóbbinak a vizsgálata a szöveggrammatika feladata, amely igen szerteágazó kérdéskörrel foglalkozik (prozódikus struktúra, pronominalizáció, lexikai konnexitás, temporális konnexitás, topic—comment struktúra stb.).

A kon-textuális elemzés az egyszerű mondat határain belüli megnyilatkozásokat abból a szempontból vizsgálja, hogy milyen kontextusban és milyen funkcióval használhatók az egyes megnyilatkozások. Éppen ezért a kon-textuális vizsgálódásokban szerfölött fontos szerepet játszanak a szociolingvisztikai és az etnolingvisztikai, a pragmatikai és pragmalingvisztikai, valamint a beszédaktus-elméleti kutatások eredményei.

És végül a textuális elemzés, amely a szövegek interpretálhatóságának a kérdéseivel foglalkozik. A textuális elemzésben a szövegalkotás és szövegbefogadás kérdései — amint azt PETŐFI mondja — meglehetősen összefonódva jelentkeznek, s éppen ezért az interpretáláshoz, pontosabban: az interpretálás céljára szolgáló elméleti apparátus kidolgozásához a kognitív-pszichológiai ismeretek mellett a kutatónak szüksége van filozófiai és logikai, a lehetséges világokra vonatkozó szemantikai és logikai szemantikai, valamint a mesterséges intelligencia kérdéskörébe vágó és nyelv-filozófiai ismeretekre is.

PETŐFI a kutatás lehetséges tárgyainak (ko-textuális, kon-textuális és textuális elemzés) a bemutatása után röviden érinti egy létrehozható szövegtipológia kérdéseit is. Elgondolása szerint egy szövegtipológia kidolgozható a legkülönfélébb kritériumok alapján. Négy kritériumrendszert nevez meg (strukturális, funkcionális, pragmatikai-szemantikai, valamint ezek tetszőleges kombinációi), melyeknek alapján ez a feladat megvalósítható. Természetesen a különféle szövegtipológiai kritériumok a szövegnek más-más aspektusaira vonatkoznak: a szövegek felépítésére (strukturális kritériumok), a kontextusokra, amelyekben a szóban forgó szöveget használni szokták (funkcionális kritériumok), a tényállásokra (világ-struktúrák), amelyek leírásának az interpretálandó szöveg tekinthető (pragmatikai-szemantikai kritériumok). Azt viszont mondanunk sem kell, hogy a szövegtipológiai vizsgálódásoknál igen jelentős szerepük van a különféle strukturális és szemiotikai elméleteknek, de az ún. procedurális vizsgálatoknál a kutató nem nélkülözheti a kognitív-pszichológia és a számítógépes nyelvészet, valamint a mesterséges intelligencia-kutatás és a szimuláció-elmélet eredményeit sem, nem is beszélve a kommunikációelmélet, a retorika és a műfajelméleti vizsgálódások eredményeiről. (Részletesebben l. PETŐFI: 1982. 10—13.)

Nos, ha nem is pontosan abban a sorrendben, ahogyan azt PETŐFI felsorolja,

KIEFER FERENC is eddigi tevékenysége során több-kevesebb részletességgel foglalkozott azokkal a kulcskérdésekkel, amelyeket PETŐFI tömör elméleti összegezésében megvilágít. KIEFER a hatvanas évek eleje óta „jelen van” a magyar és az egyetemes nyelvtudományban, kezdetben mint az alkalmazott nyelvészet (gépi fordítás elméleti és gyakorlati kérdései) elismert művelője, és már ebben a minőségében is „találkozott” a magyar és az általános grammatika legkülönbözőbb szintjeinek azokkal az alapvető kérdéseivel, amelyeket a gépi fordítás elmélete és gyakorlata tüzött a fiatal kutató elé, majd egyre inkább a szintaxis és a szemantika — a hatvanas éveknek e két vezető diszciplínája — került érdeklődésének középpontjába. Természetesen a hatvanas években KIEFERnek a szintaktikai és szemantikai vizsgálódásai még a mondat határain belül mozogtak. Ez érthető, hiszen abban az időben egyéves amerikai tanulmányútja folyamán ismerkedett meg a korszak egyik legjelentősebb irányzatával, a generatív nyelvveléssel, amely — erről korabeli publikációi tanúskodnak (KIEFER: 1970. 153) — még inkább fokozta a szintaxis és a szemantika alapvető problémái iránti érdeklődését. Az ÁBRAHÁM SAMUVAL közösen kidolgozott szemantikaelmélet (ÁBRAHÁM—KIEFER: 1966.) és az önállóan publikált jelentéstani dolgozatok (KIEFER: 1966a., 1966b., 1966c., 1967a., 1967b., 1968a., 1968b.) után 1970-ben az akkori Országos Műszaki Könyvtár és Dokumentációs Központ (OMKDK) gondozásában közzé tette *Mondattani — szemantikai tanulmányok* című kötetét, amely már igen határozottan a szintaxis és a szemantika iránti elkötelezettségét bizonyítja. S ez az elkötelezettség az új iránti fogékonysággal párosulva hamarosan „túllépett” a mondat határain, és KIEFER szintaktikai és szemantikai vizsgálódásai egyre határozottabban a szöveggrammatika, ill. a szövegsemantika felé mutatnak. Szöveggrammatikai tanulmányai közül kiemelkedő és — mondhatnánk — úttörő jelentőségű az 1976-ban publikált *A szövegelmélet grammatikai indokoltóságáról* című dolgozata (ÁNyT. 1976.), amelyben a szerző több elméleti kérdés megvilágítása mellett sorra veszi a mondatok szöveggé szerveződésének lehetséges grammatikai eszközeit (a névelő használata, a pronominalizáció, anafora, mellérendelés stb.), de közben igen lényeges szemantikai kérdéseket is érint, s ezek már utalnak azokra a területekre is (az előfeltevések elmélete, pragmatika), amelyeknek KIEFER napjainkban Magyarországon és nemzetközi viszonylatban is egyik legtekintélyesebb szakértője és kutatója, amit KIEFER munkáira történő igen gyakori hivatkozások is bizonyítanak.

KIEFER tevékenységében mindig a vizsgált téma mibenléte, jellege dönti el, hogy milyen irányban kell szélesítenie kutatása területét. Ha szöveggrammatikai témát elemez, nem mellőzheti ennek a szemantikai vetületét, ez utóbbi viszont már jócskán implicálja az előfeltevések egyes mozzanatainak a vizsgálatát, nem is beszélve a pragmatikáról, a beszédaktus- és a kommunikációelmélet bizonyos vonatkozásairól. Ez az összetettség, azaz integráló erő jellemzi az 1975-ben tartott nagy sikerű előadását is (*Irányzatok és problémák a mai jelentéstudományban*), mely az MTA Nyelvtudományi Intézete megalapításának negyedszázados évfordulója tiszteletére rendezett tudományos ülészen hangzott el, és amely felöleli vagy legalábbis érinti azokat a legfontosabb kérdéseket, amelyek a hatvanas-hetvenes évek fordulóján foglalkoztatták a nyelvtudomány és a rokon tudományok művelőit.

A hetvenes-nyolcvanas években Magyarországon és külföldön közzétett dolgozatai (KIEFER: 1983. 351; BÉKÉSI: 1986. 365) közül a legjelentősebb munkája — legalábbis a magyar szövegtani kutatások szempontjából — kétségtelenül *Az előfeltevések elmélete* című értekezése (KIEFER: 1983.), mely igen hasznos tanulságokat szolgáltat arra vonatkozólag, hogy a megnyilatkozás preszuppozícióinak pontos feltárása miként segíti elő a szövegszerveződés folyamatát, hiszen — mint maga a szerző állítja — „Az előfeltevések egyik legfontosabb alkalmazási területe a szövegnyelvészet”

(KIEFER: 1983. 11), annál is inkább, mivel a szövegkoherencia biztosításában döntő szerepet játszanak az előfeltevések.

Rendkívül nagyfokú igényesség és magas tudományos színvonal jellemzi KÁROLY SÁNDOR szegedi nyelvészprofesszor eddigi jó négy és fél évtizedes általános és magyar nyelvészeti tevékenységét csakúgy, mint legutóbbi egy—másfél évtized során kifejtett szövegnyelvészeti vizsgálódásait. Ha áttekintjük KÁROLY SÁNDOR eddigi igen gazdag és a nyelvtudomány szinte valamennyi területére kiterjedő tudományos tevékenységét (TAKÁTS: 1985—1986.), akkor arról győződhetünk meg, hogy a rendkívül gazdag tudományos termésében a par excellence szövegelméleti vizsgálódások viszonylag szerényebb helyet foglalnak el. Ha viszont figyelembe vesszük azt, hogy KÁROLY SÁNDOR tudományos tevékenységében a grammatika és a szemantika mindig az érdeklődésének középpontjában állt, s ezt az érdeklődést az utóbbi jó két évtizedben kialakult olyan irányzatok és kutatási programok (stratégiák), mint amilyenek a generatív nyelvelmélet, a kommunikáció- és a beszédaktus-elméleti kutatások, a pragmatikai vizsgálódások, a szemiotika és a különféle szemantikák (SCHAFF: 1967.; KIEFER: 1980.; TERESTYÉNI: 1981.) csak egyre jobban elmélyítették az új felfogásokra érzékeny szegedi professzorban, — akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy KÁROLY SÁNDOR egyik korai előfutára, előkészítője és ma rendszeres művelője a magyar szövegnyelvi stúdiumoknak.

Csak villanásszerűen utalhatunk néhány fontosabb munkájára, melyek közvetve vagy közvetlenül kapcsolódnak a szövegelméleti kutatásokhoz. Következetes funkcionális nyelv szemlélete — lett légyen szó akár alaktani, akár mondattani munkáiról — szinte „végzettszerűen” arra determinálta a nyelv legárnyaltabb mozzanataira is érzékeny nyelvtudóst, hogy szélesítse azt a kört, amelyben jobban lemérhető és „szabadabban”, nagyobb összefüggésekben érvényesíthető a funkcionális nyelv szemlélet. KÁROLY SÁNDORNak a grammatikai tanulmányaiban (BENKŐ—IMRE szerk.: 1972.) mintha nem különülne el kellő mértékben az alaktan a mondattantól és ez utóbbi a szóalkotástól, amit — ha nagyon következetesek akarunk lenni — tudományelméleti szempontból kifogásolhatunk, ám ha ezt a témakört alaposabban szemügyre vesszük, akkor könnyen rájövünk arra, hogy ebben a „differenciálatlanságban” voltaképpen a nyelvnek a szintetizáló, az integráló ereje nyilvánul meg, az ti., hogy a nyelv mint az emberi közlés legtokéletesebb eszköze nem ismeri a különféle felosztásokat, szinteket, kategorizálásokat, amiket az elmélet konstruál, hanem mindenfajta összetevőjének, a legtágabban értelmezett külső és belső tényezőinek egységében teljesíti a funkcióját. KÁROLY SÁNDORNak egy ilyenfajta szemléletét olvashatjuk ki — legalábbis implicit módon — a *The Grammatical System of Hungarian* című színvonalas dolgozatából (BENKŐ—IMRE szerk.: 1972. 85—170).

Elsősorban elmélyült grammatikai vizsgálódásai (KÁROLY: 1956., 1963., 1965., 1969., 1971. és amelyekre még később kitérünk) döbentették rá KÁROLY SÁNDORT, hogy a mondat határain belül mozogva a mondattan nagyon sok kérdését egyszerűen képtelenek vagyunk megoldani. E felismerésnek a kézzelfogható eredményét a magyar szemantikai szakirodalom egyik legszínvonalasabb munkájában, az *Általános és magyar jelentéstan* című értekezésben (KÁROLY: 1970.) olvashatjuk. A kutatónak ki kell lépnie a „mondat bűvköréből”, egyrészt azért, hogy a grammatika, s azon belül is a szintaxis megoldatlan problémáinak utat nyisson a megoldás felé, másrészt pedig a rohamosan teret hódító kommunikációelméleti kutatások egyre meggyőzőbben tudatosították a tudomány művelőiben, hogy a mondat (a megnyilatkozás) nem teljes értékű, hanem csak minimális egysége a kommunikációnak, és ha teljes képet akarunk nyerni az emberi kommunikáció lényegéről, akkor nem mellőzhetjük a szövegelméleti vizsgálódásokat (KÁROLY: 1979. 23). Ennek a felismerésnek több

lényeges mozzanata már jelen van KÁROLY SÁNDOR régebbi munkáiban is, pl. az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok VI.* kötetében (Budapest, 1969.) között dolgozataiban. Ez a kötet „A magyar nyelv generatív nyelvtana” témakörébe nyújt bepillantást a KÁROLY vezetésével működő tudományos munkaközösség színvonalas tanulmányai révén. Sajnálhatjuk, hogy a magyar nyelvtudománynak ez a vállalkozása is, mint annyi más a múltban is, torzóban maradt.

Ebben a kötetben KÁROLY SÁNDOR két tanulmánya szerepel, de ha a bevezetőt is számítjuk, akkor három. Az egyik „A melléknévi csoport” (159—227), a másik pedig „A szóösszetételek és a velük kapcsolatos lexikai egységek (A főnévi összetételek)” (271—328). KÁROLY akármelyik dolgozatát vesszük is szemügyre, benne vannak azok a szintaktikai és szemantikai mozzanatok, amelyek a szerző valamivel későbbi, a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, koncepciójában dominánssá válnak, hiszen főleg a szemantika a szöveg koherenciájának a legfontosabb biztosítója akár a lineáris, akár a globális egység szempontjából vesszük is szemügyre a szöveget. Vagy utalhatunk arra a dolgozatra is, amely a generatív nyelvtan kapcsolatát elemzi a produktivitás és a szinonimika vizsgálatával (KÁROLY: 1971.).

KÁROLY SÁNDORNak a következetes nyelvészeti koncepciója, amely nagyjából a hatvanas évek eleje óta a szintaktikai és a szemantikai vizsgálódásaiból kristályosodott ki, és az a következetes és rendszeres tudományos tevékenység, amelyben koncepcióját érvényesíteni kívánta, szinte törvényszerűen vezette el ahhoz a szövegelméleti, szöveggrammatikai, szövegsemantikai felfogáshoz (KÁROLY koncepciójára ezek az elnevezések kivétel nélkül érvényesek!), amelyet az 1978-as kaposvári szövegtani konferencián *A szöveg és jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben* című előadásában fejtett ki (I. SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 23—32). Ebben az előadásban igen lényeges a „kommunikációs szemlélet” kifejezés, nem azért, mintha a magyar szövegnyelvészeti vizsgálódásokban háttérbe szorult volna a kommunikációs szemlélet. (A kommunikációs szemlélet egyre erőteljesebb érvényesülését I. DEME LÁSZLÓ önálló kiadványként megjelent munkáiban és egész sor tanulmányában (BÉKÉSI: 1986. 361—362), WACHA IMRE kötetében (1981., 1987.), PLÉH CSABA—RADICS KATALIN (1976. 261—277, 1982. 87—108) tanulmányaiban, RADICS KATALIN—LÁSZLÓ JÁNOS gyűjteményében (RADICS—LÁSZLÓ szerk.: 1980.), TERESTYÉNI TAMÁS dolgozataiban (TERESTYÉNI: 1981., 1982.), PLÉH CSABA—TERESTYÉNI TAMÁS kiadványában (PLÉH—TERESTYÉNI: 1979.), SZECSKŐ TAMÁS—SZÉPE GYÖRGY tanulmánygyűjteményében (SZECSKŐ—SZÉPE: 1969.), BUDA BÉLA munkáiban (BUDA: 1974., 1988.) stb.)

A kommunikációs szemlélet tehát azért igen-igen lényeges mind elméleti, mind gyakorlati szempontból, mert a szövegvizsgálat nem légüres térben történik, hanem a kutató a maga természetes közegében követheti nyomon a szöveggépződés bonyolult és szerteágazó folyamatát.

KÁROLY SÁNDOR is ennek a szemléletnek igyekszik maradéktalanul érvényt szerezni az imént említett előadásában, miközben — ha vázlatosan is — áttekinti a szövegtan legáltalánosabb kérdéseit (a szavak, lexémák jelentésviszonyai, a jelentés szerepe a szöveg lineáris folytonosságának biztosításában és globális egységének megteremtésében, a szemantikai koherencia, a szöveg és a stilsztika viszonya stb.). Külön kell szólnunk a társadalmi magatartást és etikát érintő megjegyzéseiről. „A szövegnyelvészethoz — mondja KÁROLY — van néhány olyan terület, helyesebben praktikus vonatkozása, amely a társadalmi magatartást és az etikát is közelről érinti, s ezért az oktatásban-nevelésben sokkal nagyobb figyelmet érdemelne. Olyan tevékenységekre gondolok, mint szövegértés és -értelmezés, vita, hivatkozás és idézés, valamint verbális befolyásolás” (KÁROLY: 1979. In: SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.:

1979. 31). Úgy véljük, az etikai mozzanatok valóban szerves kísérői mindennapi életünknek, és hogy ez mennyire hozzátartozik ahhoz a tevékenységünkhöz, amit kommunikációnak nevezünk, annak az is ékes bizonyítéka, hogy a természetes emberi nyelv adta lehetőségekkel gyakran vissza szoktak élni, ami valóban súlyos, etikát sértő és az emberi méltóságot megalázó magatartás, ideológia kialakulásához vezethet. (SCHAFF: 1967. 76—89.) Nem véletlen pl. az sem, hogy még a 19. sz. elején is éltek és hatottak a köztudatban olyan felfogások, amelyek „(...) az oratóriát — valami színmutató — mások csalására, vagy legalább ámtítására szolgáló alacsony komédiázásnak” tekintették (BALOGH SÁMUEL: 1823. 32, idézi VÍGH: 1981. 68). De a retorika, amely a kommunikációnak mégiscsak egy sajátos válfaja, a vádlottak padjára került Platontól kezdve Shakespeare-en át Kantig és Goetheig valamennyi nagy filozófus és művészóriás szemében (VÍGH: 1981. uo.). Korántsem véletlen tehát, ha KÁROLY nem a retorika, hanem a szövegnyelvészeti vizsgálódások kapcsán is felhívja a figyelmet az etikai aspektusok fontosságára, ami ZSILKA JÁNOS koncepciójában (ZSILKA: 1982.) is jelentkezik.

KÁROLY SÁNDOR nem csupán a leíró szövegnyelvészeti vizsgálódások egyik elindítója és elméleti-módszertani megalapozója, hanem következetes nyelvszemléletéhez híven vissza-visszanyúl a történeti korokba. Legutóbb IMRE SAMU Szabács Viadáról szóló dolgozatához kapcsolódva (IMRE: 1958.) ennek a 15. sz.-ban keletkezett verses epikai nyelvemlékünknak a szövegszerkezetét vizsgálta meg (KÁROLY: 1987.), ezzel is árnyalva a magyar szövegnyelvészetnek azt a szárnyát, mely régebbi szövegek vizsgálatával foglalkozik. KÁROLY voltaképpen a szövegmondatok (l. *Mondat és megnyilatkozás* című tanulmányát, KÁROLY: 1981.), a kötőszók, az anaforikus és kataforikus névmások, a stílus ökonómiáját, a szemantikai és a szintaktikai kohéziót vizsgálja.

Még szólnunk kell egy-két olyan teljesítményről, amely föltétlenül emeli a magyar nyelvtudomány, s ezen belül is a magyar szövegnyelvészeti vizsgálódások jó hírnevét. Elsősorban SZABÓ ZOLTÁN kolozsvári professzort említjük, aki — DEME LÁSZLÓ, BÉKÉSI IMRE, KIEFER FERENC, KÁROLY SÁNDOR mellett, de a sort még tovább folytathatnánk — a magyar szövegnyelvészet művelőinek az élvonalába tartozik. Szövegnyelvészeti felfogását — mely igen korán szorososan összekapcsolódott az ún. szöveggözpontú stilisztikai vizsgálódásaival — több tanulmányában fejt ki (l. BÉKÉSI: 1986. 368—369, *Hungarológiai Értesítő* 1977 óta megjelent kötetei, az *Analecta Linguistica* 1977—1985 között megjelent számai). Ezek közül sorrendben az első és igen magas színvonalú alkotása *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai* című értekezése (Kolozsvár—Napoca, 1977.). Ebben a könyvében a kolozsvári professzor voltaképpen azt a módszert követi, amit mi is próbáltunk szövegnyelvészeti körképünk 2. fejezetében körvonalazni (a szövegnyelvészet kibontakozásának előzményei) azzal a különbséggel, hogy az ő felfogásában a „háttérágazatot” a stilisztika alkotta, a miénkben pedig a par excellence szövegelméletet. „Nem a XX. századi stilisztikai, poétikai és irodalomelméleti iskolákat (...) mutatjuk be — írja SZABÓ ZOLTÁN —, hanem az új nyelvelméleteket: a strukturalizmust, szemiotikát, szemantikát, matematikai nyelvészetet, generatív grammatikát. Az utolsó fejezetben tárgyalt szövegnyelvészet is ezekből az új irányzatokból nőtt ki. A maga sajátos szempontjainak megfelelően egyfajta összegezője az új elméleteknek”. (SZABÓ 1977. 50).

A szövegnyelvészet valóban összegez, SZABÓT a modern stilisztika elméleti és módszertani alapjai érdeklik. Ám azt az „összegzést”, amiről SZABÓ ZOLTÁN a fenti idézetben beszél, és amiben tévedhetetlenül a szövegelmélet egyik lényeges vonását látja és láttatja — az utólagos bölcsességet mellőzve — úgy véljük, szélesíthette volna, hiszen már 1977-ben, de már előbb is, igencsak kezdtek beépülni „a szövegnyelvészetre

szabott stilisztikába” a tőle nem említett új irányzatok és felfogások, pl. a beszédaktus-elmélet, a pragmatikai kutatások is mindinkább kibontakozóban vannak csakúgy, mint az előfeltevésekről szóló stúdiumok (ez utóbbira vonatkozólag I. KIEFFER—RUWET szerk.: 1973. 218—243). Ennek ellenére A mai stilisztika nyelv-elméleti alapjai című monográfia az egyetemes magyar nyelvtudomány jelentős alkotása még abban az esetben is, ha igazat kell adnunk ZSILKA TIBORNak, aki szerint ebben a monográfiában, amely legalább olyan mértékben szövegnyelvészet, mint stilisztika, az előbbi terjedelmesebb, részletesebb elemzést igényelt volna (ZSILKA TIBOR: 1978.).

Sajnos, szinte csak távirati stílusban szólhatunk *A szövegvizsgálat új útjai* című kötet (Bukarest, 1982.) öt tanulmányáról, ám a későbbiekben a műelemző és a stilisztikai tanulmányokra — legalább utalásszerűen — még visszatérünk. A kötet legelméletibb beállítottságú dolgozata föltétlenül SCHVEIGER PAUL nevéhez fűződik. (A szövegnyelvészet néhány elméleti kérdése, 12—52.) SCHVEIGER a szövegnyelvészet egyik igen jelentős, ha nem a legjelentősebb problémájának a szövegkohéziót tekinti. A kohézió meghatározásában a „kontextust” az ő számára a szöveggrammatika, a szemantika, a szintaxis, a pragmatika, a szöveg preszuppozíciói és logikája, valamint az ezekhez nagyon szorosan kapcsolódó és az ezekbe beágyazódó mozzanatok biztosítják. A szerző a kohézió lényegének a felderítésében fontos szerepet tulajdonít a patológiai szövegek vizsgálatának is.

Köztudomású, hogy a hatvanas évek elején, a „mondatközpontúság” korszakában a generatív grammatikában a szemantika a szintaxis részeként jelenik meg, a szövegelméleti vizsgálódások kibontakozásával ez a viszony olyképpen módosul, hogy most a mondatok szintaktikai szerkezetéből kikristályosított szemantikai elem válik elsődleges, integráló erővé (JÓZSA: 1982. 199).

Ennek a szintaktikai szerkezetből elvont elemnek, érthetőbben: a szövegjelentésnek és a modalitásnak a viszonyát vizsgálja MURVAI OLGA (Szempontok a szövegjelentés és a modalitás kapcsolatának vizsgálatához, 53—82). MURVAI szakavatott kézzel, tanulmányában a nyelvészetnek nem ismeretlen, de föltétlenül újszerűen értelmezett területére kalauzolja el az olvasót (az előzményekre vonatkozólag I. CH. BALLY: 1955.). Ezt az újszerűséget a nyelvész számára elsősorban a logika, a filozófia, a pragmatika, a beszédaktus- és a kommunikációelmélet, a lélektan stb. eredményei jelentik és teszik lehetővé. MURVAI OLGA is ebben az elméleti keretben mozog, és miután a modalitás fogalmát megközelítően tisztázta, azt vizsgálja, „hogyan néhány különösen fontos modális érték” (pl. a bizonyosság, valószínűség, kötelezettség stb.) „hogyan/miként realizálódik a neki megfelelő modalitástípus keretében, és milyen szövegkapcsolatokat eredményez” (MURVAI: 1982. 61). A bukaresti kolléganő ezt úgy véli elérhetőnek, hogy „(...) a különösen fontos modális értékek” elemzésére egy logikai keretet állít föl, s ily módon az aleutikus, az episztemikus, a deontikus, a kívánság és az érzelmi (affektív) modalitás alapfogalmai nyújtanak fogódzót elgondolásai kifejtésére.

MURVAI OLGA szövegnyelvészeti és műelemző (stilisztikai) tevékenységére a továbbiakban még visszatérünk, itt csak annyit jegyzünk meg, hogy a modalitástípusok vizsgálata az eltérő struktúrájú nyelvekben jó lehetőséget biztosít egy szövegtipológia kimunkálására. Az összehasonlító vizsgálatok (újabban EÖRDÖGH MIKLÓS ilyen jellegű — de más szempontú — kontrasztív szövegnyelvészeti stúdiumaira hivatkozhatunk (EÖRDÖGH: 1985.)), minden bizonnyal a modális értékeket árnyalná és esetleg „értéksík-váltáshoz” is vezetnének. Ez a kérdés (ti. az értéksík-váltás) egy olyan problémához is szorosan kapcsolódik, ami a nemzetközi szakirodalomban nem új (I. ANTAL: 1963.), de amelyre mind a mai napig még nincs végleges, vagy ehhez

közeledő megoldás. Arról van ugyanis szó, „(...) hogy a nyelvi szinonimák fölcserélhetők-e egymás között a szövegben anélkül, hogy megváltozna a mondat modalizált jelentése és közvetve a mondatok szövegbeli kapcsolata” (MURVAI: 1982. 81).

Jelentőségét és megállapításainak elmélyültségét tekintve is A szövegvizsgálat új útjai című kötet egyik igen figyelemreméltó tanulmánya Cs. GYÍMESI ÉVA A műelemzés módszertanához (148—198) című értekezése. A kolozsvári kolléganő két évtizedes tudományos pályafutása során gondolatgazdag és eredeti megállapításaival vonta magára a nyelvészek és a társtudományok művelőinek a figyelmét. Színvonalas és igényes tudományos-publicisztikai tevékenysége, valamint egyetemi oktatási gyakorlata Cs. GYÍMESI ÉVÁT egyszerre a tudományos gondolkodás két rokon területéhez köti: a magyar és az általános nyelvészethez, valamint a magyar és az egyetemes irodalomtudományhoz, és mindkét területen — kihagyások nélkül — állandóan jelen van. A kötetben közzétett tanulmánya csakúgy, mint a SZABÓ ZOLTÁNÉ (A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége, 84—147) és a többi szerző: a szövegközpontúság szellemében fogant értekezés. A SZABÓ ZOLTÁN tanulmányával kínálózó összehasonlítás és közelítés lehetőségét nem az indokolja és magyarázza, hogy az irodalomtudomány és a nyelvészet még nem is olyan régen egy tudomány keretében élte az életét, tehát rokon vagy társtudományokról van szó; hanem itt a kínálózó összehasonlítás lehetősége a közös szemléletben van. Cs. GYÍMESI ÉVA is és SZABÓ ZOLTÁN is a szövegközpontúságra, ennek fogalmi és módszertani elveire építi fel koncepcióját. Mindketten a szöveget próbálják „kitapintani”, Cs. GYÍMESI ÉVA az irodalomtudománytól indul el a szöveg felé, SZABÓ ZOLTÁN pedig a nyelvészettől halad a stilisztikán át ugyancsak a szöveg felé. Azonosság? Vajon a két diszciplína egyike feloldódik a másikban? (A kérdésre vonatkozólag I. WELLEK—WARREN: 1972.; az újabbak közül SZABÓ: 1977.; SZATHMÁRI: 1980.; GAÁL: 1983.)

Cs. GYÍMESI ÉVA műelemző tevékenységére még visszatérünk (*Teremtett világ*. Rendhagyó bevezetés az irodalomba. Bukarest, 1983.), csakúgy, mint a JÓZSA MÁRIÁÉRA, most azonban egészen röviden SZABÓ ZOLTÁN tanulmányát vesszük szemügyre.

SZABÓ ZOLTÁN terjedelmes értekezése egy több éven át érlelt, következetesen kikristályosított koncepció színvonalas kifejtése. SZABÓ eddigi szövegnyelvészeti tevékenységének legnagyobb jelentőségét abban foglalhatjuk össze, hogy a magyar nyelvtudományban azon kevesek közé tartozik, akik elsőként ismerték fel a hatvanas években kibontakozó szövegnyelvészeti vizsgálódásokban a stilisztika rendszerebb és módszeresebb művelésére kínálózó lehetőségeket. Nagyon céltudatosan és következetesen munkálkodott, igen mélyreható elméleti ismeretekkel és jó kritikai érzékkel egy hangsúlyozottan szövegközpontú, komplex stilisztikai módszertan kialakításán. Ezt bizonyítja a szövegnyelvészeti keretbe „ágyazott” stilisztika számos elvi, módszertani és gyakorlati kérdését tisztázó több tucat tanulmánya és mintaszerű stilisztikai elemzése, melyek a romániai, a magyarországi szakfolyóiratokban és a legkülönbözőbb tekintélyes nemzetközi kiadványokban láttak és látnak napvilágot, nemegyszer önálló monográfiák formájában is.

SZABÓ ZOLTÁN rendszerező elve a szövegszintűség. Ez az az elméleti alap, amelyből kiindulva a szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolatának összes lehetséges mozzanatait, „kiágazásait” igen jó szintetizáló képességgel, remek kritikai érzékkel árnyaltan és tömören elemzi, ami igen gazdag ismeretanyagról, nagyfokú szakirodalmi jártasságról tanúskodik. Stilisztikai koncepciója, mely a hagyományos stilisztikai vizsgálódások elszigetelő és atomisztikus módszertanát erőteljesen meghaladja (I. MURVAI: 1976.), olyan elméletileg megalapozott elveket és kutatási technikát kínál fel, „amelynek segítségével a szövegegész stílusa ragadható meg” (SZABÓ szerk.:

1982. 139), s a rész—egész viszonyát tekintve „(...) a mondat és az annál kisebb egységek számára a szövegbeli jelentéskiterjedés és a szövegszerkezeti kisugárzás figyelembevételével a mindenképpen szükséges tág vizsgálati alapot szolgáltatja” (uo.).

Mind a hazai, mind a világszerte folyó szövegelméleti vizsgálódásokból azt sürhetjük le, hogy főleg elméleti kérdésekben (l. csupán magát a „szöveg” fogalmát is) van még jócskán tisztázni valója a szakirodalomnak, s ezt SZABÓ ZOLTÁN is érzékelteti. Ha pl. alaposabban szemügyre vesszük a szöveg összetevőit, akkor egyöntetűen az derül ki a szinte áttekinthetetlen szakirodalomból, hogy a jelentés bizonyul a szöveg legszilárdabb összetartó erejének, akár „alulról” haladunk fölfelé (a szótól a szókapcsolaton és a mondaton át a bekezdésnyi megnyilatkozásig, ill. a szövegig), vagy fordítva, „felülről”, a szövegből kiindulva haladunk vissza a legegyszerűbb építőelemig, a szóig. Ennek az „összetevős és lebontási” eljárásnak különösen az irodalmi művek elemzésében és a stilisztikai vizsgálódásokban van igen jelentős szerepe. (NYÍRÓ: 1979.; A jelentés szerepéről általában l. PETŐFI: 1984.)

SZABÓ is a jelentésnek nemcsak világosan látja a stilisztikai elemzésekben betöltött szerepét, hanem azt is jelzi, hogy a szövegszintűsége alapozott stilisztika fogalmi rendszerében legalább annyi a tisztázatlan probléma, mint magában a szövegelméletben. Ha a korszerű stilisztikai vizsgálódások helyét valahol a szövegnyelvészeti stúdiumok körül jelöljük ki — jelenleg ez látszik a legjárhatóbb útnak (HARWEG: 1972.; CASSIRER: 1975.; ANDERSON: 1975.) — akkor is jogosan föltehetjük a kérdést: a stilisztikának egyre interdiszciplinárisabbá váló jellege (MURVAI: 1976.); s mint komplex, integráló „erejű”, mégiscsak önálló létre jogosult tudományágnak hangsúlyozottan nyelvészeti indíttatása folytán (SZABÓ: 1977.), hol van a helye a nyelvi szintek rangsorában? (A nyelvi szintekről l. BENVENISTE: 1974.) Vajon a hangtani, alaktani, szintaktikai, szemantikai stb. szint analógiájára beszélhetünk-e stilisztikai szintről?

Ez a kérdés a szövegszintűsége alapozott magyar stilisztikai vizsgálódások elméletében is fölvetődött. „Vajon milyen sors vár a stilisztikára? — kérdezi SZATHMÁRI ISTVÁN. — Beolvad a szövegtanba, esetleg más diszciplinába? Vagy éppen ő kebelez be más stúdiumokat? Illetőleg megmarad különállva, de a korábnál még interdiszciplinárisabb jelleget ölt? Nem tudhatjuk. (...) Egy azonban fontos, hogy ti. a par excellence stilisztikai jelenségek valahol megkapják az őket megillető vizsgálatot és értékelést” (SZATHMÁRI: 1980. 46; GAÁL: 1983.). (A szövegvizsgálat új útjai című kötet részletesebb elemzését l. MÁTÉ: 1983.)

SZABÓ ZOLTÁN az egyetemes magyar nyelvtudománynak azon kutatói közé tartozik, akinek sikerült maga köré tömörítenie — nehezebb körülményei és lehetőségei ellenére is — egy olyan kutatói gárdát, amelyet „kolozsvári szövegelméleti iskolának” is nevezhetnénk. „Nem véletlen — mondja KÁROLY SÁNDOR, szövegnyelvész és stilisztika kapcsolatát elemezve —, hogy a stilisztika és a szövegnyelvészeti együttes művelői közül a legnagyobb munkásságot felmutató magyar tudós, SZABÓ ZOLTÁN kolozsvári egyetemi tanár így nyilatkozik: »A szövegnyelvészeti sok mindenben megtermékenyítette a stilisztikát. Nem túlzás talán azt sem állítani, hogy ma aligha lehet a stilisztikát a szövegnyelvészeti nélkül eredményesen művelni«” (SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 29).

Csak példaként említjük meg a *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról* című kötetet (1976.), a *Kis magyar stilisztikát* (1969.), a *Kis magyar stílustörténetet* — két kiadásban (1970-ben Bukarestben, 1982-ben átdolgozott és bővített kiadásban Budapesten), valamint az *Irodalomtudományi és stilisztikai tanulmányok* 1981-ben induló sorozatát. Ezeknek szerkesztője és szerzője, valamint koncepció kidolgozója SZABÓ Zoltán. És itt külön felhívnánk az érdeklődők figyelmét arra a cáfolhatatlan

tényre is, hogy a Kis magyar stílustörténettel SZABÓ ZOLTÁN — előzmény és minta nélkül (legalábbis a magyar nyelvtudományban) — az általa kidolgozott módszer és koncepció birtokában új utakat vágott a stíluskutatás történetében, természetesen felhasználva a magyar és a nemzetközi szakirodalom (a nyelv- és irodalomtudomány) részeredményeit.

Stílustörténeti szintézisének az újdonsága az, hogy a szerző „(...) az irányzat és az egyéni stílus tárgykörbeli kettősségét egyetlen egységre”, az irányzatra váltotta át. Voltaképpen tehát igényes szintézisének legfőbb célja az volt, hogy bemutassa a fejlődés legfőbb tendenciáit.

Mindezeket a kérdéseket azért hoztuk szóba, és a példákat is azért idéztük, hogy világosan láthassuk és nyomon követhessük egy következetes koncepció kialakulásának a folyamatát, melynek legújabb eredménye a közelmúltban megjelent *Szövegnyelvészet és stilisztika* című könyve (Budapest, 1988.).

A kolozsvári nyelvtudós ebben a könyvében, melynek előzményei főleg A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai (1977.) és A szövegnyelvészet stilisztikai jelentősége (1982.) című munkái, elsősorban azt vizsgálja, hogy „(...) miben segíti a szövegnyelvészet a stilisztikát”. Ennek az igen jól sikerült munkának az újszerűsége nemcsak abban áll, hogy a két előbbi alapvető műben vagy egyáltalán a témába vágó eddigi írásaiban megfogalmazott gondolatokat a szerző egyszerűen újabbakkal egészíti ki, hanem itt arról van szó, hogy a szövegnyelvészet alapvető elméleti és módszertani kérdéseit „a stilisztikára való sajátos beállításban” vizsgálja. „És látni lehet majd — írja SZABÓ ZOLTÁN —, hogy melyek a szó, illetőleg a mondat szintű szemlélet túlhaladásának a következményei. Többek között az — folytatja SZABÓ —, hogy a szövegnyelvészet új tartalmakkal (a kommunikációs funkcióval, a pragmatikai feltevésekkel, helyzetekkel) vagy legalábbis ezek erőteljesebb figyelembevételével gazdagította a nyelvészeti és stilisztikai kutatásokat, olyasmivel, ami a szöveghez kötődik, és nincs vagy alig van köze a kisebb nyelvi egységhez, a szóhoz vagy a mondatához”. (SZABÓ: 1988. 4.)

Az a módszer, ahogyan SZABÓ ZOLTÁN könyvének első (bevezető) fejezetében a szövegnyelvészet alapvető elméleti és módszertani kérdéseit elemzi, valóban „(...) a stilisztikára történő sajátos beállítást” tekinti mérvadónak. Úgy véljük, hogy a két diszciplína oly nagy mértékben közeledett egymáshoz, hogy kis túlzással talán már „összeolvadásukról” is beszélhetnénk, ami kétségtelenül azoknak az álláspontját igazolja (hogy régebbi nézeteket idézzünk l. ENKVIST: 1971.; MAX BENSE: 1965., 1969.; TOPOROV: 1966. és mások), akik — úgymond — kétségbe vonják a stilisztika önállóságát, amolyan az irodalom- és a nyelvtudomány között „lebegő”, hol ebben, hol amabban feloldódó „tények” és „lappangó lehetőségek” vizsgálatát látják benne. Az „összeolvadás” kifejezésben az idézőjel már utal arra, hogy e sorok írója nem osztja azok véleményét, akik a stilisztikát és kutatási tárgyát, a stilisztikai jelenségeket, amelyek valóban nyelvi jelenségekhez kötődnek (SZABÓ: 1977. 181), feloldják a nyelvtudományban vagy a nyelvtudomány valamelyik ágában, leggyakrabban a szemantikában, avagy az irodalomtudományban. SZABÓ ZOLTÁN könyvének bevezető fejezetében azokat a kérdéseket fogja vallatóra, amelyek alkalmasak arra, hogy elemzésük révén a szövegnyelvészetet a stilisztikától elhatárolja. Persze ez nem könnyű feladat már csupán azért sem, mert az összefonódás valóban igen erőteljes: hisz a szövegnyelvészetnek és a stilisztikának azonos a kutatási tárgya, a szöveg. Ha a nagyon távan értelmezett szövegtudomány fogalmából indulunk ki (STIERLE: 1975.; van DIJK: 1979.), és végighaladunk ennek a legkülönbözőbb sajátos területein — nevezzük azt textológianak, szövegnyelvészetnek, vagy a diszciplína különféle elnevezéseiben tallózunk: szövegtan, szövegelmélet, beszédműelemzés, szövegelemzés,

szövegkommunikáció interdiszciplináris tanulmányozása (SCHMIDT: 1982.), a nyelvi szövegek szemiotikai vizsgálata (PETŐFI: 1983.) stb. —, nagyon nyilvánvalóvá válik, hogy itt csupán egyetlen lépést kell tennünk, és már a stilisztika vagy igen gyakran a műelemzés területén találjuk magunkat, ha irodalmi szövegekről van szó.

De mindezekben az elképzeléseken túlmenően a szövegnyelvészet mibenlétét elemezve SZABÓ ZOLTÁN sorra veszi a szövegnyelvészet különböző ágazatait, és nagyjából a nyolcvanas évek közepéig kialakult álláspontok szerint (BALLMER: 1981.; BRINKER: 1979.; ZSILKA TIBOR: 1981. és mások) a szövegnyelvészet következő ágait különíti el: szövegfonetika, szöveggrammatika, szövegsemantika, szövegpragmatika és a szöveg tartalmát, a valóságra vonatkozását tanulmányozó ág, mely véleményünk szerint igen közel áll a szövegsemantikához.

Itt utalásszerűen csupán a szövegfonetika és a szöveggrammatika egy-két mozzanatát vesszük szemügyre. A magyar és a nemzetközi szakirodalomban is eléggé kidolgozatlan, mondhatnánk: elhanyagolt területe a szövegnyelvészetnek a szövegfonetika (DRESSLER: 1972b.; BRASIL: 1975., 1979.). A nemzetközi szakirodalomban is egyedülálló DEME LÁSZLÓ (1978.) és WACHA IMRE (1973., 1974., 1975., 1981., 1987.) e területen kifejtett tevékenysége. A szövegfonetika elsődleges vizsgálati tárgya a szövegegész hanglejtése, a mondathangsúly és hanglejtés kisugárzása a mondat felletti egységekre (HARWEG: 1971.), aminek egyes szövegekben igen gyakran kohéziós szerepe is lehet (HALLIDAY és HASAN: 1976.), de tanulmányozása poétikai szempontból sem közömbös (van DIJK: 1972.).

A szövegnyelvészetnek a szöveggrammatika olyannyira a legkidolgozottabb ága, hogy igen gyakran ez utóbbit azonosítják az előbbivel. „Sajátos vizsgálati tárgyát több meghatározás összegezése alapján — írja SZABÓ — a következőkben körvonalazhatjuk: a szöveg megszerkesztettsége, kompozíciós formája, valamint a szöveget alkotó mondatok összekapcsolódásai és egyáltalán a mondatoknak mint a szöveg közvetlen összetevőinek a felépítése” (SZABÓ: 1988. 12). A szöveggrammatika feladatköreinek a kijelölése során felmerül az a kérdés is: vajon a szöveggrammatikán belül létezik egy szöveg szintaxis? A magyar nyelvészeti szakirodalomban nálunk olyan megoldásokat és elképzeléseket, amelyek a szöveg szintaxis létezésének a feltételezésén alapulnak. Itt elegendő utalnunk a már többször idézett DEME LÁSZLÓNAK az úttörő munkásságára (l. a szöveg mondatszerkezeti sajátosságait — terjedelem, zsúfoltság, tagoltság —, melyeket a neves szerző a szövegbe ágyazottságukból vezet le) (DEME: 1971.), vagy említhetjük BÉKÉSI IMRE (1982.) szövegvizsgálati tevékenységéből leszűrhető, elméletileg is hasznosítható következtetéseit, aki a bekezdésnyi egységek szövegszerkezeti és tartalmi—logikai kapcsolódásait vizsgálja, és a mondatok száma alapján, melyek igen fontos összetevői ezeknek az egységeknek, jellegzetes szövegkonstrukciós formákat különít el. (Erre vonatkozólag l. uő.: 1986. 31—42.) A külföldi szakirodalomban azonban magának a szöveggrammatikának a létét is sokan megkérdőjelezik, ill. úgy vélik (LANG: 1971., DASCAL és MARGALIT: 1974.; ezek cáfolataként l. még van DIJK: 1972., PETŐFI és RIESER: 1977.), hogy a mondatgrammatika meghosszabbításával, ill. kiterjesztésével a kutató feltárhatja a szöveg szerkezeti sajátosságait. (Erre vonatkozólag részletesebben l. SZABÓ: 1988. 12—14; további utalások ugyanitt.)

A föltett kérdésre, hogy ti. beszélhetünk-e egy szöveg szintaxisról, mind ez ideig határozott igenlő válasz nem hangzott el a nemzetközi szakirodalomban. PETŐFI S. JÁNOS 1987 márciusában a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán elhangzott előadása után (*A szövegnyelvészet időszerű kérdései*, — ez csupán hozzávetőleges cím) e sorok írójának a fenti kérdésre adott válaszából az derült ki, hogy a szöveg szintaxis önálló létéről, mint a szövegnyelvészet elkülönült sa-

játos ágáról, még nem beszélhetünk. Mi úgy véljük, hogy a szöveg szerkezeti jellegzetességeit feltáró szöveggrammatika (l. SZABÓ imént idézett meghatározását, pontosabban: a szöveggrammatika feladatkörébe vágó problémák felsorolását) eleve feltételez egy szintaktikai összetevőt is, vagyis a szöveg lineáris szintjén valamilyen formában föltétlenül érvényesülnie kell egy szintaktikai rendszerező elvnek. Ha viszont a szöveg globális egységét kívánjuk szemügyre venni, akkor már átléptünk a szöveg-szemantika területére. Nos, felfogásunk szerint a legújabb szemantikai koncepciók — akármilyen oldalról is közelítjük meg a kérdést, legyen az kommunikációelméleti, pragmatikai, logikai, szemiotikai, cselekvés- és beszédaktus-elméleti stb. — valamilyen formában föltételeznek egyfajta szintaktikai rendszert mint szerkezeti vázát vagy modellt, mert enélkül az egész szemantika egy kissé levegőben lógó szellemi spekulációvá silányul. Egyszerűbben szólva: a szemantikának valamihez kötődnie kell, ez a „valami” pedig a mi esetünkben nem lehet más, mint a szintaxis.

Az elmúlt évek nyelvtudományában ez a probléma ilyen vagy amolyan formában felmerült. CHOMSKY (1965. és az utána következő munkában) a szemantikát többkevesebb sikerrel a szintaxisba próbálta beépíteni, a generatív szemantika képviselői pedig (MCCAWLEY, G. LAKOFF, R. LAKOFF, POSTAL és mások, felfogásukat l. STEINBERG—JAKOBOVITS szerk.: 1971. 232—296) voltaképpen megkérdőjelezték a szintaxis és a szemantika szétválasztásának a létjogosultságát, és úgy vélik, hogy a szemantikai struktúrákból kiindulva kell a gondolati tartalmat, a jelentést a szintaktikai struktúrára rávetíteni. Egyszerűbben szólva: a szemantikai tartalom határozza meg a neki megfelelő szintaktikai formát.

Sem a magyar, sem a nemzetközi szakirodalomban nem alakult ki egy viszonylag egységes álláspont arra vonatkozólag, hogy a szövegsemantika és a szöveggrammatika miként viszonyulnak egymáshoz; melyik a másiknak fölé- vagy alárendelt területe, melyik fogalmi köre tágabb oly mértékben, hogy a szövegnyelvészetnek esetleg más részdiszciplínáit is magában foglalná. Az viszont mind a hazai (magyarországi), mind a külföldön megjelent szövegnyelvészeti szakirodalomban — legalább implicit módon benne van —, hogy a szintaktikai szerkezetek révén rögzített jelenségekben bizonyos „átrendeződés” megy végbe, és ennek nyomán mindinkább előtérbe kerül a szemantikai „rendező elv”, azaz a szemantika és a szintaxis a „versengésben” helyet cserélnek, ez utóbbinak át kell engednie helyét a szemantikának (SCHMIDT: 1973a. 23). Különböző felfogásban, egymástól némileg eltérő indokolással (KRISTEVA: 1969., 1972.; SCHMIDT: 1970.; HARTMANN: 1964b.; van DIJK: 1972.; PETŐFI: 1968b.; NYÍRÓ: 1979.) a hetvenes-nyolcvanas években a szövegnyelvészetben a részdiszciplínák közül a szövegsemantika kerül az élre, és mindez azért, mert — különösen az irodalmi mű esetében — „a szöveg lényege szerint szemantikai folyamat, illetőleg egy ilyen folyamat eredménye”. Ez a SCHMIDTŐL (1970.) átvett és SZABÓ ZOLTÁNTÓL is idézett megállapítás, amit PETŐFINEK régebbi álláspontja is megerősít (1968b. 83), a magyar műelemzésekben is nagyon erőteljesen érvényesül (l. a szegedi csoport tevékenységét, különösen a fiatalon elhunyt, igen tehetséges KANYÓ ZOLTÁN munkáit, valamint CSÚRI KÁROLY tevékenységét). Ha viszont ennek az „átrendeződésnek” a forrásai iránt érdeklődünk, akkor ezeket föltétlenül a modern szemantikai elméletekben — mint a generatív szemantika, a logikai és a formális szemantika és a MONTAGUE-féle szemantika — kell keresnünk (SZABÓ: 1988. 17). (A MONTAGUE-féle szemantikáról l. SZABOLCSI ANNA: 1977.)

Tehát a szövegnyelvészetnek vagy szövegtannak az a területe, amit SZABÓ tömören és áttekinthetően bemutat — a szövegsemantika —, voltaképpen azoknak a változásoknak, különböző irányba tartó folyamatoknak az egységbe foglalása, s ezáltal magasabb szintre emelése, amelyek a századforduló éveitől (BRÉAL, DARMES-

TETER, FREGE és mások) napjainkig a jelentésstanban végbementek a nyelvszemlélet gyökeres átalakulása következtében. SZABÓ ZOLTÁN szakszerű elemzése elsősorban az egyetemes szövegsemantika időszerű kérdéseire keresi a választ, az olyanokra, mint a szöveg jelentése és tartalma közötti viszony, azaz a valóságra való vonatkozás, a referencia problémája, s ez már szoros szálakkal kapcsolódik a szövegnyelvészet másik fontos ágához, a szövegpragmatikához. (L. részletesen SZABÓ i. m. 17—21.)

A továbbiakban nem kívánunk részletesebben foglalkozni SZABÓ ZOLTÁN legújabb munkájának a szövegnyelvészet alapvető problémáit bemutató részeivel (A tartalom vizsgálata 21—27; Kialakulása, fejlődési változatai 27—36; A szöveg fogalma 36—48; A szöveg rétegei 48—51). Megjegyezzük azonban, hogy a szövegnyelvészet és a stilsztika kapcsolatát elemző részekben SZABÓ valóban a magyar szövegnyelvészeti szakirodalomban egyedülállóan fogja vattatára ilyen terjedelemben és ilyen „mélységben” a szövegnyelvészetet abból a szempontból, hogy a kutatási tárgyon — a szövegen — kívül elméletileg és módszertanilag mit nyújthat a stilsztikának. Midőn SZABÓ ZOLTÁN stilsztikai koncepciójának eredetiségét hangsúlyozzuk, természetesen nem feledkezhetünk meg a magyar és a külföldi előzményekről sem, (I. BALÁZS JÁNOS: 1956., 1974., 1976. — melyben LAZICZIUS GYULÁNAK a „szövegelmélet felé” mutató nézeteit elemzi, 1979., 1980., 1985., 1987.; DEME LÁSZLÓ: 1964., 1965., 1966., 1969., 1971., 1974a., 1974b., 1976., 1978., 1979., 1980., 1981a., 1981b., 1983.; BÉKÉSI IMRE: 1973—1974., 1974., 1975., 1975—1976., 1976., 1977., 1978., 1979., 1980., 1980—1981., 1982., 1983., 1984., 1986.; SZATHMÁRI: 1980., 1987.), nem is beszélve PETŐFI SÁNDOR JÁNOS tevékenységéről, aki jöllehet elsősorban az általános szövegelmélet kidolgozásának művelője, mégis — most itt — legalább egy mondat erejéig utalnunk kell arra a segítségre és hatásra, amelyet személyesen — gyakori hazalátogatása idején — és tudományos tevékenysége révén gyakorol a magyar szövegvizsgáló stúdiómokra. (A külföldi előzményeket I. PETŐFI munkáiban, főleg az '1982'-ben.) Ám mindezek ellenére is a „mozaikokból” a „szelekció és kombináció”, na meg a saját maga erudíciója révén munkálta ki a kolozsvári professzor a stilsztikai felfogását.

Természetesen a koncepció újszerűsége, eredetisége ellenére sem mernénk azt állítani, hogy a SZABÓ ZOLTÁN-féle stilsztikai felfogás az egyedüli járható út. Ezt ő maga sem gondolja, sőt felfogásának kifejtése során állandóan utal az ellenvéleményekre is. Felfogásának használhatóságát, alkalmazási lehetőségét — az elméleti kérdések igen mélyreható taglalása után (i. m. 52—156) — a Stilsztikai elemzések című fejezetben mutatja be, Csokonai, Ady, József Attila, Mikszáth Kálmán, Bródy Sándor és Kosztolányi Dezső versein és prózáján (i. m. 157—308).

Ha most befejezésül SZABÓ ZOLTÁN koncepciójának gerincét és jelentőségét akarjuk meghatározni a magyar és az egyetemes nyelvtudomány (a szövegnyelvészet) számára, akkor célszerűnek látjuk azt, hogy magát SZABÓ ZOLTÁNT szólaltassuk meg: „Ami mindezekben lényeges (ti. a stilsztika és a szövegnyelvészet kapcsolatában, megjegyzés tőlem: M. J.) — mondja SZABÓ —, és áthatja a tárgyalás szempontjait, azt itt most egyfajta összegezésként tömören így fogalmazhatjuk meg: a szövegnyelvészet lényegében abban segíti a stilsztikát, amiben leginkább segítségre szorul: Azaz:

(1) a stilsztikának az általános tudományelmélet szempontjából nem megfelelő elméleti alapjait javítja, új elméleti alapokat biztosít, és egyáltalán új forrásokat nyit a számára, amelyekből egy új stíluselmélet is kialakítható;

(2) a stilsztika alapfogalmainak, például a stílusnak nem mindig világos, pontos értelmét, másokkal való, de eddig kellőképpen nem tisztázott összefüggéseit új megvilágításba helyezi;

(3) a stilisztika egymással összefüggésbe nem hozott tanulmánytípusai, ágai számára egységes keretet biztosít mindenekelőtt a szöveg szintjeinek és a stilisztika ágainak az összekapcsolásával, és ezzel is felhívja a figyelmet egyik-másik ág elhanyagoltságára vagy jelentőségére;

(4) meg tudja szüntetni a stilisztika eddigi legfeltűnőbb egyoldalúságát, az erőteljes szóközpontúságot;

(5) kedvezően hat a szövegszintű formák közvetlen alapjának, az eddig eléggé elhanyagolt mondatstilisztika kifejlesztésére;

(6) a mondatnál nagyobb egységek számára a természetes keretet, a szövegszintű vizsgálatot biztosítja;

(7) a mondat s az annál kisebb egységek számára a szövegbeli kiterjedés és a szövegszerkezeti kisugárzás figyelembevételével a mindenképpen szükséges tag vizsgálati alapot szolgáltatja;

(8) az eddig eléggé elszigetelő és atomisztikus, a részletek számbavételével kimerülő stilisztikai elemzés számára olyan elveket és technikát kínál fel, amelyek segítségével a szövegegész stílusa ragadható meg, sőt az elemzés egy elmélete, egy különben még csak részleges stíluselmélet is kialakítható a szövegelméleti forrásokból;

(9) a szöveg feletti stílus kategóriák vizsgálata, a stílustipológia, a stílustípusok jellemzése számára elméleti és módszertani analógiákat, mindenekelőtt a szövegtipológia eredményeit biztosítja;

(10) lehetővé teszi a stilisztika számára is az interdiszciplináris kapcsolatok kiépítését.” (SZABÓ: 1988. 155—165.)

Ez a terjedelmesebb idézet két szempontból is igen jelentős és szerföltött gondolatébresztő. SZABÓ ZOLTÁN nem csupán összegezi az idézett művében részletesebben kifejtett elméleti és módszertani elgondolásait a szövegnyelvészet és stilisztika szoros kapcsolatáról, miközben mindkét diszciplína elvi kérdéseit is feltárja, hanem egyszerűsmind távlati programot is ad a további kutatások számára. Éppen ezért ezt a művét — talán nem túlzás —, ha a magyar szövegnyelvészet és stilisztika stratégiájának tekinthetjük. (L. BÉKÉSI: 1986. 368—369.)

De ha a szövegstilisztikáról beszélünk, feltétlenül utalnunk kell SZATHMÁRI ISTVÁN stilisztikai kutatásaira is, aki SZABÓ ZOLTÁN-hoz hasonlóan, igen alaposan dokumentált dolgozataiban szemügyre veszi a magyar szövegnyelvészet és a stilisztika kapcsolatának szinte valamennyi elvi és módszertani kérdését, és gazdag szakirodalmi jártassága révén meggyőző érvekkel bizonyítja a szövegstilisztika létjogosultságát (SZATHMÁRI: 1983.). SZATHMÁRI egész tudományos tevékenységén vörös fonálként húzódik végig a stílus kérdései iránti érdeklődés (SZATHMÁRI szerk.: 1961.). Minden szóba jöhető tudományos közleményében és monográfiájában (SZATHMÁRI: 1968.) sok olyan megállapítást találunk — még akkor is, ha kimondottan szóközpontú stilisztikai stúdiumaira gondolunk (FÁBIÁN—SZATHMÁRI—TERESTYÉNI: 1966.) —, amelyek a már említett „átsugárzás” révén jóval túlmutatnak a szó határain. A hetvenes évek második felétől SZATHMÁRI elkötelezett művelője a szövegstilisztikai kutatásoknak (SZATHMÁRI: 1979., 1983a., 1983b., 1983c.), szervezője a szövegnyelvészeti tudományos ülésszakoknak (Kaposvár, 1978) és szerkesztője, világrasegítője a szövegnyelvészeti tanulmányköteteknek (RÁCZ—SZATHMÁRI szerk.: 1983.).

Az eddigi fejtegetéseink is azt igazolják, hogy a szövegnyelvészeti vizsgálódások széles körű kibontakozásával az elmúlt két, két és fél évtized során fokozatosan, de igen erőteljesen megnövekedett a jelentéstani kutatások szerepe. A magyar szövegnyelvészeti szakirodalomban sem vagyunk híján a szövegszemantikai vizsgálódásoknak, és hogy a jelentéstan a hatvanas évek óta immár másodszor is miért éli reneszánszát (az első nagy „áttörés” annak során következett be, hogy szükségszerűvé

vált a szemantika „beépítése” a szintaxisba, a második „szemantikai forradalmat” pedig a szövegnyelvészet rohamos kibontakozása idézte elő), azt a legtalálóbban KELEMEN JÁNOS fogalmazta meg: „Ha a mondat szintjén a szemantikai probléma a szintaxis részeként jelenik meg, akkor a szöveg szintjén megfordul a viszony: vagyis a mondat szintaktikai szerkezetéből elvont szemantikai komponens válik immár szervező elemmé” (KELEMEN: 1976. 194). S hogy mindez miért történik így, arra is KELEMEN válaszol: „A szemantikának a szövegelmélet középpontjába való állítása — írja KELEMEN — eleget tesz annak a szempontnak, hogy a tudattalan szimbolizmust és a valóság tudatos reprezentációját együttesen kell megragadni, egységes magyarázat részévé kell tenni. Pontosan a szemantika lehet az a kapocs, mely a szövegnek a »signifiant terében« való generálódását a valóságos társadalmi praxishoz és az általa hordozott kognitív struktúrákhoz köti” (KELEMEN: uo., a kiemelések KELEMEN JÁNOSTÓL: M. J.). A neves magyar nyelvfilozófus megállapításai egyszerűbben szólva azt jelentik, hogy a kommunikáció folyamatában a szemantika jelenti azt a kapcsolatot, amely a szöveg keletkezését a társadalmi gyakorlathoz és e gyakorlat folyamán kialakult kognitív struktúrákhoz köti. — TERESTYÉNI TAMÁS is azok közé a nyelvészek közé tartozik, akik igen korán felismerték a szövegalakításban/szövegeképződésben a szemantika központi szerepét, főleg az irodalmi alkotások elemzésében (TERESTYÉNI: 1971a., 1971b., 1978.).

Természetesen mind a mai napig sem a külföldi, sem a magyar szövegsemantikának nincs kiforrott módszertana, ezt a legkülönbözőbb, egymásnak igen gyakran ellentmondó elképzelések is igazolhatják. Szövegsemantikáról lévén szó, nyilvánvaló, hogy a kutatóknak „(...) a szöveget alkotó elemeknek, az őket összekötő kapcsolatokat és a belőlük szerves egésszé rendeződött szövegnek”, tehát a szónál, a szószervezetnél vagy a mondatnál nagyobb egységnek a jelentésével kell foglalkoznia. Hogy a nagyobb egységek — mondjuk — a szövegek jelentése a kisebb egységek jelentéséből alakul ki, ám a nagyobb egység jelentése korántsem egyszerű összege az öt kivevő kisebb egységek jelentésének, ez annyira közhelyszerű megállapítás, hogy nem érdemes szót vesztegetni rá. A nagy kérdés az: milyen folyamatok révén valósul meg, alakul ki egy nagyobb egységnek a jelentése a kisebb egységek jelentéséből? Mind a mai napig erre a tudomány nem tudott megnyugtató választ adni. De mégis abból kell kiindulnunk, hogy a nagyobb nyelvi egységek jelentése végső soron a diszkontinuuus, a nem folytonos kisebb nyelvi elemek jelentéséből alakul ki. Éppen ezért úgy véljük, hogy a szövegsemantikában kezdeményezett szójelentések vizsgálata nagyon is fontos lehet a szövegsemantika viszonylag egységes módszertanának a kidolgozásában (SZABÓ: 1988. 15). Újabban a szövegsemantika művelői igen nagy gondot fordítanak a szótári szócikkeknek mint szövegegységeknek a vizsgálatára, ezeknek a szócikkeknek szövegnyelvészeti szempontból történő elemzésére, de kutatják a szószemantika, a szókészletrendszer és a szöveginterpretáció közötti kapcsolatot is (PETŐFI: 1977., 1981. és SZABÓ: 1988.).

Ide sorolhatjuk a komponenciális elemzések különböző típusait, igaz ugyan, hogy sokan kételkednek ezeknek a hatékonyságában (KELEMEN: 1976.). KELEMEN egy olyan szövegelmélet körvonalait, amelynek koherenciáját a szemantikai összefüggések biztosítják, A. J. GREIMAS strukturális szemantikájában látja (GREIMAS: 1966.), bár a magyar nyelvfilozófusban GREIMAS szemái, szemémái és klasszémái is bizonyos kételyeket támasztanak hatékonyságukat illetően. Az igaz ugyan, hogy a francia tudós bevezeti szemantikájába az izotópia fogalmát, amely nem más, „(...) mint egy-egy nyelvi szint valamely egységének tetszőleges számú ismétlődése” (KELEMEN: 1976. 195), de itt is nehézségekbe ütközhet a kutató, mert a szójelentések lebontása, azaz a szemémák szemikus elemzése önkényes, és elméletileg igen nehéz

meghatározni azoknak az elemi szemantikai jegyeknek a listáját, amelyeknek kombinációjaként értelmezhetnénk a lehetséges szemémákat (KELEMEN: 1976. 195; GREIMASÓL I. BAKOS: 1970.).

Ha a szövegsemantikai kutatások során szóba hoztuk a szójelentések vizsgálatának a fontosságát, akkor itt az ideje, hogy legalább egy-két mondat erejéig utaljunk egy valóban magyar kezdeményezésre, melyről a szövegnyelvészeti kutatások során nem sok szó esett, de amelyet véleményünk szerint hasznosítani lehetne a szövegsemantikai vizsgálódásokban. ZSILKA JÁNOSnak és a néhány év óta igen eredményesen működő kutatócsoportjának a tevékenységéről van szó. ZSILKA JÁNOS idestova jó három évtizedes tudományos tevékenysége (ZSILKA: 1966., 1971., 1973., 1975., 1978., 1980., 1982a., 1982b., 1985., 1987.) és a vezetése alatt működő, a „Nyelvi mozgásformák dialektikája” kutatócsoport munkái (1982., 1983., 1985a., 1985b., 1986., 1987.) jól beleilleszthetők abba a témakörbe, amely a szövegnél kisebb egységek elemzésének az eredményeit kívánja felhasználni a szövegsemantikai vizsgálódásokban. ZSILKA JÁNOS szemantikai elemzési módszere jóval túlmutat a szó vagy szókapcsolat határain még akkor is, ha a neves szerző egy meghatározott szó jelentésszerkezetét tárja fel. Az ún. „jelentés-átszűrődés” következtében az ilyen típusú elemzések eredményei a mondat vagy a mondatnál szélesebb körű egységek (pl. körmondatok, bekezdések) avagy esetleg a szöveg szintjére emelkednek. Ebben a „szintátlépési” folyamatban igen nagy jelentősége van a szövegsemantikai kutatások szempontjából a metaforizáció vizsgálatából leszűrhető tanulságoknak. A metaforizációs folyamatok bemutatása, az új jelentések kialakulásának nyomon követése nagyon közel áll a szövegsemantikában kezdeményezett szójelentéseknek és a szótári szócikkeknek mint szövegegységeknek a vizsgálatához. Ezeknek a folyamatoknak a vizsgálata — ha nem is mindig közvetlenül, de közvetve föltétlenül — kapcsolatot teremt a szószemantika, a szókészletrendszer és a szöveginterpretáció között (PETŐFI: 1977., 1981. és SZABÓ: 1988.).

Rendkívül tanulságos a ZSILKA-féle kutatócsoport legújabb munkája (1987.), mely az ellentét szerepét vizsgálja a szó és a mondat jelentésében. A palintonia (az ellentett irányú kötött feszültség) fogalmának a bevezetése a jelentéselemzés módszertanába ZSILKÁÉK számára lehetővé teszi azt, hogy magának ennek az ellentett irányú kötött feszültségnek bemutassák a különböző oldalait, vagyis nagyjából azonos fogalom jelentheti azt, hogy ami összetart és egybeesik, az széttart, ami széttart, önmagával összhangba kerül, a széttartóból a legszebb összhang alakul ki, az ellentétes eredetű összhang voltaképpen belső ellentét, és végül az egység a totalitást fejezi ki (H. DIELS: Die Fragmente der Vorsokratiker. Idézi ZSILKA: 1987. 153).

Természetesen az első benyomások alapján nem vonhatunk le elhamarkodott következtetéseket, de annyit talán ennek a felfogásnak az elnagyolt bemutatása után is megkockáztathatunk, hogy a magyar szövegsemantikai kutatások, sőt még inkább a szövegstilisztikai vizsgálódások szempontjából nem lenne haszontalan időtöltés alaposabban szemügyre venni ennek az elemzési módszertannak a hasznosítható lehetőségeit. Ugyanezt mondhatjuk ZSILKA JÁNOS két legutóbbi munkájáról is (ZSILKA: 1982., 1987.). A *De constructione* című könyvében ZSILKA a történet és állapot egységét vizsgálva a nyelvben, arra a következtetésre jut, hogy az állapoton belüli mozgások, összefüggések következtében ugyanazoknak a szavaknak, pl. „(...) egy költői életmű során különböző tartalmak lehetnek. Pl. *öröm* (=A) különböző tartalmak egy mű során:

(1) A(a) → A(b) → A(c) → stb. (...)

(2) Az A(a) → A(b) összefüggése azonban gyakran csak egy másik szó, pl. B(a, b, stb.) alapján érthető meg. Pl.: (sivár +) öröm: (gazdag +) szenvedés.

(3) Egy állapot jelentéselemei hierarchizálódnak. Pl.: bonyolult + öröm (\supset {{sivár öröm} + [gazdag szenvedés]}).” (ZSILKA: 1982. 222.)

Ha teljesen elvonatkoztatunk is attól, hogy ZSILKÁNAK az eljárásai valóban történeti folyamatokat reprodukálnak-e, vagy egyszerűen csak heurisztikus fogások, akkor is megállapíthatjuk azt, hogy ezek az eljárások kiterjeszthetők, és némi átalakítással, árnyalással alkalmazhatók a szövegnyelvészeti, elsősorban is a szövegszemantikai, szövegstilisztikai és szöveggrammatikai stúdiumokban. Hasonlóan vélekedhetünk ZSILKA JÁNOSNAK a nemrég megjelent monográfiájáról is (*Tautologikus egységek a nyelvben*, 1987.), melyben a neves tudós a nomen abstractumok (N (abstr.) \rightarrow S) — a szerves rendszer bomlásának, szétesésének a folyamatát mutatja be, amiből a szövegnyelvészeti stúdiumok képviselőit főleg az a mozzanat érdekelheti, hogy a nomen abstractumokból miként bomlik ki egy szerkezet vagy egy mondat, és ez a folyamat bizonyos pragmatikus tényezők (pl. a szándék) hatására milyen lehetőséget nyújt más mondatokkal való kapcsolódásra.

A szövegsemantikai kutatások hatékonyságát nagymértékben növelik nemcsak a szószemantikai vizsgálódásokban elért eredmények, hanem — legalább ilyen mértékben — azok a stúdiumok is, amelyek a legkülönfélébb stilusalakzatok korszerűbb értelmezésére tesznek kísérletet. A teljesség igénye nélkül csak egy-két nevet sorolhatunk fel az utóbbi évek egyre terebélyesedő szakirodalmából, és nyilván nem hagyhatjuk figyelmen kívül KEMÉNY GÁBOR ilyen irányú tevékenységét (KEMÉNY: 1974., 1977., 1980a., 1985., 1985a.), főleg azt a tanulmányát (KEMÉNY: 1986.), amelyet a Nyelvtudományi Közleményekben publikált. KEMÉNY GÁBOR ebben a tanulmányában a nyelvi képről egy új, eredeti koncepciót alakít ki, ill. szövegelméleti keretbe ágyazva vizsgálja a jelenség mibenlétét és befogadásának mechanizmusát, igen-igen gazdag szakirodalmi utalásokkal kísérve. A szóképekről, stilisztikai szerepükről l. még J. NAGY MÁRIA: 1968., 1971. Ezt a sort „egészíti ki”, pontosabban talán úgy fogalmazhatnánk, indítja el PETŐFI tudományos tevékenysége, aki már a hatvanas években több tanulmányában foglalkozik a szóképek és az irodalmi műalkotások nyelvi elemzésének a kérdésével (PETŐFI: 1967., 1969.).

Csak hézagosan utalhatunk a szerfözlött termékeny FÓNAGY IVÁNNAK néhány, a nyelvtudomány, a stilisztika és az irodalomtudomány területén mozgó tanulmányára, melyekben a Párizsban élő neves magyar nyelvtudós a metafora lényegét, a költői nyelv különféle mozzanatait, a nyelv és a tudatalatti viszonyát elemzi, de ezeken kívül behatóan vizsgálja a hang és a szó értékét a költői nyelvben és a kifejező szófajváltást a költői szövegekben (FÓNAGY: 1960., 1978., 1982., 1984.).

A magyar szövegnyelvészet elméleti és módszertani alapjairól szólva az eddigiek során elsősorban az egyéni felfogásokból igyekeztünk egy csokorra valót átnyújtani az olvasónak. Teljes mértékben tisztában vagyunk azzal, hogy az egyéni felfogásokból, olykor egyszerű próbálkozásokból, „sejtésekből” összeálló kép eléggé hézagos, mert pusztán terjedelmi okokból kifolyólag sem ölelhette fel a magyar szövegnyelvészeti kezdeményezések és a velük igen szorosan összefüggő kérdések egyre táguló körét; igen sok szerző munkáját még csak meg sem említhettük. Azt viszont, hogy kinek a felfogását tartottuk fontosnak bemutatni, korántsem a rokonszenv diktálta, hanem az elképzelés megalapozottsága és következetessége, ami azonban egyáltalán nem jelenti azt, hogy e sorok írója mindenben helyesen járt el, sőt egészen bizonyosan nagyon sok értékes munkát meg sem említett, pedig ezek is megérdemelték volna, hogy szó essék róluk.

A külföldi nyelvészeti gondolkodásban bekövetkezett szemléletbeli változás, amiről az eddigiek során is többször szót ejtettünk, valamint a hazai egyéni kezdeményezések után az 1961-ben indult Általános Nyelvészeti Tanulmányok című

sorozat 11. kötetében a szövegnyelvészeti vizsgálódásokban érdekelt, különböző társadalomtudományi területeken dolgozó magyar kutatók fejtették ki véleményüket tizennyolc tanulmányban és tizenkilenc recenzióban a kibontakozófélben lévő szövegnyelvészet legfontosabbnak vélt általános elméleti és módszertani kérdéseiről.

A magyar szövegnyelvészeti vizsgálódásoknak ez az első „seregszemléje” annak a jele, hogy a magyar nyelvtudomány igyekszik bekapcsolódni a nemzetközi tudományos élet vérkeringésébe; ez a kötet is — mint maga az egész Általános Nyelvészeti Tanulmányok című sorozat — azt bizonyítja, hogy nyelvtudományunk egyre fogékonyabbá kezd válni az új felfogások és módszertanok iránt. Mert való igaz — amit a kötet alcíme is jelez: *A szöveg megközelítései* —, hogy itt a szövegelméleti vizsgálódások különféle kérdései kerülnek terítékre. ANTAL LÁSZLÓ a szemantikai interpretáció és a nyelven kívüli tartalom kérdéseit feszegeti (5—14), BÉKÉSI IMRE tanulmánya már empirikusabb jellegű. „A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról” című tanulmánya témáját (15—25) a későbbi munkáiban továbbfejleszti (BÉKÉSI: 1982.). BORZSÁK ISTVÁN klasszika-filológiai szempontból vizsgálja a szöveget, pontosabban ebből a szempontból mutat be egy szöveginterpretációt („Klasszika-filológiai szöveginterpretáció (Tacitus: Ann. XIII. 1—2)”) (27—36). CSÚRI KÁROLY az irodalomelmélet felől szemlélve a szövegtudományt, „Egy narratív struktúratípus néhány szabályszerűsége (Generatív szempontú megközelítés)” címen fejt ki új elgondolásokat tartalmazó felfogást (37—49). DEZSÉRY JUDIT és TERESTYÉNI TAMÁS „Élő szöveg — stúdió-szöveg” című tanulmányukban azt vizsgálják, hogy mennyiben tér el a naív szereplők nyelvi viselkedése mesterséges tömegkommunikációs helyzetben attól a nyelvhasználattól, amely a hétköznapi társalgásukra jellemző (51—77). DEZSŐ LÁSZLÓ Az ószerbhorvát oklevélszövegek szerkezetét vizsgálja (79—92); FÜREDI MIHÁLY „Adalékok a magyar aktívum és passzívum leírásához esetgrammatikai keretben” című dolgozatában új oldalról közelíti meg az utóbbi években előtérbe került magyar aktívum és passzívum lényegét (93—113).

GÖRGEY ESZTER—JÉKEL PÁL—PAPP FERENC az automatikus szövegelemzés kérdéseit taglalja a legelső nyelvi szinteken. A dolgozat voltaképpen az automatikus elemzéshez szükséges metaapparátust kívánja bemutatni (115—125). HERCZEG GYULA „A mondatstilisztikai kutatás mint módszer” című dolgozatában a címben foglalt téma időszerűségével és a „modern stílustörténeti filológia” (SZÉPE) hasznosíthatóságával foglalkozik (127—142). HORÁNYI ÖZSÉB a szöveg fogalmát nem-nyelvi, vizuális közegben vizsgálja, és ezzel ismeretelméletileg is szélesíti a szöveg-fogalom körét a szemiotika irányába (143—165). A fiatalon elhunyt, igen tehetséges KANYÓ ZOLTÁN „Szövegelmélet és irodalomelmélet” című tanulmányában arra a fontos kérdésre keresi a választ, hogy az irodalomelméletet önálló teóriának tekintsük-e, vagy csupán a nyelvelmélet egy jól körülhatárolható részterületét lássuk benne (167—181). KELEMEN JÁNOS tanulmányában (Szöveg és jelentés, 183—196) nyelvfilozófiai szempontból elemzi a két entitás közötti viszonyt. KIEFER FERENC dolgozata „A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról” valóban szöveggrammatikai téma, ám a szerző nincsen meggyőződve arról, hogy egyáltalán szükséges-e egy szöveg-szint posztulálása (172—222). KISS SÁNDOR „Demarkációs jegyek az irodalmi műben” című tanulmányában a fonológia egy sajátos típusának a hasznosíthatóságát próbálja ki az irodalmi művek vizsgálatában. KOMLÓSY ANDRÁS „Az ágens és az objektum felszíni kifejezésének lehetséges rendszerei a természetes nyelvekben” című munkájában voltaképpen azt igyekszik bizonyítani, hogy az ágens és az objektum kérdése nem oldható meg a klasszikus transzformációs keretben (239—246). MIKÓ PÁLNÉ dolgozata a kommunikációelmélet és a szövegalkotás köre szövi a gondolatjait (A kommunikációs és szövegszerkezeti egységekről, 247—260). PLEB CsABA és RADICS KA-

TALIN „Hiányos mondat, pronominalizáció és a szöveg” című dolgozatukban azt bizonyítják, hogy általában, de a címben szereplő témák megnyugtató tisztázására föltétlenül szükséges egy mondat feletti szint bevezetése (261—277). Végül TELEGDI ZSIGMOND dolgozatát idézzük (A nyilatkozás mint indíciium, 279—287), amelyben a neves szerző azt bizonyítja, hogy a nyelvi nyilatkozat „mindig gazdagabb információkban, mint amit az alapjául szolgáló mondat tartalmaz”, mivel nem csupán ennek megvalósulása, hanem egyben indíciium is (TELEGDI: 281).

Ezeknek a címeknek a felsorolása egyértelműen bizonyítja, hogy 1976-ban (ne feledjük, hogy ezek a tanulmányok minden bizonnyal 1973-ban vagy 1974-ben íródtak) még meglehetősen képlékeny állapotban leledzett a magyar szövegnyelvészet elmélete és módszertana. Ám ez a tematikai tarkaság mégiscsak arra utal, hogy nyelv-tudományunkban megindult egy egészséges erjedés. Ez jellemzi a tizenkilenc recenziót is. Ezeknek a műveknek a bemutatásában a szerkesztőbizottságot az az eléggé nem helyeselhető elgondolás vezette, hogy a magyar nyelvésztársadalmat minél többféle felfogással, szövegnyelvészeti szemléletünket tágító koncepcióval ismertesse meg. Színvonalas és igen elmélyült ismertetéseket olvashatunk a generatív poetikáról, a neoretikáról, a beszédaktus-elméletéről, az egzakt szövegtipológiáról, a szöveg-semiotikáról, a műelemzésről stb.

Bármennyire is tartalmaz ez a kötet, a szövegnyelvészet egyre terebélyesedő tematikáját sem az önálló tanulmányokban, sem a recenziókban nem mutathatta be. Éppen ezért egyet kell értenünk SZÉPE GYÖRGGYEL, a kötet egyik szerkesztőjével, aki a szerkesztői utószóban (375—378) hiányolja azt, hogy egy-két igen lényeges, a szöveg-tanhoz szorosan kapcsolódó téma kimaradt a kötetből. Ezek között említi a szöveg-tanban is szerfölött fontos szerepet játszó téma—réma, vagy más néven a topic—comment viszonyt, azaz az aktuális mondattagolás kérdéskörét. Összefoglalónkban már utaltunk néhány külföldi és hazai szerző munkájára, akik a téma—réma viszonyt taglalták. Az újabb tanulmányok közül anélkül, hogy pótolni akarnánk az említett hiányokat, megemlíthetjük HUSZÁR ÁGNES két dolgozatát (1983a., 1983b.), KIEFER FERENC (1982.), KLAUDY KINGA (1975., 1979.), SZABOLCSI ANNA tanulmányait (1980.), akik más-más szempontból, eltérő koncepció birtokában a funkcionális perspektíva kérdéseit elemzik a mondat, ill. a szöveg szintjére kivetítve.

A magyar nyelvtudománynak egy újabb „elkötelezettségét” tanúsítja a magyar szöveg-tan mellett az a tudományos ülés-szak, amelyet a Magyar Nyelvtudományi Társaság a kaposvári Tanítóképző Főiskola közreműködésével rendezett Kaposvárott, 1978 áprilisában. (*A szöveg-tan a kutatásban és az oktatásban*. Szerk.: SZATHMÁRI ISTVÁN és VÁRKONYI IMRE. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. Budapest, 1979.)

A Magyar Nyelvtudományi Társaság választmánya ezt a tudományos ülés-szakot azzal a céllal szervezte meg, „(...) hogy tájékozódjunk az eddigi eredményekről; hogy egységesítsük, összegezzük az egyes nézeteket; és hogy kijelöljük a közvetlen és a távolabbi teendőket. Ezenkívül azt is kikötötte, hogy az előadásokban föltétlenül szó essék a külföldi eredményekről, a hazai elképzelésekről és mindezeknek az iskolai oktatásban való alkalmazásáról”. (SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 3). Már a kötet címe is a célkitűzéssel egyezően az elmélet (hazai és külföldi) és a hazai gyakorlat szorozatát kívánja érzékeltetni.

BALÁZS JÁNOS előadásában (*A szöveg-tan alapjai*, 9—21) nyomon követi azt a folyamatot az ókori klasszikus, középkori és reneszánsz örökségen át, amely a modern szöveg-tan kialakulásához vezetett, miközben szerét ejti annak is, hogy a szöveg-szerveződés néhány mozzanatát bemutassa. A kitűnő szakmai jártasságról tanúsító előadásában érintett gondolatait az általunk is már röviden bemutatott munkájában (BALÁZS: 1985.) fejti ki részletesebben.

Jellegénél fogva is BALÁZS JÁNOS elméleti beállítottságú előadásához kapcsolódik KÁROLY SÁNDOR expozeja is (A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben, 23—32), amelyet néhány bekezdéssel ezelőtt már röviden ismertettünk. A magyar szövegnyelvészeti kutatások egyik neves úttörőjének, DEME LÁSZLÓnak az előadása is (A szöveg alaptermészetéről, 57—65) az előbbiek során már szóba került, itt csupán annyit kívánunk az elmondottakhoz hozzáfűzni, hogy neves tudósunk BALÁZS JÁNOShoz és KÁROLY SÁNDORhoz hasonlóan — természetesen eltérő mozzanatok kidomborításával — a szöveg mibenlétét kívánja feltárni.

Ez a három előadás maradéktalanul eleget tesz a Magyar Nyelvtudományi Társaság választmányja célkitűzésének: annak, hogy a nézeteket egységesítsük és tájékozódjunk eddigi eredményeinkről, elgondolásainkról úgy, hogy ne feledkezzünk meg a külföldön elért eredményekről sem. Ez utóbbira tesz kísérletet egyik tehetséges fiatal kutatónk, ANDOR JÓZSEF, aki előadásában (A nyelvleírás szövegtanának egyik lehetséges megközelítése. — Az esetgrammatika alkalmazása a szöveg szemantikai értelmezésében, 33—45) CH. J. FILLMORE esetgrammatikája alkalmazásának lehetőségét vizsgálja a szöveg jelentésviszonyainak az értelmezésében, miközben az amerikai tudós több tételét kiigazítja. BÓKAY ANTAL előadásában (A szövegelmélet modelljei és alkalmazási lehetőségeik, 47—55) arra próbál választ adni, hogy az olyan szövegekkel foglalkozó tudományos diszciplína, mint az irodalomtudomány, voltaképpen milyen segítséget kaphat az alakulóban lévő szövegvizsgálati elképzelésektől. ANTAL LÁSZLÓ a szöveg, a nyelv és a tartalom mibenlétét vizsgálja és kapcsolja össze a három jelenséget hasonló című előadásában (Szöveg, nyelv, tartalom, 67—72). Sok olyan mozzanatot említ, amely eredeti módon világítja meg a szövegszerveződés folyamatát, pl. WATERHOUSE *Language*-beli cikkére hivatkozva azt, hogy miként függenek össze a szöveget alkotó mondatok, vagy hogyan is értelmezendő a „szövegmegértés” fogalma. A más vonatkozásban már többször idézett BÉKÉSI IMRE a szövegszerkezeti egységek kapcsolódási típusait (a kapcsolás terjedelme, ereje, szorossága vagy a kapcsolási típusok megkülönböztetése: lexikai—szemantikai, tartalmi—logikai, mellérendelés—lineáris stb.), a mondatok gondolati összetartozásának a kérdéseit világítja meg A kapcsolás problematikája című dolgozatában (73—76). BÁNRÉTI ZOLTÁN a szöveg témáját helyezi előadása középpontjába (A szempont a szövegépítkezésben, 77—82), egy olyan jelenséget, amelyre a szöveget alkotó egyes mondatok vonatkoztathatók, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a szövegtéma kiválasztása voltaképpen meghatározza a szövegépítkezés lehetőségét.

A klasszika-filológus ADAMIK TAMÁS az antik retorika szövegnyelvészeti vonatkozásait elemzi, hasonló című előadásában (Az antik retorika szövegnyelvészeti vonatkozásai, 83—92), és meglehetősen gazdag anyaggal illusztrálja a klasszikus retorikából a modern szövegtanba, annak a legkülönfélébb ágaiba átmenthető, szövegképződést elősegítő eszközöket és szabályrendszereket. É. KISS KATALIN magyar mondatnani munkái (1983., 1987.) igen sok olyan mozzanatot tartalmaznak, amelyek a szövegelemzés (akár szöveggrammatikai, akár szövegszemantikai szinten) során is felhasználhatók. Erre igen jó példa a kaposvári konferencián elhangzott előadása is (A mondatátszövődésről, 93—104), amelyben annak idején SIMONYI ZSIGMONDTól értelmezett (1881.), majd ZOLNAI GYULÁTól ismertetett (1926.) mondat-szerveződési formát — a mondatátszövődést — elemzi a topic—comment szempontjából, és azt bizonyítja be, „(...) hogy e látszólag rendhagyó, rendszerűtlen, ad hoc szintaktikai jelenség szerves része (...) a topic és a fókusz fogalmára épülő magyar szintaktikai rendszernek” (SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 93).

A szóban forgó konferencián elhangzott és az eddig egy-két mondatban ismer-

tett előadások után, amelyekben voltaképpen dominált az elméleti mozzanat, következtek a szövegtan gyakorlati, elsősorban az anyanyelvi oktatásban hasznosítható szempontjait megvilágító előadások. Az ezt a sort megnyitó BENCÉDY JÓZSEF látszólag nagyon általános témát feszeget előadásában (Szövegtan és tanárképzés, 105—112), ám lényegét tekintve figyelmét arra összpontosítja, miként lehet az anyanyelvi oktatást, a nyelvművelést, a stilisztikát a szövegtannal „feldúsítva” eredményesebbé tenni a magyar tanárképzésben. BENCÉDY expozejához szorosan kapcsolódnak SZENDE ALADÁR (Anyanyelvi oktatás és szövegtan, 113—117), JOBBÁGYNÉ ANDRÁS KATALIN (A szövegtan helye a középiskolai anyanyelvi képzésben, 119—123) és SZIRMAY ENDRE (A szövegtan jelentősége a tanítóképzésben, 125—129) előadásai. A három előadó külön-külön ugyanannak a témának: az anyanyelvi oktatásnak és a szövegtan kapcsolatának a különféle mozzanatait elemzik és annak lehetőségeit vizsgálják, miként lehet a különböző szintű anyanyelvi oktatásban egy új, szövegközpontú nyelvszemléletet kialakítani és ezáltal a diákok anyanyelvi műveltségét árnyaltabbá tenni és magasabb színvonalra emelni.

B. FEJES KATALIN DEME LÁSZLÓ funkcionális mondatsemlelére alapozva (DEME: 1971.) a szövegalkotási készség mérésének a szempontjait vizsgálja, és ennek kapcsán három mondat szerkezeti sajátág gyakoriságát kutatja: (1) a mondat egységek és a mondatrészek aránya, (2) az átlagos szintmélység, azaz a mondat egységek alárendelődésének aránya, (3) a tartalmas szavak számával mért átlagos terjedelem. E sajátágok vizsgálata alapján B. FEJES KATALIN a tudományos ülés szakon elhangzott előadásában (A szövegalkotási készség mérése, 137—140) arra a következtetésre jutott, hogy „(...) a fogalmazások hosszúsága (és terjedelme), valamint szerkesztettsége (és szinteződése) ellentétes tendenciát mutat. A fogalmazások hosszúságának és terjedelmének növekedésével a szerkesztettség és a szintmélység csökken” (SZATHMÁRI—VÁRKONYI szerk.: 1979. 138). Vagyis a tanár nem tekinthet túlságosan sikerültnek egy fogalmazást csak azért, mert hosszú, vagy csak azért, mert sok benne az összetett mondat (l. ou.).

ZSOLNAI JÓZSEF a Kisiskolás korúak szóbeli szövegalkotásra nevelésének szövegtani vonatkozásai című előadásában (131—136) egy programot vázol fel arra vonatkozólag, hogy milyen módszerekkel lehet 6—7 éves korban a kisgyerekek szövegalkotási készségét kialakítani és fejleszteni. HELLER ÁGNES nyomán (HELLER: 1970.) ZSOLNAI JÓZSEF a következő lehetőségeket látja célravezetőnek: (1) a közvetlen szóbeli érintkezés, (2) a beszédcselekvés, mely rendszerint saját vagy mások cselekvésére vonatkozik (közlés, híresztelés), (3) a játék; ez közvetlen cselekvést és beszédcselekvést is feltételez, s ezenkívül ide sorolhatók a játék különböző típusai is. ZSOLNAI ezeknek a lehetőségeknek a maximális kihasználásában látja a kisiskolás korúak szövegalkotási készségének a kialakítását és fejlesztését.

A magyar nyelvészek második szövegnyelvészeti seregszemléjének tanulságait SZATHMÁRI ISTVÁN összegezte (Zárószó, 141—144), és legfőbb tanulságként azt emelte ki, hogy az ülés szakon sok kérdésben sikerült egymáshoz közelebb hozni a különféle álláspontokat. Jóleső érzéssel állapította meg, hogy a résztvevőknek az új diszciplína elnevezésében is sikerült megállapodniuk, és azóta a magyar szakirodalomban valóban gyakran használják a szövegtan elnevezést, mely semlegesebb és általánosabb a szövegnyelvészet fogalmánál, hiszen a szövegtan nem csupán nyelvészet, hanem kutatási tárgyának sok olyan mozzanata van, amely több más kutatási területet is legalább olyan mértékben érint, mint a nyelvészetet. Távlataiban is eredményesnek ítéli meg a szöveg szemlélet érvényesítését a stilisztikában, és ennek révén is lehetőséget lát arra vonatkozóan, hogy a szövegtan a hid szerepét töltsse be a nyelv- és irodalomtudomány között. (A kötetről részletesebben l. A.

SAUVAGEOT cikkét. In: Bulletin de la Société de Linguistique de Paris. 77. (1982.) 2. 273—275.)

A magyar szövegtan e két igen sommásan bemutatott kötete után szólunk kell a harmadik tanulmánykötetről is. Ez utóbbi voltaképpen egyetemi segédkönyv, tehát elsősorban az egyetemi oktatás céljait szolgálja, de egyben tükrözi a magyar szövegnyelvészet/szövegtan mai állapotát is (*Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Szerk. RÁCZ ENDRE és SZATHMÁRI ISTVÁN. Budapest, 1983.).

A jelenlegi tanulmánykötet voltaképpen azoknak az előmkálátoknak a kézzelfogható eredménye, amelyek legalább egy jó évtizede folynak egy új magyar nyelvtannak az előkészítése körül. Az eddig megjelent kötetek (*Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből*, 1974.; *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*, 1977.; *Tanulmányok a mai magyar nyelv szókészlettana és jelentéstana köréből*, 1980.) a BENCÉDY—FÁBIÁN—RÁCZ—VELCSOVNÉ: *A mai magyar nyelv* című, 1968 óta négy kiadást megért egyetemi tankönyvnek a kiegészítései, nagyobb fejezeteinek, témaköreinek a mellékletei. A jelenlegi — a szövegtani kötet — noha szervelesen beleilleszkedik ebbe a sorozatba és logikusan kapcsolódik az elkészítendő új magyar egyetemi nyelvtankönyv koncepciójához —, jellegénél és főleg témájánál fogva különleges helyet foglal el az eddig megjelent kötetek között, mivelhogy „(...) nem a tankönyv meglévő fejezeteihez (mármint az imént említett tankönyv fejezeteihez — a megjegyzés tőlem: M. J.) ad új problematikát, hanem egy korábban nem tárgyalt kérdéskörrel, a szövegtan bevonásával bővíti a tananyagot” (RÁCZ—SZATHMÁRI szerk.: 1983. 4).

Vajon ez a „bővítés” elegendő-e ahhoz, hogy a lendő magyar szakos tanároknak és a jelenlegieknek megfelelő tájékoztatást nyújtson egy lendületesen fejlődő határközi tudomány leglényegesebb kérdéseiről, kutatási szempontjairól? A föltett kérdésre — első benyomásként — föltétlenül az igenlő válasz kínálkozik, mivelhogy „(...) e dolgozatok a még kialakulóban lévő s így bizonytalan körvonalú tudomány-szaknak a legkülönfélébb területeiről merítik témájukat, a szövegrammatikától kezdve a szövegstiliztikán és a szövegtan egyéb kérdésein át egészen az irodalomtudományi kutatásokkal érintkező, ill. a szöveg külső megjelenítésére irányuló vizsgálódásokig. A dolgozatok egy része a dialógusokkal is foglalkozik” (RÁCZ—SZATHMÁRI szerk.: 1983. 4. — a kiemelés tőlem: M. J.). Vagyis, mind a szerzőket, mind a szerkesztőket az a nem eléggé méltánylandó törekvés vezette, hogy a lehető legteljesebben érzékeltessék az idézett tematikai gazdagságot, azaz minél átfogóbb képet nyújtsanak a szövegtan leglényegesebb elméleti és gyakorlati kérdéseiről és a legkülönfélébb területeiről. Ez a törekvés nagyjából meg is valósul a kötet tizenhét szerzőjének tizenöt tanulmányában, s ezáltal a „szövegtan bevonásával” ki is egészül az az ismeretanyag, ami egy korszerű szemlélet jegyében fogant egyetemi tankönyvet nagyjából teljessé tesz. Eddigi megállapításainkat igazolni fogja a kötet „tartalomjegyzékének” egyszerű bemutatása is, amely a szerzők ábécésrendjében a következő:

(0) RÁCZ ENDRE—SZATHMÁRI ISTVÁN: Előszó (3—4);

(1) BAKOS JÓZSEF: Felolvasásra és előadásra szánt szövegek alkotása, értelmezése és hangosítása (5—14);

(2) BÉKÉSI IMRE: A sorrend szerepe a komponensek beszerkesztésében (15—30);

(3) DEME LÁSZLÓ: A szöveg és a szövegegység jellemzője (31—60);

(4) FEHÉR ERZSÉBET: Történetkibontás és szövegalkotásmód ellentmondásainak feloldása az aktivista regényben (Kassák Lajos: Tragédiás figurák) — (61—106);

(5) GAÁL EDIT: A szövegtan helye a nyelvtani rendszerben (107—111);

- (6) GÁSPÁRI LÁSZLÓ: A mű stílusötvezete mint szövegszervező erő (Gozsdu Elek: Egy falusi mizantróp című novellája alapján) — (112—123);
- (7) HUSZÁR ÁGNES: Az aktuális mondattagolás szövegépítő szerepe drámai művekben (124—151);
- (8) JUHÁSZ JÓZSEF: Szövegtani vázlatok (152—163);
- (9) KESZLER BORBÁLA: Kötetlen beszélgetések mondat- és szövegtani vizsgálata (164—202);
- (10) KIEFER FERENC: A kérdőmondatok szemantikájáról és pragmatikájáról (203—230);
- (11) NAGY FERENC: A szövegkohézióról (231—238);
- (12) NAGY FERENC—SZAKÁCSNÉ FARKAS JUDIT—VÁGÓNÉ MIKLÓS ILONA: Nőies és férfias szövegsajátosságok (239—248);
- (13) RÁCZ ENDRE: Egyeztetés és szöveggrammatika (249—295);
- (14) RÓKA JOLÁN: A tömegtájékoztató szövegek vizsgálatának módszertani alapelvei (296—319);
- (15) SZATHMÁRI ISTVÁN: Beszélhetünk-e szövegstiliztikáról? (320—355).

A kötetben szereplő tanulmányok az elméleti és módszertani utalásokat igyekeznek összekapcsolni az empirikus kutatásokkal, ami — egyetemi segédkönyvről lévén szó — helyeselhető eljárás. Ám a bizonyítási alap kedvéért, hogy ti. a nemzetközi mezőnyben a magyar szövegtani kutatások milyen szintet képviselnek, szükségesnek tartottuk volna egy igényes elméleti szintézis beiktatását a kötetbe, egy olyan körkép felvázolását, amely a legjelentősebb külföldi irányzatok bemutatását összekapcsolta volna azzal, hogy a magyar szövegtani vizsgálódások különféle irányzatai hol helyezkednek el a nemzetközi mezőnyben.

Ezzel kapcsolatban valóban hivatkozhatunk igényes magyar szövegtani tanulmányokra, amelyek viszonyítási alapjai lehetnek az akkori (1982—83. évekbeli) magyar szövegtani stúdiumoknak (I. SZABÓ szerk.: 1982.; PENAVIN—THOMKA—UTASI szerk.: Szövegelmélet. In: Tanulmányok. 15. (1982.)), ám a hiányolt körképnek — az említett szempontokon kívül — a tájékoztatás céljait is kell szolgálnia, hiszen ennek a tanulmánygyűjteménynek egyik legfontosabb rendeltetése abban áll, hogy tájékoztassa a bölcsészhallgatókat és a középiskolai tanárokat, nem kevésbé a szövegtantól valamivel távolabb eső területen dolgozó szaknyelvszereket a legkülönfélébb felfogások és irányzatok sokaságáról.

A hagyomány és újítás egységének a megvalósítása a társadalomtudomány s így a nyelvtudomány területén is a hatvanas-hetvenes évek fordulójától kezdve szinte fokmérője lett a tudományos tevékenység értékének. Az eddigi elemzéseinkben ezt a mozzanatot ugyan nem domborítottuk ki eléggé, ám az értő olvasó ezekben is észlelhette, hogy a hagyományos és a modern felfogásokat nem állítottuk szembe egymással, hanem a kölcsönösség jegyében, a hagyomány és újítás szellemében próbáltuk a magyar szövegtani vizsgálódások elméleti és módszertani alapjait bemutatni. Ez a törekvés jellemzi a fiatalon elhunyt, igen tehetséges NAGY FERENC kollégánk *Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába* című egyetemi jegyzetének a koncepcióját is (Budapest, 1981.). A fiatal szerző meglehetősen tömören, ám kellő szakértelemmel és az egyetemi oktatás célkitűzéseinek megfelelően világos fogalmakkal dolgozva, logikus okfejtéssel vezeti végig az olvasót a szövegtan történeti előzményein, a szöveg fogalmának, szerkezetének bemutatásán keresztül a szöveg grammatikájának, jelentésstanának, a szöveg stílusának pontos meghatározásáig. Csak elismeréssel szólhatunk NAGY FERENC munkájáról, mely voltaképpen 95 lapon, igen szakszerűen, a szövegnyelvészet szinte valamennyi kérdését érintette viszonylag gazdag és friss magyar és nemzetközi szakirodalomra támaszkodva.

Persze 95 lapon a szerző nem vállalkozhatott a nagyon részletes elemzésre, ám ezt a „hiányt” az egyetemi oktatás céljainak megfelelően feladatokkal és gyakorlatokkal egészítette ki, és ily módon a diákok számára megteremtette azt a lehetőséget, hogy elméleti ismereteiket gyakorlati feladatok megoldásával és konkrét szövegek elemzésével mélyítsék el.

NAGY FERENC másik jelentős munkája a *Kriminalisztikai szövegnyelvészet* (Budapest, 1980.), mely jellegénél és „műfajánál” fogva némileg eltér az előbbitől. Könyvének jelentőségét növeli az a tény, hogy a magyar nyelvudomány számára a kutatásnak egy új területét fedezi fel. Névtelen levelek és bírósági jogkörbe tartozó iratok (feljelentések, önvallomások stb.) szövegeinek az igen aprólékos vizsgálata során a szerző tudományos következtetéseket von le az ilyen egyének (bűnözők, notórius feljelentők, bebörtönzöttek stb.) szövegalkotási módozatairól, és ezen túlmenően — tipizálva a szövegalkotási módokat és sajátosságokat — a tévedés viszonylag minimális lehetőségével meg tudja állapítani, hogy kb. milyen társadalmi kategóriába tartozik a szóban forgó szöveg alkotója, és milyen szellemi szintet képvisel.

Ha nem is vaskos kötetekben, de gondolatgazdag tanulmányokban BÁNRÉTI ZOLTÁN is elősegítette a magyar szövegtan több elméleti kérdésének a tisztázását. A SZATHMÁRI—VÁRKONYI-féle kötetben megjelent tanulmányán kívül, amelyben a szempont (téma) szerepét vizsgálja a szövegépítkezésben (BÁNRÉTI: 1979a.), még ugyanabban az évben két dolgozatban foglalkozik a szerző a szövegtan kérdéseivel: a szöveg interpretációját és témáját, valamint a szöveg anaforikus viszonyait elemzi (BÁNRÉTI: 1979b., 1979c.).

A magyar szövegtan elméleti és módszertani megalapozásához hozzájárult BÓKAY ANTAL is (1973., 1984.), de ugyanezt elmondhatjuk BONYHAI GÁBORRÓL (1968.), HELL GYÖRGYRŐL (1980.), vagy hivatkozhatunk HORÁNYI ÖZSÉBRE (1983.), KÁLMÁN BÉLÁRA (1984.), KEMÉNY GÁBORRA (1982.), R. MOLNÁR EMMÁRA (1978., 1982.), NAGY L. JÁNOSRA (1987—1988.), PAPP FREENCRE (1978.), VASS LÁSZLÓRA (1987—1988.), VIDRA KLÁRÁRA (1976.), nem is beszélve a már oly sokszor idézett PETŐFI S. JÁNOS tevékenységéről (1967., 1968., 1982.a, 1982b., 1984. stb.), akinek közvetve és közvetlenül is hatása volt és van a magyar szövegvizsgálódási stúdiumok elméletének és módszertanának a kialakítására. Szólnunk kell PLÉH CSABA tevékenységéről is (RADICS—LÁSZLÓ szerk.: 1980.), aki említett tanulmányában az aktualizálás és a szöveg viszonyát elemzi, vagy utalhatunk WACHA IMRE munkáira (1973., 1974., 1975.), aki főleg szövegfonetikai és prozódiai kérdésekben mond megszívlelendő dolgokat.

Ebben a fejezetünkben (A magyar szövegnyelvészet elmélete és módszertana) olyan műveket elemeztünk, amelyek a magyar szövegtani vizsgálódások elméletét és módszertanát világitották meg, vagy pontosabban szólva: azokat az elképzeléseket vettük szemügyre, amelyek ezt a feladatot kívánták megoldani. Az olvasó könnyen észreveheti, hogy „kristálytisztá” elméletet és módszertant nem tudunk „produkálni”, mert a szerzők elméleti megállapításaikat igen gyakran megfelelő szövegelemzésekkel támasztották alá, s így akarva-akaratlanul, hogy a szerző elgondolásait ne csorbítsuk meg, fejezetünkben olyan munkákat is számba vettünk, amelyek a következő fejezetünkbe is besorolhatók lennének. Itt utalhatunk BALÁZS JÁNOS már idézett munkájára (1985.), amelyben az igen termékeny neves nyelvudósunk elméleti megállapításait a Ómagyar Mária-siralom, II. Rákóczi Ferenc, Petőfi Sándor, s általában irodalmunk és közéletünk egy-egy kimagasló személyisége valamely munkájának mintaszerű szövegelméleti elemzésével támasztja alá. Ez a megállapításunk érvényes az ugyancsak többször idézett BÉKÉSI IMRÉRE, a szegedi csoport egyik vezetőjére és a szakma hozzáértő művelőjére, akinek rövid egymásutánban megjelent két munká-

jában (BÉKÉSI: 1982., 1986.), nem is beszélve legalább két, két és fél tucatnyi, különféle hazai és külföldi folyóiratokban megjelent tanulmányairól (BÉKÉSI: 1986. 360), meglehetősen „vegüül” az elmélet a gyakorlattal. Ugyanezt mondhatjuk a kolozsvári SZABÓ ZOLTÁN nemrég megjelent könyvéről (SZABÓ: 1988.), azzal a nem lényegtelen különbséggel, hogy itt a szövegnyelvészet és stilisztika kapcsolatának elméleti meg-alapozása során a szerzőnek nem csupán a szövegtan alapvető elméleti és módszer-tani kérdéseit kellett kifejtetnie, hanem legalább ilyen részletességgel kellett elemeznie a két diszciplína érintkezésének elméleti és módszertani kérdéseit, hozzávetőleg más-fél száz oldalon.

Irodalomjegyzék

Mínthogy körképünkben igen sok szakmunkának megadtuk a bibliográfiai adatait, ebben a szakirodalmi jegyzékünkben csak azokat a műveket soroljuk fel, amelyek dolgozatunkban zárójel-ben, csak a szerző nevével és a megjelenés évszámával szerepelnek.

- AHMANOVA—POLUBIČENKO: 1980. = Ahmanova, O. S.—Polubičenko, L. V.: *Transformacionno-generativnaja grammatika v svete sovremennoj naučnoj kritiki*. Vvedenije. Moskva.
- ANDERSON: 1975. = Anderson, Erik: *Style, Optional Rules and Contextual Conditioning*. In: Ring-bom et al. (eds.): *Style and Text: Studies Presented to Nils Erik Enkvist*. Stockholm.
- ANTAL: 1963. = Antal László: *Questions of Meaning*. The Hague—Paris. Mouton.
- ANTAL: 1976a. = Antal László: *A tartalomelemzés alapjai*. Budapest.
- ANTAL: 1976b. = Antal László: Szemantikai interpretáció és nyelven kívüli tartalom. In: *ÁNyT*. 11. Budapest.
- AUSTIN: 1962. = Austin, J. L.: *How to do Things with Words*. Harvard Univ. Press. Cambridge.
- ÁBRAHÁM—KIEFER: 1966. = Ábrahám, Samuel—Kiefer, Ferenc: *A Theory of Structural Semantics*. The Hague—Paris. Mouton.
- BAKOS: 1970. = Bakos Ferenc: A. J. Greimas: *Sémantique structurale*. Larousse. Paris. 1966.
- BALÁZS: 1956. = Balázs János: A stílus kérdései. In: *Általános nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörté-net*. A III. Országos magyar nyelvészkongresszus előadásai. 103—177. Budapest.
- BALÁZS: 1974. = Az osztályjegyek (klasszémák) a magyar szavak jelentésszerkezetében. In: *NyudÉrt*. 83. Budapest.
- BALÁZS: 1976. = Balázs János: A szövegelmélet alapkérdései Laziczius Gyula megvilágításában. In: *NyK*. 76. 256—263. Budapest.
- BALÁZS: 1985. = Balázs János: *A szöveg*. Budapest.
- BALLMER: 1981. = Ballmer, Thomas: *Words, Sentences, Text and all That*. In: DORFMÜLLER—KARPUSA—PETŐFI (eds.): *Text, Kontext, Interpretation. Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung*. Hamburg.
- BALLY: 1955. = Bally, Charles: *Obščaja lingvistika i voprosy francuzskogo jazyka*. Moskva.
- BÁNRETI: 1971. = Bánréti Zoltán: Közlési szabályok a megengedő mellékmondatokban. In: *NyK*. 73. 309—326.
- BÁNRETI: 1979a. = Bánréti Zoltán: A szöveg interpretációja és témája. In: *NyK*. 81. 323—338. Budapest.
- BÁNRETI: 1979b. = Bánréti Zoltán: Téma és anaforikus viszonyok a szövegben. In: *MNy*. 75. 406—415. Budapest.
- BÁNRETI: 1983. = Bánréti Zoltán: *A megengedő kötőszók szintaxisáról és szemantikájáról*. In: *NyudÉrt*. 117. Budapest.
- BÉKÉSI: 1973—1974. = Békési Imre: Tipológiai és gyakorisági adatok a bekezdésnyi beszédmű szer-kezetéről. In: *Népr. Nytud.* 17. 9—18. Szeged.
- BÉKÉSI: 1974. = Békési Imre: A közös elemek kapcsoló szerepe a mondat fölötti szövegegységben. In: *NyudÉrt*. 83. Budapest.
- BÉKÉSI: 1975. = Békési Imre: Egy konstrukciótípus megjelenési formái. In: *Nyr.* 99. 424—438. Budapest.
- BÉKÉSI: 1975—1976. = Békési Imre: A mondatok sorrendjének és logikai kapcsolásának összefüggése négymondatos beszédművekben. In: *Népr. Nytud.* 19—20. 311—329. Szeged.
- BÉKÉSI: 1977. = Békési Imre: A szövegkonstrukciós forma és az esemény „logikája”. In: *Népr. Nytud.* 21. 97—102. Szeged.
- BÉKÉSI: 1976. = A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének kísérleti vizsgálatáról. In: *ÁNyT*. 15—25. Budapest.

- BÉKÉSI: 1980. = Békési Imre: Szövegalkotás, szövegvizsgálat. In: FÜLÖP LAJOS (szerk.): *Anyanyelvi nevelésünk a középiskolában*. 37—60. Budapest.
- BÉKÉSI: 1980—1981. = Békési Imre: Viszonyfajta és konstrukciós forma. In: *Népr. Nytud.* 24—25. 161—179. Szeged.
- BÉKÉSI: 1982. = Békési Imre: *Szövegszerkezeti alappvizsgálatok*. Budapest.
- BÉKÉSI: 1983a. = Békési Imre: A „teljesképzet” és a szövegkonstrukció. In: *Népr. Nytud.* 27. 39—45. Szeged.
- BÉKÉSI: 1983b. = Békési, Imre: Typologische Häufigkeitsangaben über den Aufbau der kurzen Zeitungs-nachricht. In: *Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae* 33. 257—271. Budapest.
- BÉKÉSI: 1984. = Békési Imre: Egy magyarázo konstrukciótypus Németh László esszéiben. In: *Nyr.* 108. 463—470. Budapest.
- BÉKÉSI: 1985. = Békési Imre: A konstrukciótypus állományi és használati szintje. In: *MNy.* 81. 63—71. Budapest.
- BÉKÉSI: 1986a. = Békési, Imre: Bestands- und Gebrauchsebene des Konstruktionstypus. In: HEYDRICH und PETŐFI (hrsg.): *Aspekte der Konnexität und Kohärenz von Texten*. Papiere zur Textlinguistik. Band 51. 163—173. Hamburg.
- BÉKÉSI: 1986b. = Békési, Imre: Die konfrontative Untersuchung eines Typus der Textkonstruktion. In: *Acta Academiae Paedagogicae. Series Ling.-Litt.-Aest.* 3—13. Szeged.
- BÉKÉSI: 1986c. = Békési Imre: *A gondolkodás grammatikája*. A szövegfelepités tartalmi-logikai szabályrendszere. Budapest.
- BÉKÉSI: 1987—1988. = A választó viszony konstrukcionális jelentése. In: *Népr. Nytud.* 31—32. 9—19. Szeged.
- BENEŠ: 1971. = Beneš, E.: Die Besetzung der ersten Position im deutschen Aussagesatz. In: *Fragen der strukturellen Syntax und der kontrastiven Grammatik*. Schriften der Instituts für deutsche Sprache 17. 160—182. Düsseldorf.
- BENKŐ—IMRE: 1972. = Benkő, Loránd—Imre, Samu (eds.): *The Hungarian Language*. Budapest—The Hague—Paris.
- BENSE: 1965. = Bense, Max: *Zusammenfassende Grundlegung moderner Ästhetik*. MuD.
- BENSE: 1969. = Bense, Max: Einführung in die informationstheoretische Ästhetik. In: *Grundlegung und Anwendung in der Texttheorie*. Reinbek bei Hamburg.
- BENVENISTE: 1974. = Benvenist, Emil: Urovni lingvističeskogo analiza. In: *Obščaja lingvistika*. Moskva. (Eredeti: Les niveaux d'analyse linguistique. In: Preprints of Papers for the Ninth International Congress of Linguists. Cambridge, Mass. 1962.)
- BERRÁR: 1956. = Berrár Jolán: A magyar megengedő mondatok kialakulása. In: *MNy.* 52. 26—35. Budapest.
- BERRÁR: 1963. = Berrár Jolán: A mondat formai ismertető jegyei. In: *ÁNyT.* 1. 53—76. Budapest.
- BÓKAY: 1973. = Bókay Antal: A modern grammatika eljárásai a szövegelemzésben. In: *Tudományos Diákköri Tanulmányok* 1. Pécs.
- BÓKAY: 1984. = Bókay Antal: Pszichoanalitikus szövegelmélet és az irodalmi interpretáció. In: *Pszichológia* 4. 469—482. Budapest.
- BONYHAI: 1968. = Bonyhai Gábor: Szövegelmélet és konkrét költészet. In: *Kritika* 4. 59—62. Budapest.
- BRASIL: 1975. = Brasil, David: Discourse Intonation. In: *Discourse Analysis Monographs* 1. University of Birmingham.
- BRASIL: 1978. = Brasil, David: Discourse Intonation 2. In: *Discourse Analysis Monographs* 2. University of Birmingham.
- BRINKER: 1979. = Brinker, Klaus: Zur Gegenstandbestimmung und Aufgabestellung der Textlinguistik. In: PETŐFI, János S. (ed.): *Text vs. Sentence, Basis Questions of Text Linguistics* 1—2. Hamburg.
- BUDA: 1974. = Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest.
- BUDA: 1988. = Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Harmadik átdolgozott és bővített kiadás. Budapest.
- BÜKY: 1988. = Büky Béla: Balázs János: A szöveg. Budapest. 1985. In: *MNy.* 84. 88—90. Budapest.
- CASSIRER: 1975. = Cassirer, Peter: On the Place of Stylistics. In: Ringbom et al. (eds.): *Style and Text: Studies Presented to Nils Erik Enkvist*. Stockholm.
- CHOMSKY: 1957. = Chomsky, Noam: *Syntactic Structures*. The Hague—Paris.
- CHOMSKY: 1968. = Chomsky, Noam: *Language and Mind*. New York.
- CHOMSKY: 1982. = Chomsky, Noam: *Lectures on Government and Binding*. The Pisa Lectures. Foris Publications. Dordrecht—Holland/Cinnaminson—U. S. A.
- DANEŠ: 1970. = Daneš, František: Zur linguistischen Analyse der Textstruktur. In: *Folia Linguistica* 4/1—2. 72—78. The Hague.
- DANEŠ: 1974a. = Daneš, František: Functional sentence perspective and the organization of text. In: F. Daneš (ed.): *Papers on functional sentence perspective*. 106—128. The Hague—Paris.

- DANEŠ: 1874b. = Daneš, František (ed.): *Papers on Functional Sentence Perspective*. The Hague—Paris.
- DÁNIEL: 1983. = Dániel Ágnes: *A fordítói gondolkodás iskolája*. Budapest.
- DASCAL—MARGALIT: 1974. = Dascal, M.—Margalit, A.: A new 'revolution' in linguistics? — 'Text-grammars' v. 'sentence grammars'. In: *Theoretical linguistics* 1. 195—213.
- DEME: 1964. = Deme László: Szórendi problémák az értekező prózában. In: *Műszaki Nyelvőr*. 114—135. Budapest.
- DEME: 1965. = Deme László: A mondatok egymáshoz kapcsolódása a beszédben. In: *Nyr.* 89. 292—302. Budapest.
- DEME: 1966. = Deme László: *A nyelvről — felnőtteknek*. Budapest.
- DEME: 1969. = Deme László: *Az általános nyelvészet alapjai*. Bratislava—Pozsony.
- DEME: 1971. = Deme László: *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest.
- DEME: 1974a. = Deme László: *Szónokok, előadók kézikönyve*. Budapest.
- DEME: 1974b. = Deme László: Szövegszerkezeti alapformák és stílusértékű változataik. In: *NyudÉrt.* 83. 114—118. Budapest.
- DEME: 1976. = Deme László: *A beszéd és a nyelv*. Budapest.
- DEME: 1978. = Deme László: *Közéletiség, beszédmód, nyelvi műveltség*. Budapest.
- DEME: 1979. = Deme László: A szöveg alaptermészetéről. In: SZATHMÁRI—VÁRKONYI (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest.
- DEME: 1980. = Deme László: A szövegtan, a szövegismeret és a szövegismeret az anyanyelvi nevelés rendszerében. In: *Nyr.* 104. 332—339. Budapest.
- DEME: 1981a. = Deme László: A közigazgatási szövegek szerkezeti mutatói. In: *Nyr.* 105. 145—155. Budapest.
- DEME: 1981b. = Deme László: Közigazgatásunk nyelvi arculatáról. In: *Nyr.* 105. 1—10. Budapest.
- DEME: 1983. = A szövegség és a szövegegység néhány jellemzője. In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.) *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. 31—60. Budapest.
- DEZSŐ: 1972. = A mondat aktuális tagolásának és szórendjének kérdésköre. In: TELEGTI ZSIGMOND (szerk.): *Hagyományos nyelvtan — modern nyelvészet*. 85—105. Budapest.
- DEZSŐ—SZÉPE: 1967.e = Dezső László—Szépe György: Adalékok a topic—comment problémához. In: *NyK.* 69. 365—388. Budapest.
- DEZSŐ—SZÉPE: 1974. = Dezső László—Szépe György: Contributions to the Topic—Comment Problem. In: DAHL, Ö. (ed.): *Topic and Comment, Conceptual Boundness and Focus*. 65—93. Hamburg.
- VAN DIJK: 1972. = Dijk, Teun A. van: *Some aspects of the text grammars*. The Hague—Paris.
- VAN DIJK: 1980. = Dijk, Teun A. van: *Textwissenschaft. Eine interdisziplinäre Einführung*. Tübingen.
- VAN DIJK—PETŐFI: 1979. = Dijk, Teun A. van—Petőfi, János S. (eds.): *New Developments and Problems in Textlinguistics*. In: Petőfi, János S. (ed.): *Text vs. Sentence: Basic Questions of Text Linguistic 1—2*. Hamburg.
- DRESSLER: 1972a. = Dressler, Wolfgang: *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen.
- DRESSLER: 1972b. = Dressler, Wolfgang: Textsyntax und Allegro—Regeln. Zwei vernachlässigte Probleme der kontrastiven Grammatik. In: HORVÁTH MIKLÓS—TEMESI MIHÁLY (szerk.): *Összevető nyelvvizsgálat, nyelvoktatás*. Budapest.
- DRESSLER: 1973. = Dressler, Wolfgang—Schmidt, Siegfried J.: *Textlinguistik*. Kommentierte Bibliographie. München.
- DRESSLER: 1978a. = Dressler, Wolfgang (ed.): *Current Trends in Textlinguistics*. Berlin.
- DRESSLER: 1978b. = Dressler, Wolfgang (Hrsg.): *Textlinguistik*. Darmstadt.
- ELEKFI: 1964. = Elekfi László: Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. In: *NyK.* 66. 331—370. Budapest.
- ELEKFI: 1967. = Elekfi László: A racionális mondattagolás stilisztikai szerepe Petőfi verseiben. In: *NyudÉrt.* 58. 434—439. Budapest.
- ELEKFI: 1969. = Elekfi László: Mondatformák és mondathangúlyok fonetikai vetülete. In: *NyK.* 70. 329—349. Budapest.
- ELEKFI: 1971. = Elekfi László: Nemzetközi tanácskozás az aktuális mondattagolásról. In: *Nyr.* 95. 126—128. Budapest.
- ELEKFI: 1973. = Közlélelmélet, grammatika, aktuális mondattagolás. In: *ÁNyT.* 9. 65—85. Budapest.
- ELEKFI: 1975. = Elekfi László: Petőfi költeményeinek versmondattani felépítése (különös tekintettel az aktuális mondattagolásra). Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.
- ELEKFI: 1986. = Elekfi László: *Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése*. Budapest.
- ENKVIST: 1971. = Enkvist, Nils Erik: On the Place of Style in Some Linguistic Theories. In: Chatman, Seymour (ed.): *Literary Style: A Symposium*. London—New York.
- EÖRDÖGH: 1985. = Eördögh Miklós: Időszegmentálás és kontrasztív szövegnyelvészet. Kandidátusi értekezés tézisei. Budapest.

- FÁBIÁN—SZATHMÁRI—TERESTYÉNI: 1966. = Fábíán Pál—Szathmári István—Terestyéni Ferenc: *A magyar stilisztika vázlata*. Budapest.
- FEHÉR—HÁRSING: 1977. = Fehér Márta—Hársing László: *A tudományos problémától az elméletig*. Budapest.
- FILLMORE: 1968. = Fillmore, Charles J.: The case for case. In: BACH, E.—HARMS, R. (eds.): *Universals in linguistic theory*. New York.
- FIRBAS: 1971. = Firbas, J.: On the concept of communicative dynamism in the theory of functional sentence perspective. In: *Slovník prací filosofické fakulty brněnské university*. A. 19. 135—144.
- FÓNAGY: 1960. = Fónagy Iván: A hang és a szó hárértéke a költői nyelvben. In: *NyK*. 62. 73—100. Budapest.
- FÓNAGY: 1978. = Fónagy Iván: Nyelvek a nyelvben. In: *ÁNyT*. 12. 61—105. Budapest.
- FÓNAGY: 1982. = Fónagy Iván: metafora. In: *Világirodalmi lexikon VIII*. 300—331. Budapest.
- FÓNAGY: 1984. = Fónagy Iván: Kifejező szófajváltás költői szövegekben. In: *ÁNyT*. 15. 33—47. Budapest.
- GAÁL: 1983. = Gaál Edit: A szövegten helye a nyelvtani rendszerben. In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. 107—111. Budapest.
- GREIMAS: 1966. = Greimas, A. J.: *Sémantique structurale*. Larousse. Paris.
- HADROVICS: 1969. = Hadrovics László: *A funkcionális magyar mondatitan alapjai*. Budapest.
- HAGÈGE: 1976. = Hagège, C.: *La grammaire générative. Réflexions critiques*. Paris.
- HALLIDAY—HASAN: 1976. = Halliday, Michael A. K. —Hasan, Ruqaiya: *Cohesion in English*. London.
- HARTMANN: 1964. = Hartmann, Peter: *Syntax und Bedeutung*. Assen.
- HARWEG: 1971. = Harweg, Roland: Die textologische Rolle der Betonung. In: Stempel, W. D. (hrsg.): *Beiträge zur Textlinguistik*. München.
- HARWEG: 1972. = Harweg, Roland: Stilisztik und Textgrammatik. In: *Zeitschrift für Literaturwissenschaft und Linguistik* 5.
- HEGEDŰS: 1984. = Hegedűs József: Nyelv — idegen nyelv — valóság szemlélet. A nyelvi relativitás és a nyelvelsajátítás. Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Budapest.
- HELL: 1980. = Hell György: A gépi szövegelemzés grammatikai kategóriái. In: *NyudÉrt*. 104. Budapest.
- HELLER: 1970. = Heller Mária: Az alárendelés általános nyelvészeti vizsgálata. A faktív igeosztály. Egyetemi szakdolgozat. Budapest.
- HEYDRICH—PETŐFI: 1986. (hrsg.): Heydrich, Wolfgang—Petőfi, János S.: *Aspekte der Kohärenz und Kohärenz von Texten*. Band 51. Hamburg.
- HORÁNYI: 1983. = Horányi Özséb: Vizuális szövegnyelvészet. Kandidátusi értekezés. Budapest.
- HUSZÁR: 1983a. = Huszár Ágnes: A mondat aktuális tagolása és annak tanítása. In: *Nyr*. 107. 87—100. Budapest.
- HUSZÁR: 1983b. = Huszár Ágnes: Az aktuális mondattagolás szövegépítő szerepe drámai művekben. In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. 124—151. Budapest.
- IMRE: 1958. = Imre Samu: *A Szabács Viadala*. Budapest.
- IONESCU-RUXĂNDIOIU—CHÎTORAN: 1975. = Ionescu-Ruxăndioiu, Liliana—Chîtoran, Dumitru: *Sociolingvistică. Orientări actuale*. București.
- JÓZSA: 1982. = Józsa Mária: A szövegnyelvészet egy elbeszéléselemleti alkalmazása. In: SZABÓ ZOLTÁN (szerk.): *A szövegvizsgálat új útjai*. 199—238. Bukarest.
- KÁLMÁN: 1984. = Kálmán Béla: Szövegten és tipológia. Akadémiai székfoglaló. Budapest.
- KÁROLY: 1956. = Károly Sándor: *Igenérendszerünk a kódexirodalom első szakaszában*. Budapest.
- KÁROLY: 1963. = Károly Sándor: Tesnière szintaxisa és a szintaxis néhány kérdése. In: *ÁNyT*. 1. 161—186. Budapest.
- KÁROLY: 1965. = Károly Sándor: Egy morfológiai szerkezettan vázlata. In: *ÁNyT*. 3. 85—96. Budapest.
- KÁROLY: 1969. = Károly Sándor: A magyar nyelv generatív nyelvtanának előkészítése. In: *ÁNyT*. 6. 11—24. Budapest.
- KÁROLY: 1971. = Károly Sándor: A generatív nyelvtan kapcsolata a produktivitás és a szinonimika vizsgálatával. In: *MNy*. 67. 270—279. Budapest.
- KÁROLY: 1979. = Károly Sándor: A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. In: SZATHMÁRI—VÁRKONYI (szerk.): *A szövegten a kutatásban és az oktatásban*. Budapest.
- KÁROLY: 1981. = Károly Sándor: Mondat és megnyilatkozás. In: *Népr. Nyud.* 24—25. 49—63. Szeged.
- KÁROLY: 1987. = Károly Sándor: A Szabács Viadala szöveggrammatikai jellemzői. In: *MNy*. 83. 466—474. Budapest.

- KELEMEN: 1976. = Kelemen János: Szöveg és jelentés. In: *ÁNyT.* 11. 183—196. Budapest.
- KEMÉNY: 1974. = Kemény Gábor: *Krúdy képkalkotása.* Budapest.
- KEMÉNY: 1977. = Kemény Gábor: Nyelvtani és képi determináció a teljes metaforában. In: *NyK.* 79. 177—200. Budapest.
- KEMÉNY: 1980. = Kemény Gábor: A teljes metafora nyelvtani szerkezetéről. In: IMRE SAMU—SZATHMÁRI ISTVÁN—SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *A magyar nyelv grammatikája.* 457—465. Budapest.
- KEMÉNY: 1982. = Kemény Gábor: Szöveg és jelentés. In: *Nyr.* 106. 465—476. Budapest.
- KEMÉNY: 1985a. = Kemény Gábor: A nyelvi kép mint stíluseszköz Krúdy Gyula prózájában. Kandidátusi értekezés. Kézirat. Budapest.
- KEMÉNY: 1985b. = Kemény Gábor: Kép és kommunikáció. In: GRÉTSY LÁSZLÓ (szerk.): *Nyelvészet és tömegkommunikáció.* 119—205. Budapest.
- KEMÉNY: 1986. = Kemény Gábor: A nyelvi kép mibenléte. In: *NyK.* 88. 39—87. Budapest.
- KIEFER: 1966a. = Kiefer, Ferenc: Über Fragen einer formalen semantischen Theorie. In: *Sprache im technischen Zeitalter* 19. 189—210.
- KIEFER: 1966b. = Kiefer Ferenc: A jelentésemélet formalizálásáról. In: *ÁNyT.* 105—155. Budapest.
- KIEFER: 1966c. = Kiefer Ferenc: A Katz—Fodor-féle szemantikai elmélet. In: *MTA I. OK.* 178—188. Budapest.
- KIEFER: 1967a. = Kiefer, Ferenc: *On emphasis and word order in Hungarian.* Bloomington, Ind.
- KIEFER: 1967b. = Kiefer Ferenc: *Mathematical Linguistics in Eastern-Europe.* New York.
- KIEFER: 1968a. = Kiefer, Ferenc: Review of Saumjan's *Strukturnaja Lingvistika.* In: *Foundations of Language.* 72—89.
- KIEFER: 1968b. = Kiefer, Ferenc: A transformation approach to the verb „van” (to be) in Hungarian. In: *Foundations of Language.* Suppl. Series 7. 12—21.
- KIEFER: 1970. = Kiefer, Ferenc: On the problem of Word Order. In: BIERWISCH—HEIDOLP (eds.). *Progress in Linguistics.* 127—142. The Hague, Mouton.
- KIEFER: 1975. = Kiefer Ferenc: Irányzatok és problémák a mai jelentéstudományban. In: *NyK.* 77. 47—70. Budapest.
- KIEFER: 1976. = Kiefer Ferenc: A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról. In: *ÁNyT.* 11. 197—222. Budapest.
- KIEFER: 1979. = Kiefer Ferenc: Szövegelmélet—szövegrammatika—szövegnyelvészet. In: *Nyr.* 103. 216—225. Budapest.
- KIEFER: 1980. = Kiefer Ferenc: A faktivitás a magyarban. In: *A magyar nyelv grammatikája.* 491—499. Budapest.
- KIEFER: 1983. = Kiefer Ferenc: *Az előfeltevések elmélete.* Budapest.
- KIEFER: 1986. = Kiefer Ferenc: A modalitás fogalmáról. In: *NyK.* 88. 3—38. Budapest.
- KIEFER—RUWET: 1973. = Kiefer, Ferenc—Ruwet, Nicolas (eds.): *Generative Grammar in Europe.* Reidel, Dordrecht.
- É. KISS: 1983. = É. Kiss Katalin: *A magyar mondat szerkezet generatív leírása.* Budapest.
- É. KISS: 1985. = É. Kiss Katalin: Az anaforikus névmások értelmezéséről. In: *ÁNyT.* 16. 155—187. Budapest.
- KLAUDY: 1975. = Klaudy Kinga: Beszámoló a moszkvai szövegnyelvészeti konferenciáról. In: *Modern Nyelvoktatás* 12/1—21. 315—320.
- KLAUDY: 1979. = Klaudy Kinga: Fordítás és aktuális tagolás. In: *Nyr.* 103. 282—286. Budapest.
- KRISTEVA: 1969. = Kristeva, Julia: *Semeiotiké. Recherches pour une sémanalyse.* Paris.
- KRISTEVA: 1972. = Kristeva, Julia: *Essais de sémiotique.* Paris.
- KUHN: 1986. = Kuhn S., Thomas: *A tudományos forradalmak szerkezete.* Budapest.
- LANG: 1971. = Lang, Ewald: *Über einige Schwierigkeiten beim Postulieren einer ‚Textgrammatik‘.* Berlin.
- MARCUS: 1968. = Marcus, Solomon: Aspecte matematice în studiul limbajului (Matematikai aspektusok a nyelv tanulmányozásában.) In: *Limbaj—logică—filozofie.* București.
- MARCUS: 1977. = Marcus, Solomon: A „vezértudományok” módszere és a nyelvek tanulmányozása. In: *A nyelvi szépség matematikája.* 74—94. Budapest.
- MÁTÉ: 1981. = Máté Jakab: A 20. század hetvenes éve a nyelvtudományban. In: SIPTÁR PÉTER (szerk.): *Körkép. Szemlények a hetvenes évek nyelvemléti irodalmából.* 1—51. Budapest.
- MÁTÉ: 1983a. = Máté Jakab: A nyelvi kölcsönhatás és a kétnyelvűség kérdései. In: *Nyelvpedagógiai Írások* 4. Budapest.
- MÁTÉ: 1983b. = Máté Jakab: Szabó Zoltán (szerk.): A szövegvizsgálat új útjai. Bukarest. 1982. In: *Nyr.* 107. Budapest.
- MATHESIUS: 1929. = Mathesius, Vilem: Zur Satzperspektive in modernen Englisch. In: *Archiv für das Studium in neueren Sprachen und Literaturen* 84. 202—210.
- MCCAWLEY: 1968. = McCawley, J. D.: The Role of Semantics in a Grammar. In: BACH, E.—HARMS, R. T. (eds.): *Universals in Language.* 125—269. New York.

- H. MOLNÁR: 1956. = H. Molnár Ilona: Kötőszóval kezdett önálló mondatok. In: BÁRCZI—BENKŐ (szerk.): *Pais-émlékkönyv*. 230—234. Budapest.
- H. MOLNÁR: 1968. = H. Molnár Ilona: Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelv rendszerében. In: *NyudÉrt*. 60. Budapest.
- H. MOLNÁR: 1977. = H. Molnár Ilona: *A tartalmatlan 'hogy' kötőszós összetett mondatok típusai szemantikai szempontból*. *NyudÉrt*. 94. Budapest.
- H. MOLNÁR: 1983. = H. Molnár Ilona: A jelentésváltozás nem logikus lépéseiről. In: *Nyr*. 107. 333—347. Budapest.
- R. MOLNÁR: 1978. = Rozgonyiné Molnár Emma: Logikai relációk kifejezése hálódia grammal a szöveg és a mondat vizsgálatában. In: *Nyr*. 102. 452—462. Budapest.
- R. MOLNÁR: 1982. = Rozgonyiné Molnár Emma: A szólások és közmondások szövegbe szerkesztése. In: *Nyr*. 106. 352—356. Budapest.
- MOSKALSKAJA: 1981. = Moskalskaja, O. I.: *Grammatika teksta*. Moskva.
- NAGY L.: 1987—1988. = Nagy L. János: Fogalmazások szintaxisának konfrontatív vizsgálata. In: *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis* (Series Linguistica, Litteraria et Aestetica). 93—100. Szeged.
- J. NAGY: 1968. = J. Nagy Mária: A képek stilisztikai jellemzése. A képfajták. In: SZABÓ ZOLTÁN (szerk.): *Kis magyar stilisztika*. 97—121. Bukarest.
- J. NAGY: 1971. = J. Nagy Mária: A tudomány a költő eszközeiről. In: *Korunk* 30. 1482—1488. Cluj—Kolozsvár.
- NYÍRÓ: 1979. = Nyíró Lajos (szerk.): *Irodalomtudomány*. Tanulmányok a 20. századi irodalomtudomány irányzatairól. Budapest.
- PAP: 1971. = Pap Mária: Generatív grammatikai vázlatok a koordinációról. In: *NyK*. 73. 113—128. Budapest.
- PAPP: 1978. = Papp Ferenc: Magyar és orosz nyelvű szövegek számítógépes vizsgálata. In: *MTA. I. OK*. 30. 365—391. Budapest.
- PETŐFI: 1967. = Petőfi S. János: A nyelvstatisztikai vizsgálatok néhány kérdése. In: SZÉPE György (szerk.): *Nyelvefeldolgozás és dokumentáció*. 117—140. Budapest.
- PETŐFI: 1968. = Petőfi, János S.: Notes on the semantic Interpretation of Verbal Works of Art. In: *Computational Linguistics* 7. Budapest.
- PETŐFI: 1969. = Petőfi, János S.: On the Structural Analysis and Typology of Poetic Images. In: KIEFER, FERENC (ed.): *Studies in Syntax and Semantics*. 187—230. Dordrecht—Holland.
- PETŐFI: 1971. = Petőfi, János S.: *Transformations-grammatiken und eine ko-textuelle Texttheorie*. Frankfurt.
- PETŐFI: 1977. = Petőfi, János S.: *Text Representation and Lexicon és Semantic Network*. Universität Bielefeld. (Kézirat.)
- PETŐFI: 1981. = Petőfi, János S.: Texttheoretische Forschung, Aspekte der Textkohärenz, Sprachunterricht. In: DORFMÜLLER-KARPUSA, Käthi—PETŐFI, János S. (szerk.): *Text, Kontext, Interpretation: Einige Aspekte der texttheoretischen Forschung*. Hamburg.
- PETŐFI: 1982a. = Petőfi, János S.: Text, Signification, Models and Correlates Some Aspects of Text Comprehension and Text Interpretation. In: RICKHEIT, G.—BOCK, M. (eds.): *Psycholinguistic Studies in Language Processing*.
- PETŐFI: 1982b. = Petőfi S. János: Szöveg, diszkurzus. In: PENAVIN Olga—THOMKA Beáta (szerk.): *Tanulmányok—Studije* 15. 9—28. Novi Sad—Újvidék.
- PETŐFI: 1982c. = Petőfi S. János: Szöveg, modell, interpretáció. In: PENAVIN Olga—THOMKA Beáta (szerk.): *Tanulmányok—Studije* 15. 137—184. Novi Sad—Újvidék.
- PETŐFI: 1983. = Petőfi, János S.: Some Methodological Aspects of Text Processing (*Text* 3/1, Special issue.)
- PETŐFI: 1984a. = Petőfi S. János: Nyelvészet, szöveg, interpretációelmélet. (Danyi Magdolna beszélget Petőfi S. Jánossal.) In: *Hid*. 1. 62—90. Novi Sad—Újvidék.
- PETŐFI: 1984b. = Petőfi S. János: Szövegkompozíció makro- és mikroszinten. In: *Hid*. 6. Novi-Sad—Újvidék.
- PETŐFI: 1987. = Petőfi S. János. A szövegnyelvészet időszerű elméleti kérdései. Előadás az ELTE Bölcsészettudományi Karán. Budapest.
- PETŐFI—RIJESER: 1977. = Petőfi, János S.—Rieser, Hannes: Some Arguments against Counter-Revolution: On Marcelo Dascal's and Avishai Margalit's A New 'Revolution' in Linguistics? — 'Text-Grammars' vs. 'Sentence Grammars'. In: *Linguistics* 188.
- PLÉH—RADICS: 1976. = Pléh Csaba—Radics Katalin: „Hiányos mondat”, pronominalizáció és a szöveg. In: *ANyT*. 11. 261—277. Budapest.
- PLÉH—RADICS: 1982. = Pléh Csaba—Radics Katalin: Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás. In: *ANyT*. 14. 87—108. Budapest.
- PLÉH—TERESTYÉNI: 1979. = Pléh Csaba—Terestyéni Tamás (szerk.): *Beszédaktus, kommunikáció, interakció*. Budapest.

- RÁCZ: 1957. = Rác Endre: Az értelmezői mellékmondat. *MNy.* 53. 407—408. Budapest.
- RÁCZ: 1965. = Rác Endre: A többszörös összetett mondat alaptípusai a magyar nyelvben. In: *NyudÉrt.* 46. 85—92. Budapest.
- RÁCZ: 1968. = Rác Endre: Újabb tanúvallomások az 'ami' pörben. In: *Nyr.* 92. 267—269. Budapest.
- RÁCZ: 1973. = Rác Endre: Megjegyzések Hadrovics Lászlónak „A funkcionális magyar mondattan alapjai” című művéről. In: *ANyT.* 9. 147—164. Budapest.
- RADICS: 1974. = Radics Katalin: A névmások egy csoportjáról. In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alaktana köréből.* 75—89. Budapest.
- RADICS: 1975. = Radics Katalin: Újabb irányzatok a generatív grammatikában. In: *NyK.* 77. 445—479. Budapest.
- RADICS: 1977. = Radics Katalin: A vonatkozó mellékmondatokról. In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből.* 135—170. Budapest.
- RADICS—LÁSZLÓ: 1980. = Radics Katalin—László János (szerk.): *Dialogus és interakció.* Budapest.
- REVZIN: 1967. = Revzin, I. I.: *Metod modelirovanija i tipologija slavjanskih jazykov.* Moskva.
- ROBINSON: 1975. (1980.) = Robinson, I.: Pohorony neogrammatistov: kritika lingvistiki N. Homszkogo. In: *Transformacionno-generativnaja grammatika v svete sovremennoj naučnoj kritiki.* Moskva (1980). Eredeti cím: The new grammarian's funeral: A critique of Noam Chomsky's linguistics. Cambridge Univ. Press. 1975.
- SCHAFF: 1960. = Schaff, Adam: *Występ do semantyki.* Warszawa.
- SCHAFF: 1967. = Schaff, Adam: *Bevezetés a szemantikába.* Budapest.
- SCHMIDT: 1970. = Schmidt, Siegfried: Text und Bedeutung: Sprachphilosophische prolegomena zu einer textsemantischen Literaturwissenschaft. In: Schmidt, S. (hrsg.): *Text Bedeutung Ästhetik.* München.
- SCHMIDT: 1973a. = Schmidt, Siegfried: *Texttheorie: Probleme einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation.* München.
- SCHMIDT: 1982. = Schmidt, Siegfried: *Foundations for the Empirical Study of Literature: The Components of Basic Theory.* Hamburg.
- SGALL—HAJIČOVA—BENEŠOVA: 1973. = Sgall, P.—Hajičova, E.—Benešova, E.: *Topic, Focus and Generative Semantics.* Kronberg.
- SLJUSARJEVA: 1987. = Sljusarjeva, N. A.: Ob anglijskom funkcionalizme M. A. K. Hallideja. In: *Voprosy jazykoznanija* 5. Moskva.
- STATI: 1967. = Stati, Sorin: Teorie și metodă în sintaxă. București.
- STATI: 1970. = Stati, Sorin: In jurul încercărilor de recuperare a gramaticilor raționale. In: *Sistemele limbii.* București.
- STEINBERG—JAKOBOVITS: 1971. = Steinberg, D. D.—Jakobovits, L. A. (eds.): *Semantics: An Interdisciplinary Reader.* Univ. of Illinois Press. Urbana.
- STIERLE: 1975. = Stierle, Karlheinz: *Text als Handlung.* Perspektiven einer systematischen Literaturwissenschaft. München.
- SZABÓ: 1977. = Szabó Zoltán: *A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai.* Kolozsvár—Napoca.
- SZABÓ: 1988. = Szabó Zoltán: *Szövegnyelvészet és stilisztika.* Budapest.
- SZABOLCSI: 1977. = Szabolcsi Anna: Megjegyzések a Montague-grammatikáról. In: *NyK.* 79. 157—174. Budapest.
- SZABOLCSI: 1980. = Szabolcsi Anna: Az aktuális mondattagolás szemantikájához. In: *NyK.* 82. 59—82. Budapest.
- SZATHMÁRI: 1961. = Szathmári István (szerk.): *A magyar stilisztika útja.* Budapest.
- SZATHMÁRI: 1968. = Szathmári István: *Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk.* Budapest.
- SZATHMÁRI: 1980. = Szathmári István: Megjegyzések Ady stílusforradalmához. In: CSÁKY JUDIT (szerk.): „Akarom, tisztán lássatok”. Tud. ülészak Ady Endre születésének 100. évfordulóján. 155—164. Budapest.
- SZATHMÁRI 1983a. = Szathmári István: Beszélhetünk-e szövegstilisztikáról? In: RÁCZ—SZATHMÁRI (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.* 320—355. Budapest.
- SZATHMÁRI: 1983b. = Szathmári István: A szövegstilisztika tárgyköréből. In: *MNy.* 79. 149—161. Budapest.
- SZATHMÁRI: 1983c. = Szathmári István: Nagy Ferenc: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. In: *MNy.* 79. 357—359. Budapest.
- SZATHMÁRI: 1987. = Szathmári István: Nyelvtudomány, stilisztika, fordításelmélet és -gyakorlat. In: *MNy.* 83. 536—542. Budapest.
- SZATHMÁRI—VÁRKONYI: 1979. = Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban.* Budapest.
- SZECSKÓ—SZÉPE: 1969. = Szeckső Tamás—Szépe György (szerk.): *Nyelv és kommunikáció.* 1—2. Budapest.

- SZÉPE: 1975. = Szépe György: Szerkesztői bevezetés. In: *Társadalom és nyelv*. 7—23. Budapest.
- TAKÁTS: 1985—1986. = Takáts Károlyné: Károly Sándor munkássága 1947—1985. In: *Népr. Nytud.* 29—30. 9—25. Szeged.
- TERESTYÉNI: 1971a. = Terestyéni Tamás: Irodalmi alkotások szemantikai szövegelmzésének egy lehetséges módszere. In: HANKISS ELEMÉR (szerk.): *A novellaelemzés új módszerei*. 237—248. Budapest.
- TERESTYÉNI: 1971b. = Terestyéni Tamás: A szemantikai szövegelmzés útjairól. In: *NytudÉrt.* 75. 55—66. Budapest.
- TERESTYÉNI: 1978. = Terestyéni Tamás: Szemantikai szövegelmző módszerek kommunikációs tartalmak vizsgálatában. In: *Helikon* 24. 276—284. Budapest.
- TERESTYÉNI: 1981. = Terestyéni Tamás: *Konvencionális jelentés — kommunikációs jelentés*. Budapest.
- TERESTYÉNI: 1982. = Terestyéni Tamás: Szemantikai interpretáció mélyszerkezet nélkül. In: *ANyT.* 14. 109—125. Budapest.
- TODOROV: 1966. = Todorov, Tzvetan: Les anomalies sématicques. In: *Linguages* 1. 100—123.
- VASS: 1987—1988. = Vass László: Szófaji frekvenciák és kulcsszók Nagy László lírájában. In: *Acta Academiae Paedagogicae Szegediensis* (Series Linguistica, Litteraria et Aestetica). 107—114. Szeged.
- VIDRA: 1976. = Vidra Klára: Mondategészek elhatárolása beszélt nyelvi környezetben. *MNy.* 72. 197—201.
- VÍGH: 1981. = Vigh Árpád: *Retorika és történelem*. Budapest.
- WACHA: 1973. = Wacha Imre: Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései. In: *NyK.* 75. 77—102. Budapest.
- WACHA: 1974. = Wacha Imre: Az elhangzó beszéd főbb akusztikai stíluskategóriái. In: *ANyT.* 10. 203—216. Budapest.
- WACHA: 1975. = Wacha, Imre: System und Zusammenhänge der Textphonetischen Ausdrucksmittel. In: *Acta Linguistica Acad. Scientiarum Hungaricae* 25. Budapest.
- WACHA: 1981. = Wacha Imre: *Beszélgessünk a beszédről*. 2. kiad. Budapest.
- WACHA: 1987. = Wacha Imre: *Közéleti beszédünk*. Budapest.
- WELLEK—WARREN: 1972. = Wellek, René—Warren, Austin: *Az irodalom elmélete*. Budapest.
- ZVEGINCEV: 1976. = Zvegincev, V. A.: *Predloženie i jego otnoženije k jazyku i reči*. Moskva.
- ZVEGINCEV: 1977. = Zvegincev, V. A.: *Lingvistika v sisteme nauk i issledovatel'skih metodov*. In: *Naučno-tehničeskaja revolucija i funkcionirovanije jazykov mira*. 41—47. Moskva.
- ZSILKA: 1966. = Zsilka János: A magyar mondatformák rendszere és az esetrendszer. In: *NytudÉrt.* 53. Budapest.
- ZSILKA: 1971. = Zsilka János: *Nyelvi rendszer és valóság*. Budapest.
- ZSILKA: 1973. = Zsilka János: *A nyelvi mozgásformák dialektikája*. A nyelv szerves, hipotétikus és szintaktikai síkjá. Budapest.
- ZSILKA: 1975. = Zsilka János: *A jelentés szerkezete*. A jelentés-mozgás egysége. Budapest.
- ZSILKA: 1978. = Zsilka János: *Jelentés-integráció*. Budapest.
- ZSILKA: 1980. = Zsilka János: *Szintaxis*. Budapest.
- ZSILKA: 1982. = Zsilka János (tud. vezető): *Jelentéselemzések a dictum köréből*. Budapest.
- ZSILKA: 1982a. = Zsilka János: *Szemantika*. Budapest.
- ZSILKA: 1982b. = Zsilka János: *De constructione*. Történet és állapot egysége a nyelvben. Budapest.
- ZSILKA: 1983. = Zsilka János (tud. vezető): *Jelentéselemzések a modalitás köréből*. Budapest.
- ZSILKA: 1985. = Zsilka János: *Jelentésszerkezet és szintaxis*. In: *A Nyelvi mozgásformák dialektikája* (sorozat). Budapest.
- ZSILKA: 1985a. = Zsilka János (tud. vezető): *Jelentésszerkezet és szintaxis*. Budapest.
- ZSILKA: 1986. = Zsilka János (tud. vezető): *Kontrasztív szemantikai elemzések*. Budapest.
- ZSILKA: 1987. = Zsilka János: *Az ellentét szerepe a szó és a mondat jelentésében*. In: *A Nyelvi mozgásformák dialektikája* (sorozat). Budapest.
- ZSILKA: 1987. = Zsilka János (tud. vezető): *Az ellentét szerepe a szó és a mondat jelentésében*. Budapest.
- ZSILKA: 1978. = Zsilka Tibor: Szabó Zoltán: A mai stilisztika nyelvelméleti alapjai. In: *Slovenská literatúra* 25. 739—742. Bratislava—Pozsony.
- ZSILKA: 1981. = Zsilka Tibor: Az allúzió funkciója a szépirodalmi szövegekben. In: *Híd*. 5. 632—644. Novi-Sad—Újvidék.

1988. január—április.